

**İbtidai məktəb
və
məktəbəqədər
tərbiyə**

1970-ci ildən
çıxır.
№ 2 (159)
aprel-iyun

Jurnal

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2002

2

Məktəb islahitinin dördüncü ili	3
<u>Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə</u>	
Əliyev A. İbtidai siniflərde informatika elementlərinin öyrədilməsi üzrə işin sistemi	4
Məmmədov T. Alqoritm elementlərinin tə'liminə dair	7
Nəsrullayev M. Fiziki mədəniyyət fənninin tədrisinə dair metodik göstərişlər	12
Rəşidova G. Ü səsi və hərsinin tədrisi	14
Əliyeva N. I sinifdə "insan" mövzusunda dərsin təşkili	16
<u>Pedaqoji mühazirələr</u>	
XXIV Respublika Pedaqoji Mühazirələri	18
Tağıyeva Q. İnkışafetdirici tə'limin təşkili və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi təcrübəsindən	19
Tahirzadə T. Səs-heca təhlil-tərkib metodu normal oxu vərdişlərinə yiyələnməyin vasitəsi kimi	25
İbrahimova A. Didaktik materialların hazırlanması və ondan istifadə təcrübəsindən	28
<u>Məktəbə qədər tərbiya</u>	
Məmmədov Z. Uşaqların məktəb tə'liminə hazırlaması təcrübəsində	31
Məmmədova A., Rəhimova S. Uşaqların milli ruhda tərbiyəsində folklor nümunələrinin rolu	36
Rəhimova S. Problemlər və onların həlli yolları	40
<u>Pedaqoji mühazirələr</u>	
Quliyeva R. Tərbiyə və tə'limin təşkilində yeni pedaqoji texnoloqiyaların tətbiqi	41
Gülməmmədova R. Uşaqların tərbiyəsindən ekoloji tərbiyənin əhəmiyyəti	46
Ağayeva Z. Məntiqi təfəkkürün inkişafında müasir tə'lim metodlarının rolu	50
<u>Psixiologiya və defektologiya məsələləri</u>	
Əliyeva V. Kiçik yaşı məktəblilərin tə'lim fəaliyyətinin bə'zi psixoloji xüsusiyyətləri	53
Dadaşova S. Disleksiya və disqrafiya	56
İsmayıllzadə N. Məktəbdə psixoloji biliklərin öyrədilməsi	59
<u>Tərbiya problemləri</u>	
Erkən uşaqlıq mərhələsində valideynlərin rolu	62
Kərimov V. Gənc valideynlərin pedaqoji maarifinin təşkilinə dair	63
Cəlalov M., Salmanova H. Uşaq hüquqları haqqında ilkin təsəvvürlərin aşlanması təcrübəsindən	66
Məmmədova R. Sinif liderinin demokratik rolla seçilmesi	70
<u>Sizin kitab rəfəfiniz</u>	
Abbasova S. "Uşaq məktəbə gedir", "Ana sözü"	72

Baş redaktor: Y.S.Kərimov

Redaksiya hey'əti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov,
N.Alnəğıyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.

Yığılmağa verilmiş: 20.06.2002. Çapa imzalanmış: 08.07.2002.

Kağız formatı 70x1081/6. Şərti çap vərəqi 6.5. Uçot nəşr vərəqi 6.

Sifariş № 34. Tiraj 800. Qiymət 8000 manat.

Redaksiyanın ünvani: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.

"NES" matbaəsində çap edilmişdir. Lisenziya: seriya AB № 022157

Ünvan: 370010 Bakı, Tramvay döngəsi, 2/6. Tel: 98-56-38

MƏKTƏB İSLAHATININ DÖRDÜNCÜ İLİ

Qarşidakı dərs ilində ibtidai siniflərdə məktəb islahatının ikinci mərhələsi başa catır. "Başa çatır" ifadəsinin mahiyyəti islahatın məqsədi, istiqamətləri, onun təhsil sistemini, təlimin məzmununa gətiridiyi yeniliklərin geniş müəllim ordusuna çatdırılması anlayışını əhatə edir. Yəni 2002-2003-cü dərs ilinin axırında məktəb islahatının mahiyyəti pedaqoji ictimaiyyətə, xalqımıza daha çox aydınlıq gətirəcək. Bu, heç də o demək deyildir ki, biz islahata tam başa çatdırmaq qənaətinə gələcəyik. Doğrudur, islahata başlamağımızdan keçən illər ərzində təhsilin məzmununda, texnologiyasında, metod və priyomlarında mühüm dəyişikliklər baş vermişdir, lakin onun respublikamızın hər bir güşəsində düzgün həyata keçirilməsinə əminlik əldə etmək üçün hələ görüləcək işlər çoxdur. Islahatın mexanizminin tətbiqi dövrü başa çatsa da, onun elmi əsaslarla həyata keçirilməsi, yeni ideyaların, yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində nailiyyətlərimizin hər yerde bərqərar olması üçün hələ bir neçə il gərgin işləmək lazımlı gələcəkdir.

İndi çoxları belə düşünürler ki, 2002-2003-cü dərs ili islahat baxımından IV sinifdə müəyyən dəyişikliklərlə əlamətdar olmalıdır, lakin bunu təsdiq etməyə əsas varmı? Doğrudur, qarşidakı dərs ilində IV sinif rəsmi şəkildə islahata qoşulursa da, əslində keçən üç il ərzində dördüncülər bir çox məsələlərdə islahatın ümumi ahəngindən təcrid olunmamış, bu sahədəki yeniliklər, islahatın ruhu tədricən onların fəaliyyətində də özünə yer tapmışdır. Bəs yeni dərs ilində nələrə diqqət yetirilməlidir?

Hər şeydən əvvəl, programların özlərini necə doğrultması üzərində müşahidələr nüskül olunmalı, kütləvi tətbiqin nəticələri təhlili və qiymətləndirilməsi üçün şəxsi yaradılmalıdır. Programlara yenidən baxılmış, müzakirə edilmiş və çapa təqdim olunmuşdur. Programlarda xeyli dəqiqləşmələr aparılmış, şagirdlərin təlim yükü nizama salınmışdır. Oxunun məzmununda yazılı normalarında aparılmış dəqiqləşmə-

lər, Azərbaycan dili programında say, zərf, bağlayıcı mövzularının ixtisar edilərək dilin praktik tədrisinə üstünlüğün verilməsi, təsviri sənət, müsiqi proqramlarında xarici ölkələrin mədəniyyətinə həsr olunmuş, yəriñə yetirilməsi qeyri-real əsərlərin ixtisar edilməsi, digər fənlərdəki cüz i dəyişikliklər şagirdlərin təlim yükünün qaydaya düşməsinə xidmət göstərir.

Qarşidakı dərs ilində müəllimlər mövcud dərsliklərdən xeyli fərqli dərsliklərlə işləməli olacaqlar. Ana dili dərsliklərində nə kimi dəyişikliklər baş vermişdir? Hər şeydən əvvəl, dərsliklərdəki ağır, ikinci dərəcəli materiallər ixtisar olunmuş, onların həcmi xeyli azaldılmışdır.

Bu səbəbdən bəzən təlim materialının az olduğu hallarla qarşılaşacaqsınız. Belə hallarda olavaş oxu üçün əvvəlki dərsliklərə müraciət etmək mümkündür. Bu məqsədlə V.Həsonov və Ə.Quliyevin hazırladıqları "Ana sözü" kitabından da istifadə etmək olar.

Bütün bunları nəzərə alaraq metodbirleşmələr təlim materiallarının dəqiqləşdirilməsi üzərində işləməli, yerli şəraitə uyğun olaraq təlimin normal təşkilini təmin etməlidirlər.

Yeni dərs ilindən IV sinifdə dərs deyən müəllimlər şagird amilini təlim prosesinin mərkəzinə qoymalı, dərsdə interaktiv metodlardan, yeni texnologiyalardan istifadə etməklə şagirdləri fəallasdırmalı, onların dialoq, diskusiya şəraitində biliklərə müstəqil yiyələnmələrini, inkişaflarını təmin etməlidir. Humanizm sinfə geniş ölçüdə daxil olmalı, şagird-şagird, şagird-müəllim münasibətləri normal xarakter almali, hər şeyə qadir insanın, əsl vətəndaşın tərbiyəsinin bünövrəsi möhkəmləndirməlidir.

Bu dərs ilində ibtidai siniflərdə təhsil islahati başa çatacaq və biz ibtidai təlimin quruluşu, məzmunu, onun təkmilləşdirilməsi haqqında əsaslı fikir söyləyə biləcəyik.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ İNFORMATİKA ELEMENTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ

Akif Əliyev,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Cəmiyyətin informatlaşdırılması müasir sosial proseslərin əsas qanunu uyğunluqlarından biridir. Ona görə də insan fəaliyyətinin bütün sferalarında informasiya üzrə biliklərdən vaxtında istifadə edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərə fikir vermək lazımdır. Buna isə yalnız həyatın bütün sahələrinə, eləcə də təhsil sahəsinə kompüter texnologiyalarının tətbiqi ilə nail olmaq mümkündür.

Hazırda hər bir şagirdin intellektual səviyyəsinə verilən tələblər gündən-günə yüksəlir. Əqli təfəkkürün dövrün tələbinə uyğun olaraq inkişafı ön plana çəkilir. Uşaqları müasir informatlaşmış cəmiyyətdə həyata hazırlamaq üçün ilk növbədə onların mənTİqi təfəkkürünü, analiz və sintez etmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək lazımdır. Psixoloqlar təsdiq edirlər ki, uşaqların mənTİqi təfəkkürünün formallaşması, əsasən, 5-11 yaşlarında baş verir. Həmin yaş dövründə gecikmələr sonradan aradan qaldırılması daha çətin olan problemlər törədir. Ona görə də uşaqların bu istiqamətdə tə'liminə erkən başlanılması məqsədə uyğundur.

Son illərin təcrübəsinə, eləcə də digər ölkələrin alimlərinin fikirlərinə görə ibtidai tə'limin savadlılığı müəyyənləşdirən "oxumaq, yazmaq, saymaq" kimi məhdud ənənəvi məzmunu yeni təfəkkür tərzinə uyğunlaşdırılmalı və yeni bacarıq və vərdişlərlə genişləndirilməlidir. Məhz bu tələb ibtidai siniflər üçün yeni kursun – "İnformatika" kursunun öyrədilməsini zəruri edir.

Yuxarıda deyilənlər nəzərə alınmaqla

ibtidai siniflər üçün informatika üzrə məsələ və oyunlardan ibarət program hazırlanmış və Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Program hazırlanarkən müxtəlif xaricə ölkələrin ibtidai sinifləri üçün program və dərslikləri təhlil olunmuş, YUNESKO-nun himayəsi ilə İnformasiyaların işlənməsi üzrə Beynəlxalq Federasiyanın işçilərini tərəfindən hazırlanmış programlardan istifadə edilmiş və onların tövsiyələri nəzərə alınmışdır.

Təhlil zamanı müəyyən etdi ki, ibtidai siniflər üçün programlar hazırlanarkən bəzi ölkələrdə kompüterdə praktik vərdişlərin qazanılması daha qabarıq verilir və şagirdlərin mənTİqi düşünmə tərzinin inkişafı arxa plana keçirilir. Digərlərində isə əksinə, alqoritmik təfəkkürün inkişafına, formal mənTİq elementlərindən istifadəyə daha çox yer verilir. Ona görə də biz yanaşmalarda olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə hər iki istiqamətin paralel tədrisini nəzərdə tutmuşuq.

Kursun məqsəd və vəzifələri

Kursun əsas məqsədi şagirdlərə informatika ilə bağlı ilkin biliklər verməkdir. Başlıca vəzifə isə şagirdlərin kompüterlə ilkin tanışlığı, davranışları, sadə hesablama məsələlərini icra etmək, müxtəlif təsvirlərin yaradılması bacarığının inkişaf etdirilməsidir.

Kursun məzmunu:

– həyatın müxtəlif sahələrində geniş yayılmış və daha tipik məsələlərin həlli

üçün bacarıqların inkişafı;

- məsələlərin həlli zamanı “əgər”, “onda”, “və ya”, “yox” mə'lum məntiqi əməliyyatların tətbiqi;

- məsələ həllinə alqoritmik yanaşma: hər hansı məqsədə çatmaq üçün hərəkətlər ardıcılığının planlaşdırılması bacarığı;

- sistemli yanaşma: mürəkkəb obyekt və hadisələrə daha sadə, hər biri bütövlükdə obyektin fəaliyyəti üçün öz rolunu oynayan hissələr kimi baxmaq;

- obyektə-istiqamətlənmiş yanaşma: təyinadlı qrupda ayrı-ayrı əşyaları qruplaşdırmaq, bu qruplarda olan əşyaların ümumi əlamətlərini ayırmak, əşyaları nədən ibarət olduğu və nə etdiyi prinsipi üzrə əsir etmək bacarığı;

- informatika ilə sıx bağlı olan bilik sahələrində dünyagörüşün genişlənməsi;

- məsələ həllinin ümumi metodları ilə tanışlıq, məntiqi məsələlərin həlli vərdişlərinin yaradılması.

Kursun quruluşu:

Kursun materialları aşağıdakı qruplara bölünür:

- obyektin statistik mənzərəsi (strukturlar, siniflər);
- obyektin özünüaparma mənzərəsi (proseslər və alqoritm);
- dil modelləşmə obyekti kimi (məntiqi mühakimələr);
- obyektin informasiya modeli (məsələ həlli və modelləşmənin metodları).

Kursun materialları bütün kurs ərzində konzentrik öyrənilir – hər bir anlayışın əməmi sinifdən-sinfə keçdiyekə genişlənir.

Tədris ilinin sonunda şagirdlər bacarıqlıdırlar:

- eynicinsli qrupda lazımsız əşyani tapmağı;
- eynicinsli qrupa ona aid olmayan əşyalar təklif etməyi;

- müxtəlifcinsli əşyaların içərisindən eynicinsli qrupu seçib onlara ad verməyi;

- eyniəlamətli (rəng, forma, ölçü və s.) əşyaları tapmağı;

- təklif edilən fiqurlar (şəkillər) cəoxluğundan müxtəlif əlamətlərə görə iki alt cəoxluğa ayırmağı;

- sadə, tanış hərəkətlər ardıcılığını adlandırmağı;

- məişətdə, nağıllarda olan hərəkətlər ardıcılığına nümunələr göstərməyi;

- tanış ardıcılıqla buraxılan hərəkəti tapmağı;

- müəllimin diktə etdiyi hərəkəti dəqiq icra etməyi;

- yalan frazaları fərqləndirməyi;

- əksmə'nalı sözlər deməyi;

- mühakiməni digər cümlələrdən fərqləndirməyi;

- mühakiməyə aid nümunə göstərməyi;

- doğru və yalan mühakimələri müəyyən etməyi;

- kompüterdə sadə mətnləri yazmağı, sadə hesablamalar aparmağı.

I siniflər üçün təqdim olunmuş bu kursun həftədə 1 saat hesabı ilə tədris edilməsi nəzərdə tutulur.

Informatikanın ibtidai siniflərdə tədrisi üçün müxtəlif ölkələrdə müxtəlif metodikalar təklif edilir (məsələn, Rusiyada 1-3-cü siniflərdə D.B.Elkonin-V.V.Davidov, 1-4-cü siniflərdə L.V.Zankov metodu). Hər bir metodika həmin siniflər üçün tərtib edilmiş proqrama və müvafiq maddi-texniki bazaya əsaslanır. Bizim təqdim etdiyimiz metodika üzrə tədris, dərsin müasir tipli kompüter texnikası ilə tə'min olunmuş sinifdə aparılmasını tələb edir. Hər dərs üzrə uyğun metodik işləmələr hazırlanıb. Bu iş davam etdirilir.

*Eksperimental I siniflər üçün "Informatika (məsələ və oyunlarda)" kursu üzrə
PROGRAM*

Bölmə	Bölmədə öyrənilənlər	Mövzular		Qeyd
		Nəzəri	Praktik	
1	2	3	4	5
1. Obyektin statistik mənzəresi	Hərəkət planı və onun təsviri. Komputerin hissələri ilə tanışlıq. Əlifba, böyük və kiçik hərfler, rəqəmlər, ədədlər, sadə hesablamalar	1. Hərəkətlər ardıcılılığı. 2. Təbiətdə vəziyyət ardıcılığı. 3. Əməliyyatların ardıcıl icrası. 4. Fealiyyətin xətti planının tərtibi. 5. Hərəkətlər ardıcılığın da səhvlərin axtarılması.	1. Komputerin hissələri və onların vəzifələri ilə tanışlıq. 2. Klaviatura ilə tanışlıq. Əlifba. Böyük və kiçik hərf-lər. 3. Komputerde ilk işin icrası. Qeyd kitabçasına özü haqqında mə'lumatların daxil edilməsi. 4. Rəqəmlər və ədədlər. Komputerdə sadə hesab əməllerinin yerinə yetirilməsi.	
2. Obyektin özünü aparmaq mənzəresi (proseslər və alqoritm)	Əşyaların fərqləndirici əlamətləri. Rəqəmlərlə iş. Rəsmərin çəkilməsi	1. Əşyaların əlamətlərinin ayrılması. 2. Verilmiş əlamətlərinə görə əşyaların tanınması. 3. İki və daha çox əşyanın müqayisəsi. 4. Göstərilən əlamətlərə görə əşyaların qruplara ayrılmaması.	– Sadə qrafik programla iş. – Verilmiş obyektlərdən rəsmin yaradılması. – Rəqəmlərlə iş. – Qrafik programla rəsm çəkmək.	
3. Dil modelleşmə obyekti kimi (məntiqi mühakimələr)	Məntiqi model-lər. Məntiqi oyun-lar.	1. "Doğru və yanlış" mülahizələr. 2. Məntiqi mühakimələr və nəticələr. 3. Sadə qrafalar üzrə işin yollarının seçilmesi və variantlarının hesablanması. 4. Mülahizələr və çoxluq. 5. Sadə mühakimələrin inkarının qurulması.	– Qrafik programla iş. – Mövzuları təmin edən programlarla iş. – Məntiqi oyunlar	
4. Obyektin informasiya modeli (məsələ həlli və modelləşmənin yolları)	Modellərin qurulması və təsviri yolları. Müxtəlif inkişafetdirici oyunlar. Testlər, ədəd, fiqur, söz və s. Qanuna uyğunluqların axtarılmasına aid oyunlar.	1. Uduş strategiyalı sadə oyunlar. 2. Qanuna uyğunluqların axtarılması.	1. Müxtəlif inkişafetdirici oyunlar. 2. Test. 3. Şült cədvəli programı. 4. Qanuna uyğunluqların (ədəd, fiqur, söz və s.) axtarışına aid oyunlar. 5. Obyektlərin tamamlanmasına aid programlarla iş.	

ALQORİTM ELEMENTLƏRİNİN TƏ'LİMİNƏ DAİR

Tofiq Məmmədov,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Naxçıvan filialının kabinet müdürü

Tədrisin səviyyəsi o zaman yüksək hesab olunur ki, dərsdə hər bir şagirdin fəallığı tə'min edilsin. Dərsin çox hissəsində şagirdlər verilmiş fərdi tapşırığı sərbəst işleyə bilsinlər. Bu zaman müəllim dərsi elə təşkil etməlidir ki, tə'limin ağırlığı şagirdlərin yaddaşına deyil, müstəqil düşünmələri üzərinə düşsün. Başqa sözlə, şagird fəaliyyətinin çox hissəsini müəllimi dirləməyə deyil, sərbəst, yaradıcı surətdə işləməyə sərf etsin. Bunun üçün ibtidai sinifdən başlayaraq məqsədyönlü şəkildə alqoritm elementləri öyrətmək məsləhət görülür.

Bu sahədə riyaziyyat dərslərinin imkanları daha genişdir. Mövcud riyaziyyat proqramları ele tərtib olunmuşdur ki, şagirdlərə məqsədyönlü şəkildə sadə alqoritm mədəniyyətini öyrətmək mümkün olsun. İbtidai siniflərdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının alqoritmik formada inkişaf etdirilməsi hələlik öz həllini tapmamışdır. Dünya təhsil sistemine integrasiya olunmaq üçün birinci növbədə kompüter tə'limini uşaqlara kiçik yaşlarından mənimsətmək tələb olunur. Bunun üçün isə birinci növbədə bu işin əlifbası hesab edilən alqoritm elementlərinin öyrədilməsi ən zəruri sələlərdən biridir.

Sadə alqoritmin öyrədilməsi şagirdlərə məktəb işinin bütün sahələrində intizamlı, ardıcılıq və diqqətlilik kimi yüksək nəvi keyfiyyətlər aşayıır. Onu da qeyd etmek yerinə düşər ki, alqoritm elementlərin öyrədilməsi yalnız şagirdlərə EHM-öyrənmək məqsədi daşımir, eyni zamanda möişətdə, yol hərəkət qaydalarını etməkdə, istehsalatın müxtəlif sahələrində sadə alqoritm bilməyin böyük əhəmiyyəti vardır.

Məişətə aid sadə bir alqoritmin nümunəsini nəzərdən keçirək. Kofenin hazırlanma qaydası onun qutusu üzərində yazılmışdır. Bu, aşağıdakı alqoritmik formada izah olunur: kofe qabına tələb olunan miqdarda isti su töküür. Çay qaşığı ilə 1-2 qasıq kofe töküüb (zövqə görə) qarışdırılır. Kofe qaynayana kimi onu gözləmək. Kofe bir qədər soyuyur. Kofe stəkana süzülür. Ona qənd tozu qatılır (zövqə görə). Kofe süfrəyə düzülür.

Yol hərəkəti qaydasına görə alqoritmin nümunəsini göstərək: şagird evdən çıxıb məktəbə gələnə kimi müəyyən yol hərəkəti qaydalarına ardıcıl əməl etməli olur. Evdən dalan və küçəyə qədər hərəkət. Magistral yola çatana qədər yolu səkisi ilə hərəkət. Magistral yolu keçidkə svetoforan işığına, yaxud yeraltı keçidən keçməyə əməl etmək. Məktəbə gəlib çatmaq. Sinfə daxil olmaq.

Şagirdlərin özləri də hiss etmədən gündəlik həyatları müəyyən alqoritm əsasında qurulur. Avtomat telefonla danışmaq, qəzet satan avomatlardan istifadə, qazlı suyun avtomatla satışı, maqnitofon, radioqəbuledici, televizorun idarə edilməsi və s. sadə alqoritmik addımlarla idarə olunur. Alqoritm elementləri, əsasən, iki metodla öyrədilir.

1. Həyatda təsadüf edilən hadisələrin alqoritmini əvvəlcədən öyrənmək.
2. Tam riyazi aspektdə olan çalışma və tapşırıqların alqoritmini tərtib etmək.

Bu metodlar arasında tam sərhəd çəkmək olmaz. Birinci hal ən çox ibtidai siniflərə aid edilirsə, ikinci halı yuxarı siniflərə aid etmək olar. Alqoritm elementlərinin ibtidai siniflərdə öyrədilməsində həndəsə

elementlərinin tədrisi xüsusi yer tutur. Şagirdlər həndəsənin ilk anlayışları olan, parça, sıniq xətt, üçbucağın və düzbucaqlının tərəflərinə aid müəyyən ölçü işləri aparmalı olurlar.

İbtidai sinif şagirdləri riyaziyyat dəslərində aşağıdakı formada çalışmalarla qarşılaşırlar.

1. Verilən parçanın uzunluğunu ölçmək və ya verilən uzunluqda parçanı qurmaq.

2. Sınıq xəttin uzunluğunu tapmaq və ya uzunluğu verilmiş sınıq xətti qurmaq.

3. Düzbucaqlının tərəflərinin uzunluğu mə'lum olduqda onun perimetrlərini hesablamaq və s.

Bu tapşırıqların hər birinin həllində müəyyən alqoritmik iş aparılmalıdır. Bu işləri şagirdlər həvəs və maraqla icra edirlər.

Məsələ 1. 5 sm uzunluğunda parçanı qurmali.

1. İstənilən uzunluqda düz xətt çəkmək, ikinci addıma keçmək.

2. Bu düz xəttin üzərində ixtiyari bir nöqtə götürmək, üçüncü addıma keçmək.

3. Xətkeşin başlangıcını (sıfır nöqtəsi) həmin nöqtəyə qoymaq, dördüncü addıma keçmək.

4. Xətkeş düz xətt üzərində yerləşdirmək, beşinci addıma keçmək.

5. Düz xətt üzərində beş ədədin uyğun nöqtəsini qeyd etmək, altıncı addıma keçmək.

6. Son.

Göstərilən mövzunun təbii alqoritmik dildə təsvir edilməsi şagirdlərin əksəriyyəti tərəfindən yaxşı dərk edilməklə yanaşı, onların ölçmə qabiliyyətləri və sadə həndəsi təsəvvürlərinin formallaşmasına müsbət tə'sir göstərir.

Coxrəqəmli ədədlərin düzgün oxunması və yazılımasında şagirdin riyazi təfəkkürünün formallaşmasında həm psixoloji, həm də metodik aspektlər alqoritmərin rolü böyükdür. Şagird istənilən coxrə-

qəmli ədədi yazdıqda həmin ədədin sankidəstərə rəsmini çəkmiş olur, onun məhiyyətinə bir o qədər də fikir vermir: məsələn, 48679 ədədini avtomatik belə oxuyur "qırıx səkkiz min altı yüz yetmiş doqquz", lakin şagirdlər bu ədədi alqoritmə formada mə'naladırmağı bacarmalıdır.

$$48679 = (4 \times 10 + 8) \times 10^3 + 6 \times 10^2 + (7 \times 10 + 9)$$

Eyni zamanda onluq say sistemində ədəd

$$48679 = 4 \times 10^4 + 8 \times 10^3 + 6 \times 10^2 + 7 \times 10 + 9$$

olur.

Birinci yazılış ədədin oxunuşunu kifayət qədər sadələşdirir.

a) Danışq dilində vurma ilə "toplama" işlədilmir. 79-ədədi 7 vuraq 10 plus 9 kimi deyil, 79 kimi oxunur.

b) Əsası 10 olan ədədin qüvvətini 10-onluq, 10^2 -yüzlük, 10^3 -minlik, 10^4 -on minlik, 10^5 -yüz minlik, 10^6 -milyonluq kimi qəbul edilmişdir. Burada on vacib məsələ ondadır ki, bu xarakterli tapşırıqların həlli şagirdlərdə alqoritm haqqında bılık və bacarıq vərdişləri yaratmaqla yanaşı, mühakimə yürütmə qabiliyyəti və riyazi təfəkkürü inkişaf etdirir. Əyləncə xaraterli məsələlərin həllində şagirdlər çox maraqlı və həvəslə alqoritm tərtib edirlər. Xarakterik bir məsələnin nümunəsini göstərək. Çayın bir sahilində 2 böyük 2 kiçik uşaq vardır. Qayıq 1 böyük, 1 kiçik və ya 2 kiçik və ya 1 böyük uşaq götürür. Çayın bir sahilindən o biri sahilinə bu uşaqları necə keçirmək olar?

Alqoritm aşağıdakı kimi tərtib edilir:

1. 2 uşaq qayıqla o biri sahilə keçir.
2. Uşağın biri qalır, o biri qayıqla qayıdır.

3. 1 böyük 1 kiçik uşaq qayıqla o biri sahilə keçir.

4. Böyük uşaq qalır, kiçik uşaq qayığı o biri sahilə qaytarır.

5. Qalan böyük uşaqla kiçik uşaq o biri sahilə keçir.

Göstərilən çalışmaların nümunəsinə

əsaslanaraq algoritmin məzmununu aydınlaşdırıq :

1. Algoritm anlayışı. Algoritm mədəniyyətin əsas anlayışlarından biridir.

2. Algoritm yazılı dil anlayışıdır. İstənilən algoritmin müəyyən bir dildə yazılıması tələb olunur. Bunu, əsasən, üç cür etmək mümkündür: yazılı, şifahi və hərəkət dilində.

3. Diskretiklik: algoritm təbii dildə yazılıqla onu bənd və göstərişlə vermək:

4. Blok-sxem ayrıca blok şəklində, mənşə dilində – əmr formasında, algoritm dilinin ən yüksək forması blok və operatorlar formasında verilməsidir.

5. Budaqlanmanın mahiyyəti. Bu algoritmin dilinin əsas mahiyyətini, məntiqi siyasiyanın tə'min olunması təşkil edir.

6. Dövrlük prinsipinin mahiyyəti. Bu, algoritmin mahiyyətini, daxil olan keçmişlərin müxtəlif qiymətlərində mətnin eyni sahədə bir neçə dəfə təkrar olunması

təşkil edir.

7. Algoritmin yerinə yetirilməsi;

Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, algoritmi icra edən onun müəllifinin tərtib etdiyi kimi etməlidir.

8. Verilənlərin yayılması:

Verilənlər və informasiya “xam mal” şəklində olanadək onu elə e'mal etmək lazımdır ki, maşın üçün yazılmış algoritmlərin tələblərinə tam cavab versin. Algoritmin tərtibçisi elə etməlidir ki, nəticəni ən qısa yolla almaq mümkün olsun.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemini yaxınlaşmanın zəruri şərtlərindən biri kompüterlə işləməyi və onun bütövrəsini təşkil edən algoritmin ibtidai siniflərdən başlayaraq öyrədilməsindən ibarətdir. Bu mənada algoritmin elementləri haqqında olan bəzi mülahizələrimizin güman edirəm ki, gənc müəllimlərə və şagirdlərə müəyyən köməyi olacaqdır.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DÖRSLƏRİN TƏŞKİLİNƏ DAİR

Könül Gözəlova,

Şəmkir rayonu, Qalib Allahverdiyev adına Şıştəpə kənd orta məktəbının müəllimi

Təhsil sistemi düşünülmüş elmi əsaslar
ində qurulur. Bu sistemin müvəffəqiyatla fəaliyyət göstərməsində onun peyğəji tə'minatı mühüm rol oynayır. Məktəb islahatına başlanması təhsil programı
məzənnələrinin həyatə keçirilməsi sahəsində
görülməkdə olan işlər nəticəsində ən ənənəvi
təhsil sistemi dəyişir, tə'limə yeni ya
ma tərzi meydana çıxır.

Tə'lim prosesi nə qədər düşünülmüş
ində qurularsa, şagirdlərin qabiliyyəti
bir o qədər yaxşı inkişaf edər. Bu bir
şəxslərdən ki, şagirdlərin bilik və bacarığa
məmələri dərsdən başlayır və tə'lim
prosesinin əsas ağırlığı dərsin üzərinə
yatacak. Müəllim çalışır ki, şagirdlərdə zeh
rəfəfi, idraki, maraq və müstəqillik tər-

biyə etsin, onların fikri fəallığını artırınsın.
Məktəblilərin bir vətəndaş, şəxsiyyət kimi
yetişmələrində dərsin rolu böyükdür. Nə
zərər almaq lazımdır ki, dərs həm də tər
biyə edir. Bu baxımdan müəllim hər bir
dərsdə yeni bilik verməklə yanaşı, şagird
lərə vətənə məhəbbət, xeyirxahlıq, dost
luq, yoldaşlıq, əməksevərlik kimi müsbət
keyfiyyətlər də aşılıyır.

Müəllim şagirdlərin təfəkkürünü,
dünyagörüşünü zənginləşdirmək, şagird
lərə təhsilə maraq oyatmaq istəyirsə,
dərsi səmərəli qurmaq bacarığına yiyələn
məlidir. Bu baxımdan ümumiləşdirici
dərslərin rolu böyükdür. Ümumiləşdirici
dərslərin təşkilindən məqsəd dərslikdəki
iri mövzular üzrə şagirdlərin sinifdə, sinif-

dönxaric məşğələlərdə, sərbəst vaxtlarda əldə etdikləri təəssüratı, bilik, bacarıq və vərdişləri ümumiləşdirmək, sistemə salmaqdır. Oxu dərslikləri fəsli-tematik princip əsasında tərtib edildiyindən ümumiləşdirici dərslərin yerini və məzmununu müəyyənləşdirmək asandır. Belə ki, hər bir böyük mövzunun, bölmənin başlangıcı və sonu mə'lündür.

Ümumiləşdirici dərs fəsli, tarixi günün qeyd edildiyi, bayramın keçirildiyi vaxta müvafiq gəlir. Bölmənin axırında ona dair ümumiləşdirici suallar və tapşırıqlar verilir. Doğrudur, bu sual və tapşırıqlar bölmənin mahiyyətini, əsasən, əhatə edir, lakin ümumiləşdirici dərsi onlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Mən hər dəfə əlavə mə'lumatlarla şagirdlərin biliyini genişləndirməyə çalışıram. Bu məqsədlə materialın oxunması, diafilmər, fotoalbumlara, illüstrasiyalara, şəkillərə baxılması üçün qrammafon valları və maqnitafon lentlərinin dirlənilməsini, şəkillərin çökilməsini, qeydlərin aparılmasını lügət üzrə işləri, müvafiq atalar sözləri və tapmacaların toplanmasını təşkil edirəm. Beləliklə, ümumiləşdirici dərslər həm şagirdlərin əldə etdikləri biliklərin ümumiləşdirilməsi, həm yeni biliyin verilməsi, həm də biliklərin yoxlanılması və hesaba alınması dərsi olur.

Ümumiləşdirici dərslərin düzgün, məraqlı təşkili sonalar hər bir bölmə üzrə işin sistemli aparılması, çoxlu fatklarla zənginləşməsi hər bir mətnə, hadisəyə diqqətlə, mə'suliyyətlə yanaşılması üçün stimul yaradır.

Ümumiləşdirici dərsin quruluşu adı dərslərdən fərqlənir. Mən çalışıram ki, şagirdlər belə dərslərin quruluşu, məzmunu və metodik cəhətdən təşkilindəki yenilikləri hiss etsinlər.

Ümumiləşdirici dərslərdə şagirdlərin fəal iştirakı müəllim tərofından obyektiv qiymətləndirildikdə onlar həmişə tə'lim materiallarını öyrənməyə, bölmənin tədrisində başlandığı gündən tədricən ümumiləşdirici dərsə hazırlaşmağa çalışırlar. Belə dərslərdə müqayisə və tutuşturmalar

aparmağa, mühakimə yürütməyə, səbənəticə əlaqələrini araşdırmağa, əqli natiq çıxarmağa şərait yaranır, şagirdlərin mətiqi, təfəkkürü inkişaf edir. Bir sözlə, dilqun geniş yer tutduğu bu dərsdə şagirdlərin məqsədyönlü, şüurlu, yaradıcı fəaliyyəti üçün geniş imkanlar açılır.

Ümumiləşdirici dərslərin təşkilin hazırlıq işi elə getməli və bu dərslər elə təşkil olunmalıdır ki, şagirdler hər dərs onu səbrsizliklə gözləsinlər. Ümumiləşdirici dərslər mövzunun xarakterində asılı olaraq fərqlənir: məsələn, "Anadı həyatın, varlığın canı" mövzusu üzrə ümumiləşdirici dərsdə ümumiləşdirmə daha çox oxu materialı, estetik hissələrin, mə'nəviyyatın tərbiyəsinə xidmət edən materiallar əsasında təşkil olunursa "Qızıl payız" mövzusu üzrə dərs daha çox şagirdin təbiət üzərində müşahidələri, ekspursiya və gəzintiləri əsasında təşkil olunur. Bə'zən belə sərhədi müəyyənləşdirmək mümkün olmur.

Ümumiləşdirici dərsi təşkil edərkən aşağıdakı cəhətləri nəzərə alıram. Hər şeydən əvvəl, dərsdə lazımlı olacaq əşyai vəsaiti, tə'limin texniki vasitələrini və başqa sənədləri sinifə getirirəm. Dərsə təkrarlayıcı, ümumiləşdirici müşahibə ilə başlayıram. Mənim göstərişimlə şagirdlər dərslikdən başqa, uşaq kitablarından mövzuya aid mətnlər, şe'r parçaları, bayatılar, atalar sözləri və tapmacalar tapırlar. Dərsin növbəti mərhələsində şagirdlər dərslidə oxuduqlarından həmin mövzu ilə əlaqədar digər materiallardan, sinifdən xaric oxuduqlarından öyrəndiklərini danışırılar. Əsl ümumiləşdirmə elə bu mərhələdə gedir. Sonra şagirdlərlə fərdi iş aparılır. Bu zaman oxunmuş mətnlərdə işlənmiş sözlərin mə'nasını lügət dəstərindən, kitabdan, müəllimdən öyrənir, bu və ya digər əşyanın adını, əlamətlərini deyir, iki-üç hekayədəki qəhrəmanları yaxınlaşdırıran və ya fərqləndirən cəhətləri müəyyənləşdirirlər. Bə'zən sualı elə qoyuram ki, şagird bütün bölmə haqqında nə bilirsə yiğcam nağıl edir.

Ümumiləşdirici dərsdə mümkün qə-

dər az danışır, bə'zən yeni mə'lumat verir, bə'zən şagirdlərin tapa bilmədikləri maraqlı parçanı oxuyur, bə'zən nəyi isə diktə edib yazdırır, bə'zən də onların kollektiv işini qiymətləndirirəm. Dərsin axırında mənim köməyim ilə şagirdlər ümumi nəticəyə gəlirlər. Dərsi yekunlaşdırarkən onların dərsdə nələri öyrəndiklərini, daha nələrə diqqət yetirməli olduğunu bildirirəm.

Elmi-kütləvi mətnlər daha çox ümumilaşdırma tələb edir. Ona görə də bə'zən dərsliyin böyük mövzusunun oxunub qurtaracağını nəzərə almadan bölmə daxilində diqqəti cəlb edən, zöngin materialı olan sahə üzrə ümumileşdirici dərs təşkil edirəm. "Qızıl payız", "Ellərə xoş bahar gəlir" bölmələri keçilərkən "Meşə", "Həşərat", "Quşlar", "Vəhşi heyvanlar" və s. mövzularından biri və ya bir neçəsi üzrə ümumileşdirici dərsdə isə mövzu e'lan olunduqdan sonra aşağıdakı cəhətlərə diqqət yetirirəm: payızda təbiətin əlamətləri, canlıların həyatı, insanların məşguliyəti və s. Şagirdlərin diqqətini əvvəlcədən yaşı taxtasına yazdığını şə'rə yonəldirəm.

*Yaraşlı yarpaqlar,
Atlas geyimli dağlar
Gündən-günə saralır,
Göylər tez-tez qaralır.
Solur güllər, çıçəklər,
Tez-tez çaxır şimşəklər.*

Canlı müzakirələrdən sonra ümumileşdirici dərsdə şagird daha dərindən düşüñür və nəticə çıxarıır.

Ümumileşdirici dəslərin gedişində əsardə iştirak edən şəxslərə xasiyyətnamə tətib olunur. Bu zaman əsas məsələ onu qiymətləndirmək, onun ətrafında müvafiq psixoloji atmosfer yaratmaqdən ibarətdir. Əgər şagirdlər xarakteri və ya qəhrəmanın tərəkötürünü müəyyənləşdiridikdə çətinlik çəksələr, müvafiq qiyməti onların yadına salmaq lazımdır. Bu məqsədlə qəhrəmanların müqayisə olunmasından istifadə etmək faydalıdır. Ümumileşdirici dərsin əsas məqsədi böyük mövzunun (bölmə-

nin) məzmunun şagirdlər tərəfindən şüurlu başa düşülməsini tə'min etməkdir. Belə dəslərdə nəticələr ümumiləşdirilir, əldə olunmuş biliklərin düzgünlüyü, aydınlığı aşkar edilir və ya möhkəmləndirilir, onun həyatla əlaqələndirilməsi yolları müyyənlenir.

Deyilənlərdən mə'lum olur ki, ümumilaşdırıcı dəslərdə müasir tə'lim metodlarından istifadə etməliyik. Müasir dərs aşağıdakı əsas cəhətlərlə səciyyələnir:

– dərsdə səmərəli əks-əlaqənin tə'min olunması, əməkdaşlıq şəraitinin, estetik-emosional mühitin yaradılması;

– müəllimin şagirdləri pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu subyekti kimi qəbul etməsi;

– tə'lim metodlarının optimal seçilməsi, onların şagirdlərin yaşına və dinamik inkişaf səviyyəsinə uyğunluğu, habelə sistemiş şəkildə tətbiqi;

– hər bir şagirdin fərdi-psixoloji idraki xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;

– dərsdə tə'limin inkişafetdirici aspektinin gücləndirilmesi, diferensiallaşdırma və fərdiləşdirmə yolu ilə şagirdlərdə bilik və bacarıqların səviyyəsinin artırılması;

– şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti, sərbəst rə'y söylemələri, başqalarının, o cümlədən müəllimin fikrinə münasibət bildirmələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

– şagirdlərin tədris materiallarındakı aparıcı ideyaları seçmələri, habelə onlarda təhliletmə, ümumileşdirmə aparma bacarıqlarının artması;

– şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək zəminində tə'lim vərdişlərinin aşılanması, onlarda müxtəlif mə'lumatların müstəqil axtarılıb tapılması bacarıqlarının formalasdırılması;

– şagirdlərin milli zəminda vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində dərsin imkanlarından istifadə edilməsi.

Bələ zənn edirik ki, bütün bu tələbləri reallaşdırmaq üçün müəllimə ən əlverişli imkanı interaktiv tə'lim metodları vərə bilər.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ DAİR METODİK GÖSTƏRİŞLƏR

Məmməd Nəsrullayev,
dosent

I sinifdən başlayaraq fiziki mədəniyyətin tədrisi uşaqlara, əsasən, həyatı hərəkətləri formalasdırmağı öyrədir. Bu da onların sağlamlığının möhkəmləndirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir sinifdə fiziki mədəniyyət üçün həftədə 2 saat ayrılr. Fiziki mədəniyyət dərsi hazırlıq, əsas və tamamlayıcı olmaqla üç hissədən ibarətdir. Dərsin hissələrə bölünməsinin həm fizioloji, həm də psixoloji əhəmiyyəti və pedaqoji qanuna uyğunluqları var.

Dərsin hazırlıq hissəsi (5-6 dəqiqə ərzində) uşaqları tədricən hərəkət fəaliyyətinə qoşur. Müəllim şagirdlərə qarşıda yerinə yetiriləcək hərəkətlər barədə qısa mə'lumat verərək onlarda xoş əhval-ruhiyə yaradır. Dərsin bu hissəsinə sırə hərəkətləri, düzülmələr, yenidən düzülmələr, müxtəlif variantlarda yeriş və qaçışlar, hoppanmalar, məqsədəmüvafiq müləyim fiziki yük və bir neçə oyun tapşırıqları daxil edilir.

Yeriş və qaçış hərəkətlərini öyrədərkən, onların növbələşdirilməsinə diqqəti artırmaq vacibdir. Hərəkətlərin qeyri-normal halda və yeknəsəq aparılması uşaqların marağını azaldır. Bu isə qamətin düzgün formalasmasına mənfi tə'sir göstərir.

Təcrübə göstərir ki, xüsusiylə altıyaşlı uşaqlar dərs ilinin əvvəlində məktəbin böyük idman zəlinin genişliyinə çatın bələdləşirlər. Ona görə də müəyyən vaxtadək zəlin üçdə bir hissəsindən, yaxud yarısından istifadə etmək gərəkdir. Belə etdikdə uşaqlara imkan yaranır ki, onlar hərəkətləri daha yaxşı qavrasınlar, yerisi, qaçışı, düzlənməni normal icra edə bilsinlər. Bu

zaman müəllimə də imkan yaranır ki, uşaqların fəaliyyətinə nəzarət etsin və fiziki yükü (onların imkanları baxımından fiziki hazırlığının səviyyəsinə görə) tənzimləsin.

Dərsin əsas hissəsində (22-25 dəqiqə) verilən hərəkətlər uşaqların dayaq-hərəkət aparatının inkişafı, onlarda fiziki mə'nəvi və iradi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına xidmət etməlidir.

Dərsdə ümuminkişafetdirici hərəkətlər həm əşyəsiz, həm də kiçik idman vasitələrilə (kubiklər, bayraqçıqlar, toplar, hoppanma ipləri, gimnastika ağacıları), eləcə də mükəmməl idman alətləri kəndir, iplər, gimnastika skamyası, böyük diametrlili gimnastika həlqələri və s.) təşkil olunur.

Ümuminkişaf hərəkətləri müxtəlif hərəkət, müxtəlif tipli ampletudası ilə aparılır. Hərəkətlər böyük əzələ qruplarını möhkəmləndirir, qamətin düzgün formalasmasına imkan yaradır, ətrafdakıların bələdçilik qabiliyyətini artırır.

Hərəkətlər böyük əzələ qruplarına daxa yaxşı tə'sir göstərmək üçün seçilir. Bunun üçün əvvəlcə ciyin nahiyyəsinin, sonra isə kürək əzələlərinin, qarın nahiyyəsinin və aşağı ətrafların inkişafına dair hərəkətlər verilir.

Hərəkətlərin icrasına başlamazdan əvvəl müəllim uşaqların çıxış vəziyyətinin düzgün olub-olmamasını müəyyənləşdirməlidir. Hərəkətlərin yerinə yetirilməsində çıxış vəziyyətindən çox şey asılıdır. Verilən fiziki yükün sür'ətinin formalasması onunla əlaqədar olur. Ümuminkişaf hərəkətlərinin yerinə yetirilməsində çıxış vəziyyətləri müxtəlifdir: əsas duruş, ayaqlar ciyin bərabəri aralı, dizlər üstə oturaq, ayaq üstə pəncələr aralı, dabanlar bir

yerdə, kürəklər və qarnı üstə uzanmış vəziyyətlərdə; əlin, qolun və gövdənin müxtəlif vəziyyətlərində.

Bir çıxış vəziyyətindən digərinə ardıcılıqla keçməyin tədris ilinin əvvəlindən öyrədilməsi məsləhətdir. Şərait olan məktəblərdə ümumi inkişafçıdırıcı hərəkətlərin musiqinin müşayiətilə verilməsi daha faydalıdır. Musiqi uşaqları intizamlaşdırır, hərəkətləri daha həvəslə dəqiq yerinə yetirməyə imkan verir, yüksək emosional əhval-ruhiyyə yaradır.

Əsas hərəkət növləri olan yeriş, qaçış, cism atmalar, dırmanmalar, müvazinət hərəkətləri, həmçinin müxtəlif növ mütehərrik oyunlar burada, yeni dərsin əsas hissəsinin möziyyətində ən aparıcı yer tutur. Bundan əlavə, dərsin əsas hissəsində şagirdlərin müvafiq hərəkət, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələri organizmin ümumfiziki yükə hazırlanması məqsədilə xüsusi və ümuminkişaf hərəkətlərindən mütəhərrik oyunlardan da istifadə edilir.

Aydın məsələdir ki, fiziki mədəniyyət məşğələlərinin effektivliyi əsas hissəsinin düzgün təşkilindən asılıdır. Ona görə ki, dərsin əsas hissəsində qarşıya qoyulan başlıca vəzifələr fiziki tərbiyə prosesində hərəkət texnikasının öyrədilməsi kimi vacib bir iş həyata keçirilir və fiziki həro-

kət keyfiyyətləri inkişaf etdirilir. Dərsin əsas hissəsinin düzgün təşkili və keçirilməsinə kömək edə biləcək bir sıra pedaqoji metodik amillər mövcuddur. Bunlardan – dərsdə şagirdlərin fəallığının artırılması, onların fəaliyyətinin tapşırıqlar üzrə səmərəli təşkilinin, idman meydançasının yararlı hala gətirilməsi, lazımi idman alət və avadanlıqlarla təchiz olunmasını şərh etməyi nəzərdə tutmaq lazımdır.

Dərsin tamamlayıçı hissəsi (4-5 dəqiqə). Dərsin bu hissəsində, əsasən, yeriş hərəkətləri, müləyim hərəkətləri oyunlar, sadə estafetlər və tənəffüs hərəkətlərindən ibarətdir.

Bu yaşda olan məktəblilərin bədən təriyəsi dərsinin tamamlayıçı hissəsinin qarşısında duran ən xarakterik vəzifələr bunlardır: müxtəlif əzələ qruplarını yüksək fiziki yükdən azad edib, gərginliyi azaltmaq və uşaqların organizmini dərsdən əvvəlki vəziyyətə yaxınlaşdırmaq; tənəffüsə bağlı sinir sistemi, ürək-damar sisteminin fəaliyyətini azaldıb, dərsəqədərkə vəziyyətə endirmək; uşaqların səhhətinin emosionallığını nizama salmaq; dərsə yekun vurmaq, fəlliği qiymətləndirmək, qısamüddətli izahat işləri aparmaq, müvafiq ev tapşırıqları vermek və s.

Hikmətli sözlər

Əvvəl əyri bitən cavan bir budaq
Zənn etmə qocalsa düzgün olacaq.

Nizami

Həqiqi azadlığın ən zəruri şərti maddi
səhətdən asılı olmamaqdır.

Disterveq

Öz biliyini o zaman genişləndirə bilərsən
və, biliksizliyinin gözünün içində baxa biləsən.

K.D.Uşinski

Əsl nəzakət insanlara xeyirxah münasibətdir.

J.J.Russo

Təbəssüm var ki, göz yaşından pisdir.

I.S. Turgenev

Bu günü daha yaxşı bilmək üçün keçmişini
bilməliyik.

H.B.Zərdabi

Əmek nəzəriyyə ilə təcrübənin canlı
vəhdətidir.

Aristotel

Ən böyük kəşf insanın özündə olanı
tapmasıdır.

V.Sekspir

Ü SƏSİ VƏ HƏRFİNİN TƏDRİSİ

Gülnar Rəşidova,
264 nömrəli məktəbin müəllimi

Aşağıda Açıq Cəmiyyət İnstitutunun Yardım Fonduunun
“Addim-addim” texnologiyası üzrə iki dərs nümunəsini, əsasən,
olduğu kimi veririk. Məqsəd müəllimləri onların iş təcrübəsi ilə
tanış etmək və fikir mubadiləsi aparmaqdır.

Səhər görüşü.

Sabahınız xeyir, əziz birincilər!

Bu gün _____ aprel, (şən bə çər –
yəni sərşənbə) günüdür.

Hava _____

Azərbaycanın təbii sərvətləri haqqında
nə bilirsiniz?

Bildiyinizi bir sözlə, şəkillə ifadə edin
(Söz və şəkillər dairənin içərisinə yapışdırılır).

Oyun.

Yerüstü sərvətlər hansılardır? (Üzüm,
çay, pambıq...).

Üzümü necə yiğirlər? (Müəllim müvafiq
mahni oxuyur və onların necə yiğildığını
göstərir).

Pambığı necə yiğirlər? (Müəllim müvafiq
mahni oxuyur və onun necə yiğildığını
göstərir).

Çayı necə yiğirlər? (Müəllim müvafiq
mahni oxuyur və onun necə yiğildığını
göstərir).

Cədvəl tərtib olunur.

Hansı giləmeyvələri xoşlayırsınız?

üzüm	qarağat	moruq	çiyəlek	böyürtkən

Hər giləmeyvənin üstündəki sətirlərdə
onu xoşlayan uşaqların adları yazılır.

Mövzu:

“Üü” hərfi. “Üzüm bağlı”.

Dərsin məqsədi:

- Uşaqları Ü hərfi və səsi ilə tanış etmək.
- Hecalardan sözlər düzəltməyi öyrətmək.
- Ü hərfinin sözün əvvəlində, ortasında və axırında işlənməsini şagirdlərə başa şalmaq.
- Nitq inkişafı.
- Uşaqlar arasında ünsiyyət vərdişlərini inkişaf edirmək, böyük qrupda, kiçik qruplarda, cütlüklərlə işləmək vərdişlərini möhkəmləndirmək.

Təchizat.

“Əlisba” dərsliyi, hərflər kassası,
Azərbaycanın sərvətlərinə aid şəkillər,
qələm, ağ rəsm üçün kağız, plastilin, rəng,
hesab çöpləri, səbət, yaylıq, kartoçkalar.

Dərsin gedisi:

Uşaqlar dairədə oyləşirlər. Dərslikdəki
şəkil üzrə müsahibə aparılır.

Müsahibə zamanı müəllimin köməkçisi
uşaqların sözlərini qeydə alır və mötərizədə
onların adlarını göstərir.

1. Şəkildə nə görürsünüz?
2. Sizcə mətnində nədən söhbət gedəcək?
3. Üzüm haqqında nə deyə bilərsiniz?
4. Üzüm sözü hansı səslə başlayır?
5. Ü hərfinə aid başqa sözlər tapın.
6. Gəlin sözlərin əvvəlində, ortasında
və axırında ü səsi olan misallar deyək.

Müəllim mətni nümunəvi oxuyur.
 Yeni nə öyrəndiniz?
 Mə'nası mə'lum olmayan və ya çətin
 məlaşilan sözlər hansılardır?
 Siz bu sözlərin mə'nasını necə başa
 düşürsünüz?
 Uşaqlar mətni oxuyurlar.
 Suallara cavab.
 Mətndə nədən səhbət gedir?
 Deyə bilərsinizmi mətndəki uşaqların
 adları nədir?
 Sizcə indi ilin hansı fəslidir?
 Uşaqlar nə edirlər?
 Üzümdən nə bişirirlər?
 Üzümün insanlara nə xeyri var?
 Üzümlə bağlı nə kimi xatirələriniz var?
 Üzüm sözünün hansı mə'nalarını bilirsınız? Onları şəkillərin köməyi ilə göstərin.

Oğlan
salxımı
üzür

ÜZÜM

Oğlan
suda
üzür

Oğlan
üzünü
silir

2-ci saat

Təchizat.

“Əlisba” dərsliyi, şe'rələr kitabları, ağ
 lağız, rəngli karandaşlar, plastilin, kubik
 lər, konstruktur dəsti, lupa, kişmiş növləri.

Dərsin gedisi:

Uşaqlar mətni oxuyub nəql edirdərlər.
 Uşaqlar mərkəzlərdə işləyirlər.

Oxu mərkəzi.

- Hekayənin məzmununu ananın adını
 nəql edin.
- Mətni oxuyun və 1, 2, 3 hecalı sözləri
 tapıb cümlə içərisində işlədin.
- Şe'rəni oxuyun, payızda yetişən meyvənin
 adlarını deyin və yazın.

Köynəyi sarı mənəm
 Bağların bari mənəm.

Heyva məndə, nar məndə,
 Hər nə desən var məndə.
 Çəhrayı və ağ alma,
 Qırmızıyanaq alma.
 Sarı, şirin armudlar,
 Məndə əzgil, üzüm var.
 Bahar nədir, yay nədir?
 Bol meyvələr məndədir.
 4.Şe'rəni oxuyun, meyvənin adını tapın.
 Salxımları ağ, qara,
 Sırğa kimi sallanır.
 Hər gilədən bal damır,
 Mənim ağızım sulanır.
 Dərirəm salxımları,
 Doldururam səhəti.
 Bəzəyir süfrəmizi
 Yurdumuzun ne'məti.

De nədir mənim adım,
 Qənddən sıyrındır dadım?

(_____)

Yazı mərkəzi.

- Mətni oxu. İstədiyin bir hissəni təsvir et və hər şəklinə aid bir-iki cümlə yaz.
- Mətni oxuyun. Ü hərfi olan sözləri seçib cümlədə işlədin.
- Nöqtələrin yerinə buraxılmış hərfləri əlavə edib şe'rəni yazın.

Bəz_yır su_rəmizi
 Yurdumuzun n_məti.
 Üz_md_r mənim adım
 Qən_dən sıyrındır dadım.

Riyaziyyat mərkəzi.

- Mətni oxuyun. İçərisində ü hərfinin işləndiyi beş söz tapın, saitləri və samitləri sayın. İstədiyiniz qədər misal tərtib edin.
- Sü hecasına başqa hecələr artırmaqla iki, üç hecalı sözlər düzəldin. Onları cümlə içərisində işlədin.
- Kü, sü, rü, tü, mü hecələrindən istifadə etməklə sözlər düzəldib diaqram qürün.

kü	sü	rü	tü	mü

İncəsənət mərkəzi.

- Mətnin istədiyiniz hissəsinə aid şəkil çəkin.
- Buraxılmış hərfləri yazın və istədiyiniz əşyanın şəklini çəkin: t_tək, üz_k, k_çük, s_nbül.
- Plastilindən üzüm, ürək, ütü düzəldin.

Dram mərkəzi.

- Mətni səhnələşdirin.
- Üzümün yigilması qaydalırını göstərin.

Tikinti mərkəzi.

Üzüm bağı düzəldin.

Elm mərkəzi.

- Üzüm yarpaqlarını lupa vasitəsilə müşahidə edin. Gördükleriniz haqqında danışın və şəklini çəkin.
- Kişimişin növlərini müşahidə edin, dadına baxın və xüsusiyyətlərini müqayisə edin.

Uşaqlar işi qurtarandan sonra son dairədə müzakirəyə yığılırlar.

Ev tapşırığı:

Ü hərfinə aid yeni sözlər tapın. Üzüm haqqında kitab tərtib etmək üçün yeni mə'lumat toplayın (şəkillər, şə'rəflər, hekayələr, xatirələr).

I SINİFDƏ “İNSAN” MÖVZUSUNDA DƏRSİN TƏŞKİLİ

Nərgiz Əliyeva,

Sumqayıt şəhər 11 nömrəli məktəbin müəllimi

Mövzu: “İnsan”

Məqsədlər:

- İnsan haqqında biliyin genişləndirilməsi.
- Düzgün qidalanmanın insan üçün əhəmiyyəti və həzm orqanları haqqında anlayışın verilməsi.
- İnsanın sağlamlığına qayğı və diqqətlə yanaşmağın tərbiyə edilməsi.

Dərsin gedisi

1. Səhər görüşü

Salamlama (müəllim aparıcı model göstərir).

Səhər mə'lumatının oxunuşu:

Salam, bizik kiçik icmanın insanları.

Bu gün ————— noyabr, həftənin (mə cü yəni cümə) ————— günüdür.

Bu gün biz insan orqanızmı haqqında danışacaqıq.

2. Cədvəl üzrə iş.

Nə bilirik?

Nə bilmək istərdik?

Nə öyrəndik?

3. Seçim vasitəsilə uşaqlar mərkəzlərdə işə başlayırlar

(İş 10-15 dəqiqə davam edə bilər. Burada köməkçi valideynin iştirakı məqsədə uyğundur).

Oxu mərkəzi

Tapşırıq 1.

“Qeyri-adi yuxu” kitabının 10-cu sehifəsindən dişlər haqqında mətni oxu.

Lazımı qaydaları yadda saxla.

Öz dişlərinə necə qulluq etməyin haqqında danış.

Tapşırıq 2.

“İnsan dönyanın ən böyük mö'cüzəsidir” ensklopediyasının 4-cü sehifəsindən “Biz kimik?” mətnini oxu. Özün haqqında “Mən kiməm?” mə'lumatını ver.

Tapsırıq 3.

Dərslikdən “Atamin əlləri” şe'rini oxu və öz atan haqqında şe'r yazmağa çalış.

Tapsırıq 4.

“Səliqəsiz Məlik” hekayəsini oxu. Sən şəxsi gigiyena qaydalarına necə əməl edirsin?

Tapsırıq 5.

“Qeyri adı yuxu” kitabının 8-ci səhifəsindən “Mə'də” mətnini oxu.

Necə qidalandığın haqqında danış.

İnsan orqanizmi üçün faydalı olan məhsulları sadala.

Yazı mərkəzi

Tapsırıq 1.

Mətni oxu, yalnız incə saitləri olan üç söz tap.

Seçilmiş sözlərdən cümlə qur.

Tapsırıq 2.

İnsan bədəninin hissələrinin adlarını yaz. Saitlərin altından xətt çək.

Tapsırıq 3.

Sinif divar qəzeti üçün insanın bədəni haqqında mə'lumat yaz.

Tapsırıq 4.

İnsan bədəninin hissələrinə aid kitab tərtib et.

Tapsırıq 5.

“Qeyri adı yuxu” kitabından “Dişlər” mətninin qısa məzmununu yaz.

Riyaziyyat mərkəzi

Tapsırıq 1.

Kamranın on əl barmağı və on ayaq barmağı var. Onun cəmi neçə barmağı var?

Tapsırıq 2.

Qapıya qədər olan addımları hesablayın. Hansınızın addımları daha çox oldu. Müqayisə edin, qrafik tərtib edin.

Tapsırıq 3.

Qrupdakı uşaqların gözləri üzərində müşahidə apar. Onların rənginə görə diaqram tərtib et.

Tapsırıq 4.

Qrupda sorğu apar. Kimin il ərzində neçə diş düşüb. Düşən dişlərin cədvəlini tut. Misalları yaz.

Tapsırıq 5.

Metrdən istifadə edərək hər bir iştirak-

cının başının dövrəsini ölç və cüt-cüt müqayisə et.

İncəsənət mərkəzi

Tapsırıq 1.

Yoldaşınla birlikdə öz bədəninin quruluşunu çək.

Tapsırıq 2.

İnsan bədəninin istədiyin hissələrini çək və adlarını yaz.

Tapsırıq 3.

Plastilindən düzəltdiyin bədən hissələrini birləşdirməklə adam fiqurunu düzəlt.

Tapsırıq 4.

İnsanın həzm orqanlarının şəklini çək.

Elm mərkəzi

Tapsırıq 1.

Dərini müşahidə et. Dəri nə ilə örtülmüşdür? Şəklini çək.

Tapsırıq 2.

Yoldaşının dişlərini müşahidə edərək süd dişlərini daimi dişlərdən ayır. Qrafikini tut.

Tapsırıq 3.

Bir dəqiqə ərzində ürək döyüntüsünü (neçə dəfə vurmasını) yoldaşında və özündə yoxlayıb müqayisə et.

Tapsırıq 4.

Güzgüdə gözlərini müşahidə et. Şəklini çək. Gözün hissələrini göstər və adlarını yaz.

Tapsırıq 5.

Quru otları qoxula. Onların hansı nanədir? Bunu necə tapdır?

Bu işdə sənə burnunun nə kimi köməyi dəydi?

Otların şəklini çək, adlarını yaz.

Uşaqlar müəllimin göstərişi ilə dairəyə toplaşır və öyrəndikləri barədə hesabat verirlər.

Ev tapsırığı:

- Ailə üzvlərinin boylarını ölç və müqayisə et.
- İnsan orqanları haqqında şəkilli kitabça düzəlt.
- İnsan haqqında atalar sözü, şe'r və ya tapmacaları topla.
- Şe'r əzberlə.

XXIV RESPUBLİKA PEDAQOJİ MÜHAZİRƏLƏRİ

Təhsil naziri prof. M. Mərdanovun 2001-ci il avqust ayının 21-də verdiyi əmrinə əsasən 2001-2002-ci tədris ili “Təhsildə keyfiyyət ili” e'lan olunmuşdur. Təhsil nazirinin 2001-ci il noyabrın 14-də verdiyi əmrə görə XXIV Respublika Redaqoji Mühazirələrinin keçirilməsi lazımlı bilinmişdir. Bu mühazirələr təhsildə keyfiyyət ilinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi sahəsində mühüm tədbirlərdən biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan müəllimlərinin yaradıcı fəaliyyətində yeni səhifə açmaqla təhsil tariximizi zənginləşdirən XXIV mühazirələr “Müasir təlim metodlarından istifadə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin mühüm şərti kimi” mövzusuna həsr olunmuşdu.

XXIV Respublika Pedaqoji Mühazirələri üç mərhələdə keçirilmişdir. I mərhələdə (məktəb mərhələsində) 35.000-dən çox mühazirə oxunmuşdur. II mərhələdə (rayon mərhələsində) 5453 mə'rüzə dirlənilmiş və onlardan 756 nəfər III mərhələyə (respublika mərhələsinə) çıxmışdır.

Respublikanın turuna təqdim edilmiş mə'rüzələrin ekspertizadan keçirilməsi üçün Respublika Təhsil Problemləri İnstututunda müvafiq komissiyalar təşkil edilmiş, mə'rüzə mətnləri anonim rə'yə verilmiş, məxfilik gözlənilməklə seçim aparılmışdır. Nəticədə 282 mə'rüzə III mərhələyə buraxılmışdır.

Respublika Pedaqoji Mühazirələri-

nin III mərhələsində 11 bölmə fəaliyət göstərmişdir. Bölmələrə respublikanın görkəmli pedaqoq, metodist və təhsil işçilərindən ibarət işçi heyətlərə rəhbərlik etmişlər.

Pedaqoji Mühazirələr aprel ayının 5-də və 6-da Bakı şəhərindəki 20 nömrəli məktəb-liseydə təşkil olundu. İki gün ərzində hər bir bölmə 3 iclas keçirdi. Bölmə iclaslarında hər bir mə'rüzə etrafında ciddi müzakirə açıldı. Mə'rüzələrin qiymətləndirilməsində diniñicilər fəal iştirak etdilər.

Dirlənilmiş on yaxşı mə'rüzələr üç səviyyədə (I, II, III yerlər) qiymətləndirildi. Mə'rüzəcılardan 71-i I, 86-sı II, 80-i isə III yeri tutdu. 282 nəfərdən 237 nəfərin (82%) mükafata layiq yer tutması mühazirələrin yüksək səviyyədə keçməsini, müəllimlərimizin nəzəri-metodik hazırlığının nə qədər sevindirici olmasını sübut edir. Əslində mühazirələrin bu mərhələsində iştirak edənlərin hamısı qalibdir.

“Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri və ibtidai siniflərdə müasir təlim metodlarından istifadənin təlimin keyfiyyətinə tə'siri” bölməsinə Təhsil Problemləri İnstututunun müvafiq şö'bəsinin müdürü prof. V.Xəlilov və Təhsil Nazirliyinin Məktəbəqədər tərbiyə şö'bəsinin müdürü N.Alnağıyeva rəhbərlik etmişlər. Bölmədə iştirak edənlərdən 9 nəfərin mə'rüzəsi I yere layiq görülmüşdür.

Aşağıda onlardan bir neçəsini Sizə təqdim edirik.

İNKİŞAFETDİRİCİ TƏ'LİMİN TƏŞKİLİ VƏ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Qəmər Tağıyeva,

Nərimanov rayonu 291 nömrəli "Araz" ekologiya liseyinin müəllimi

Tə'lim və inkişaf pedaqoji psixologiyanın aktual problemidir. Psixologiya və pedaqogika tarixinde bu barədə təsəvvürlər hələ qədim zamanlardan bəri formalasada, tə'lim və inkişaf mühüm problem kimi XX yüzilliyin 60-ci illərində daha aktual bir problem kimi meydana çıxmış və öyrənilməyə başlamışdır.

İnkişaf çoxcəhətli anlayış olub, şagirdin psixi həyatının bütün sahələrini əhatə edir. Tə'lim-tərbiyə prosesində məktəblilərin psixi inkişafının başlıca istiqamətlərini təhlil edərkən, ilk növbədə, biliklərin, onların tətbiqi mexanizmlərinin və şəxsiyyətin ümumi xassələrinin inkişafi şəraitini müəyyənləşdirirlər.

Şəxsiyyətin inkişafı tə'lim prosesinin nüvəsini təşkil edir. Sözün geniş mənasında inkişafetdirici tə'lim şəxsiyyətin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Dərsin kompozisiyası infrastrukturunu bəlavasitə tə'lim məqsədləri ilə şərtlənir. Tə'lim məqsədləri anlayış öz mahiyyətinə görə həmişə dövrün pedaqoji təfəkkürünün me'yarını əks etdirir. Vaxtilə tə'lim məqsədləri sırf təhsil məqsədi kimi dərk olunur və mə'nalandırılırdı.

Məktəbin tərbiyəedici funksiyası artıqca tə'lim məqsədlərində təhsil me'yarı ilə birlikdə yeni bir me'yar-tərbiyə me'yarı

da əmələ gəldi. İnkişafetdirici tə'lim principi axarında isə inkişafetdirici tə'lim məqsədi formalasdı. Təsadüfi deyildir ki, tə'limə belə bir tə'rif verilir: "Tə'lim müəllimin rəhbərliyi ilə şagirdlərin müəyyən bilik, bacarıq və verdişlər sisteminə yiyələnməsi və bu zaman onların inkişaf etdirilməsi və tərbiyə olunması prosesidir".

İbtidai təhsil mərhələsində tə'lim-təhsil, inkişaf və tərbiyə me'yarlarının vəhdətdə psixologiyanın uğurlarına söykənir və yeni pedaqoji təfəkkürün uğurlarını əks etdirir. Müasir dövrdə tə'limin məqsədləri artıq yeni pedaqoji təfəkkürün iki əsas prinsipi-inkişafetdirici və tərbiyəedici tə'lim prinsiplərini də əhatə edir.

Təhsil məqsədi ilə inkişafetdirici və tərbiyəedirci tə'lim məqsədləri arasında ikitərəfli asılılıq vardır. Bir tərəfdən, təhsilin inkişafetdirici və tərbiyəedirci məqsədləri təhsil məqsədi vasitəsilə həyata keçirilir. Müəllim şagirdləri sadəcə olaraq öyrətmir, onları öyrədə-öyrədə inkişaf etdirir və tərbiyə edir. Digər tərəfdən, şagirdlər inkişaf etdikcə və tərbiyə olunduqca onların təhsil məqsədlərinə (dərsə, müəllimə, biliyə) münasibətləri dəyişir. Təhsilin hümanistləşdirilməsinin başlıca istiqamətlərindən biri məhz bu qaynaqlarla bağlıdır.

İnkişafetdirici və tərbiyəedici tə'lim məqsədləri ayrı-ayrılıqlı deyil, vəhdətdə həyata keçirilir.

Tə'lim məqsədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi tə'limin səriştəsizliyini göstərən başlıca göstəricilərdən biridir. Müəllimlərin bir çoxu dərsi əslində təhsil məqsədləri əsasında qurur, onun inkişafetdirici və tərbiyəedici məqsədlərini lazi-

minca nəzərə almır. Təhsil məqsədləri dedikdə, təhsilin məzmun tərəfi-öyrəniləcək bilik, bacarıq və vərdişlər nəzərdə tutulur. İnkışafetdirici məqsəd, bilvasitə əqli inkişaf ölçüləri ilə araşdırılır. İdrak prosesinin, ilk növbədə, təfəkkür və təxəyyülün inkişafı, fikri əməliyyatları və intellektual bacarıqların formallaşması inkışafetdirici tə'lim məqsədinin əsas yönüdür. Tərbiyədici məqsəd isə şagirdin bir şəxsiyyət kimi formallaşmasını nəzərdə tutur.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, məktəb şagirdləri inkışaf etdirmədən təhsil məqsədlərini həyata keçirə bilməz. Şagirdin psixi inkışafı tə'limin həm başlıca şərti, həm də nəticəsidir. Tə'lim və inkışaf problemini bu müstəvidə araşdıranda, o, mahiyyətə tə'lim və əqli inkışaf problemi kimi meydana çıxır. İnkışafetdirici tə'lim prinsipi şagirdlərin əqli inkışafına xüsusi əhəmiyyət verir və onu şəxsiyyətin formallaşması ilə qarşılıqlı əlaqədə araşdırır.

Vaxtilə L.N.Tolstoy deyirdi: "Biliyi yaddaşa görə deyil, mühakiməyə görə qıymətləndirmək lazımdır". Onun fikrincə, "bilik ancaq o zaman bilik olur ki, hafizə ilə deyil fikrin öz so'yı ilə mənimsonılır". T.Edison isə sivilizasiyanın başlıca məqsədinin -insana fikirləşməyi öyrətmək olduğunu söyləyirdi. Dünyanın bütün elm və texnika korifeyləri zamanı qabaqlayan bu bənzərsiz sözləri nə qədər gür səslə söyləsələr də, onlar vaxtında eşidilməyib. Belə bir psixoloji və pedaqoji həqiqətlərin elliklə dərk olunması üçün, görünür, tarixi şərait yaranımlı idi. İndi cəsarətlə demək olar ki, iki əsrin qovşağında belə bir tarixi şərait yaranmışdır.

"Hafizə və təfəkkür" əsərinin müəllifi P.P.Błonski göstərirdi ki, tə'lim materialının ancaq öz hafızosına arxayınlısan uşaqlar deyil, özünü yoxlamağı, materialı doğaqlaşdırmağı, surətlə anlamağı bacaran şagirdlər yaxşı mənimsəyirlər. Onun fikrincə,

uşaqların əqli inkişafında təfəkkür həlli-dici rol oynayır. Tə'limi inkişafın başlıca şərti sayan L.S.Viqotski inkişafın iki sahəsini (səviyyəsini) fərqləndirirdi.

1-ci səviyyədə - aktual inkişaf sahəsində şagird nisbətən asan tapşırıqları yaşıları (və ya uşaqların) köməyi olmadan, müstəqil yerinə yetirir.

2-ci səviyyədə - yaxın inkışaf sahəsində isə tədricən daha çətin tapşırıqları yaşıları (ilk növbədə müəllimlərin) rəhbərliyi ilə yerinə yetirməyi öyrənir.

İki səviyyənin qarşılıqlı əlaqəsi dialektik qanuna uyğunluqlarla şərtlənir. Şagird elə ki, əvvəller (aktual inkışaf sahəsində) həll edə bilmədiyi tapşırıqları həll etməyə başlayır, aktual inkışaf sahəsi yaxın inkışaf sahəsi ilə əvəz olunur, müəyyən bir mərhələdə isə yaxın inkışaf sahəsinin özü aktual inkışaf sahəsinə çevrilir və özünəməxsus xüsusiyyətlərə seçilən yeni, yaxın inkışaf sahəsi əmələ gəlir. Yaxın inkışaf sahəsinin rüscəmləri aktual inkışaf sahəsində formallaşır.

Görkəmli psixoloqu qə'l'i inamına görə, tə'lim sözün əsl mənasında o zaman tə'lim olur ki, inkışafdan "irəlidə gedir" və şagirdin əqli inkışafı üçün şərait yaradır. Viqotski ikinci səviyyənin roluna böyük əhəmiyyət verir. O, göstərirdi ki, intellektual testlər yaxın inkışaf sahəsini deyil, məhz aktual inkışaf sahəsini nəzərdə tutur. Halbuki, şagirdin əqli inkışafının xüsusiyyətlərini məhz ikinci səviyyənin xüsusiyyətləri ilə səciyyələndirmək olar.

Şagirdlər yeni informasiyani idrak prosesləri vasitəsilə mənisməyirlər. Anlama bu prosesdə mühüm yer tutur. Müəllimlər şagirdlərin təfəkkürünü fəallaşdırmaq, hətta onu inkışaf etdirmək istəyəndə belə, nəyin bahasına olursa-olsun, onların ancaq dərs materialını anlamalarına çalışırlar. Öz-özlüyündə bu xeyirxah məqsəddir, lakin şagirdlərdə təfəkkürün inkışaf etdirilməsi kimi mühüm bir vəzifəni təkcə anla-

ma ilə məhdudlaşdırmaq düz deyil. Anla-
ma əslində qavrayış prosesidir. İnsanın
qavrayışı təfəkkürlə, əşyanın mahiyyətini
anlamaqla bağlıdır. Şagirdləri əqli cəhət-
dən inkişaf etdirmək üçün, ilk növbədə,
onlarda təfəkkür inkişaf etdirmək lazımdır.
Şagirdin inkişaf etdirilməsi təhsilin
humanistləşdirilməsinin başlıca me'yari
sayılır. Əgər şagird inkişaf etmirsə, ona nə
qədər humanistcəsinə yanaşırsan-yanaş,
faydasızdır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin hu-
manistləşdirilməsi şagirdin bir şəxsiyyət
kimi inkişaf etdirilməsinin başlıca şərtidir.
Müəllim “müəllim-şagird” münasibətləri-
nin sadəcə olaraq iştirakçısı deyil, peşə şə-
raitinə və həyat təcrübəsinə görə onların
təşkilatçısıdır. O, sinifdə hər bir şagirdin
əzünü aktuallaşdırmasına imkan verən qar-
şılıqlı e'timad və canlı ünsiyyət mühiti ya-
ratmalıdır.

Inkişafetdirici tə'lim konsepsiyası tari-
xənə ibtidai siniflərdə geniş tətbiq olunmuş
və olunur. Bu konteksdə tədris fəaliyyəti-
nin strukturu ilə tanış olaq:

– Tədris fəaliyyəti tədris tapşırıqlarının
həllindən başlayır. Şagirdlər bu situasiya-
da bütün xüsusi və konkret variantları nə-
zərə almaqla tədris tapşırıqlarının ümumi
həlli yollarının məzmunu ilə tanış olur,
müvafiq bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyə-
şənlərlər.

– Tədris tapşırıqlarını həll etmək üçün
zəruri tədris əməliyyatlarına yiyələnlərlər.

– İcra etdikləri tədris əməliyyatlarını
və onların nəticələrini öz fəaliyyətlərinin
məqsədilə tutuşdurur, öz səhvlərini müəy-
yen edir və aradan qaldırırlar.

– Öz fəaliyyətlərinin ümumi (son) nə-
ticəsini qiymətləndirirlər. Tədris fəaliyyəti
konsepsiyası tədris fəaliyyətinin struktu-
runda aşağıdakılardı fərqləndirir:

- 1) tədris situasiyası (və ya tapşırıqları);
- 2) tədris əməliyyatları;
- 3) nəzarət;

4) qiymət.

Gəlin dərsin üçtərkibli (təhsil, inkişaf
və tərbiya) məqsədi axarında onları qiymətləndirək.

Müəllim dərsin təhsil məqsədini tədris
situasiyası konstekstində həyata keçirir.
Həm tədris situasiyası, həm də nəzarət və
qiymətləndirmə prosesləri tərbiyə məqsə-
dinin həyata keçirilməsi baxımından xüsusi
əhəmiyyətə malikdir. Dərsin inkişafet-
dirici məqsədinin bilavasitə həyata keçiril-
məsi üçün isə tədris fəaliyyətinin infrast-
rukturunda xüsusi vəsilə nəzərdə tutulur.
İdrak proseslərinin inkişaf etdirilməsi bu
vəsilənin başlıca vəzifəsini təşkil edir.

Ibtidai təhsil mərhələsində şagirdlərə
bacarıq və vərdişlərin formalasdırılması
üçün onların hafizəsini fəallaşdırmaqla ya-
naşı təmrinlər (çalışma və tapşırıqlar) sis-
temindən psixoloji cəhətdən səmərəli isti-
fadə etməklə təhsilin keyfiyyətinin
yüksəldilməsinə nail olmaq olar.

Müasir təsəvvürlərə görə hafizənin in-
kişafi məqsəd deyil, vasitədir. Təxəyyül
isə yaradıcı təfəkkürün formalasdırmasının
başlıca şərtidir. Ancaq təxəyyülün inkişaf
etdirilməsinin ikinci, lakin son dərəcə
mühüm bir istiqaməti də var: təxəyyül
problemi yaradıcılıq problemdir. Yaradıcı
təxəyyülün inkişafi müasir dövrə böyük
əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, müəllim təhsilin keyfiyyətini
yüksəltmək üçün tekçə şagirdlərin idrak fə-
aliyyətini, ilk növbədə diqqət, qavrayış və
s. kimi psixi prosesləri fəallaşdırmaqla ki-
fayətlənmir, nəzəri təfəkkürü, eləcə də
mütəmadiyyət, mücərrədləş-
dirme, təsnifat, tədris əməliyyatları, intel-
lektrual hissələr, bərpaedici təxəyyül, yara-
dıcı təxəyyül, anlama, materialı öz sözləri
ilə nəqletmə (nitq), ağlıñ keyfiyyətləri, tən-
qidi təfəkkür, ağlıñ çevikliyi kimi idrak pro-
seslərini müəyyən sistemlə inkişaf etdirir.

Beləliklə, ibtidai təhsil mərhələsində
inkişafetdirici tə'limin təşkili, ilk növbədə

tə'lim prosesində inkişafetdirici tə'lim prinsiplərinin həllindən asılıdır.

Fikrimi əsaslandırmaq məqsədilə bir neçə dərs nümunəsi və çalışmalar nəzərdən keçirək:

Dərsin gedişi

Mövzü: "Düz xətt". "Şüa". "Parça".

Dərsin məqsədi: Uşaqlarda "düz xətt", "parça", "şüa" haqqında təsəvvür yaratmaq, onlara şəkillərdə, modellərdə, ətrafdakı əşyalar içərisində ən sadə fiqurları tapmağı, kağız üzərində və yazı taxtasında onları təsvir etməyi, ölçüsünə, rənginə və formasına görə əşyaları müqayisə etməyi, fərqləndirməyi, düz xətt parçasının uzunluğunu xətkeşlə ölçməyi bacarmaq vərdişlərini yaratmaq, toplama və çıxmaya aid təkəməlli məsələləri ən sadə hallarda şifahi, yazılı və şifahi çıxmaya aid biliyi möhkəmləndirmək.

I. Təşkilat dəqiqliyi

II. Dərsin təşkili:

1. Ədədlərin düzülüşündəki qanuna uyğunluğu müəyyən edin, buraxılmış ədədləri yerinə qoyub dəfətərinizə yazın:

3, 6, .., .., 15, .., 24, ..,

2. Birinci ədəddən ikinci ədədi almaq üçün hansı əməliyyat gedir.

8 14 67 54

3. Əməliyyatı yerinə yetirin, nəticəsini yazın

$$24 \rightarrow \boxed{\quad} + 6 \quad 35 \rightarrow \boxed{\quad} + 6$$

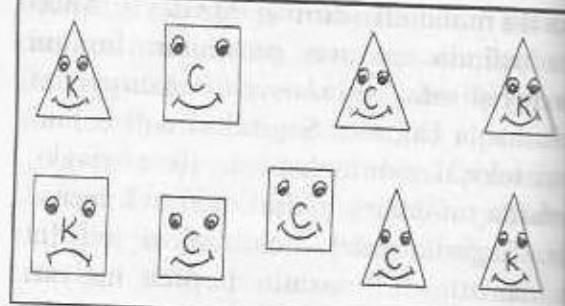
$$20 \rightarrow \boxed{\quad} - 13 \quad 72 \rightarrow \boxed{\quad} - 13$$

Yazı taxtasında:

(görmə qavrayışı ilə qanuna uyğunluğun tapılması, hesablaması, müqayisə, ümumişdirmə).

Uşaqlar nəticəni deyirlər, müəllim onları yazı taxtasında yazır.

Müəllim: Təsvir olunmuş fiqurlara baxın. Hansı əlamətlərinə görə onları fərqləndirmək olar?

Uşaqlar: Formasına, rənginə, ölçüsünə, əhvalinə, sayına və s.

Müəllim: Hansı bərabərliyi tərtib etmək olar?

Uşaqlar bərabərliyi bir-bir sadalayırlar, müəllim isə yazı taxtasında yazır.

Müəllim: Siz nə müşahidə edirsınız?

$$2 + 7 = 9$$

$$1 + 8 = 9$$

$$5 + 4 = 9$$

$$3 + 6 = 9$$

Şagirdlər: Biz 9 ədədinin tərkibini tekrar edirik.

Müəllim: Aforin!

İndi cədvəldə verilmiş sözləri rəqəmlərin köməyi ilə oxuyun.

4561237

xətdüzt – düz xətt

45123

çapar – parça

321

aüş – şüa

321

pas – sap

Şagird – Bu sözlər "düz xətti", "parça", "şüa" və "sap"dır.

Müəllim – Bütün nömrələnmiş sözlər sizə tanışdırı?

Şagird – Bəli.

Müəllim – Onlara siz haralarda rast gəlmisiniz?

Şagird – Sapdan əmək dərsində istifadə edilir. Parçadan isə bütün həndəsi fiqurların sxemlərinin qurulmasında istifadə edilir.

də edirlər.

Müəllim – Burada hansı söz “artıqdır”?

Şagird – “Sap” sözü. Bu söz riyaziyyat dörsinə aid deyil.

Müəllim – Bütün bu sözlər bu gün bizi “yeni bir ixtira” etməyə kömək edəcək.

“Yeni bir ixtiramı” uşaqlara açmaq.

Müəllim – Mənim əlimdə iki yumaq sap var. Mən onları müxtəlif istiqamətə dərtirəm.

Şagird müəllimə kömək edir, sapı sinif otağında müəyyən məsafəyə qədər açır.

Müəllim – Nə müşahidə etdiniz?

Şagird – Bu düz xətti ancaq fəzada gördük.

Müəllim – Onu hər iki tərəfdən yəni dən təkrar etmək olarmı?

Şagird – Bəli, onu hər iki tərəfdən arasıksılmadən axıra qədər davam etdirmək olar.

Müəllim – Razılışıram. Bu qurğu ilə düz xətt arasındaki forq hansıdır?

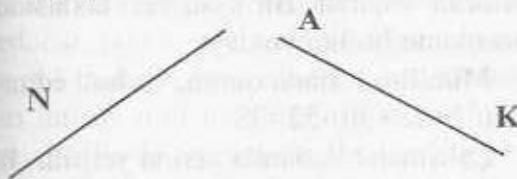
Şagird – Yumaqdakı sap qurtara bilər, ancaq düz xətt yox.

Müəllim – Yazı taxtasında düz xətt çəkmək olarmı?

Şagird – Bəli, olar. (Müəllim yazı taxtasında, uşaqlar isə dəftərlərində düz xətt çəkirler).

Müəllim – Adamların adları var. Heyvanlar da xüsusi adları. Düz xətti də bir və ya iki hərfə adlandırmaq olar. İndi təkfif edirəm düz xətti adlandırmı.

Uşaqlar hərfləri sadalayırlar

– İndi düz xətti qayçı ilə kəsək.
Kəsilmiş hissəyə sarı dairə yapışdırıq.

Nə alındı? Nəyə oxşayır?

Şagird – Günəş şüalarına.

Müəllim – Şüanı kəsilmiş hissədən davam etdirmək olarmı?

Şagird – Xeyr. Daire davam etdirməyə mane olur.

Müəllim – Bəs o biri tərəfdən?

Şagird – Bəli. Sonsuzluğa qədər uzatmaq olar.

Müəllim – İndi düz xətlə şuanı müqayisə edin.

Şagird – Düz xətti istənilən qədər uzatmaq olar, şuanı isə yalnız bir tərəfə uzatmaq olar, çünki şuanın başlangıcı var.

Müəllim – Düzdür. (Müəllim şuanı yazi taxtasında, şagirdlər isə dəftərlərində çəkirler).

Şüa iki böyük hərfə işarə edilir. Həmisə sol tərəfdə 1-ci yerdə şuanın başlangıcı göstərilir.

M • ————— N

Şuanın sonluğa qədər davam edən hissəni kəsib, ona bir dənə də sarı dairə bərkidirom.

Müəllim – Nə alındı?

Şagird – Parça alındı. Parça hər iki tərəfdən məhduddur.

Müəllim – “Şüa” ilə “parça” ni müqayisə edin.

Şagird – Şuanın yalnız başlangıcı var, parçanın isə başlangıcı və sonu var.

Müəllim – Parçanı yazı taxtasında və dəftərlərdə təsvir etmək olarmı?

Şagird – Bəli.

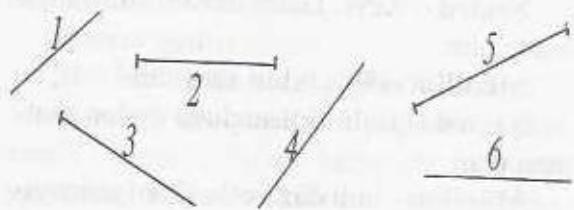
Uşaqlar dəftərdə, müəllim isə yazı taxtasında çəkir.

Müəllim – Parça iki böyük hərfə işarə edilir.

A • ————— B

- Düz xətt, parça, şüa haqqında nə öyrəndiniz? Uşaqlar cavab verirlər.

IV. Deyilənlərin möhkəmləndirilməsi.
Yazı taxtasında:

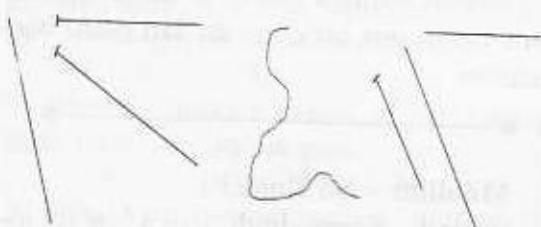
Müəllim - Düz xətt, şüa və parçamı təpib göstərin. Öz seçiminizi izah edin.

Uşaqlar cavab verirlər. Əvvəlcə zəif şagirdlər sorğu-sual edilir. Sonra isə bu həndəsi fiqurları ayırmagi bacaran qabiliyyətli uşaqlar dindirilir.

V. İdman dəqiqliyi.

VI. Müstəqil işin öyrənilməsi və sınıfda yoxlanılması.

Müəllim - Düz xətti xətkəş vasitəsilə qırmızı karandaşla, şüanı göy, parçanı isə yaşıl rənglə:

- A nöqtəsindən neçə düz xətt keçirmək olar?

Şagird - Üç.

Müəllim - A nöqtəsindən daha 2 düz xət də keçirmək olar.

Uşaqlar özləri xətti çəkirler.

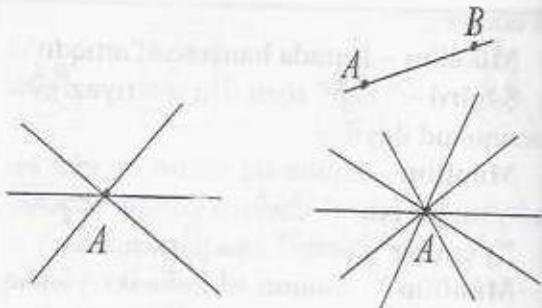
Müəllim - Diqqətlə baxın, bir nöqtədən neçə düz xətt keçirmək olar?

Şagird - Çoxlu sayda.

Müəllim - Bax, A və B nöqtəsindən düz xətt necə çəkilmişdir?

Şagird - Bir dənə düz xətt.

Müəllim - İndi siz özünüz S və D nöqtələrindən keçən düz xətt çəkin. İki nöqtədən keçən neçə düz xətt çəkmək olar?

Şagird - Bir dənə.

Müəllim - AB parçası çək. Orada SD nöqtələrini qeyd elə. Şəkildə neçə parça görürsən?

Şagird - Şagirdlər müxtəlif cavablar verirlər.

AC, CD, DB, AD, CB, AB.

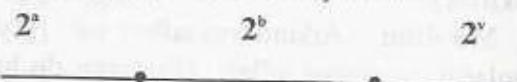
Deyilənləri ümumləşdirib 6 parça.

VII. Öyrənilmiş mövzunun təkrarı və məsələ həlli:

Müəllim: - Məsələni oxuyun və həll edin:

"2^a sinfində 32 uşaq, 2^b sinfində 28 uşaq, 2^c sinfində 30 uşaq oxuyur. Bütün II siniflərdə 52 qız oxuyur. II siniflərdə cəmi neçə oğlan oxuyur?".

Yazı taxtasında sxem çəkilir.

Tərtib olunmuş sxem üzrə, məsələnin həlli kollektiv aparılaraq izah edilir. Məsələnin həllini isə şagirdlər müstəqil dəftərlərinə yazırlar. Bir uşaq yazı taxtasında məsələnin həllini yoxlayır.

Müəllim - İfadə qurun, və həll edin.
 $(32+28+30)-52=38$

Çalışmalar variantla yerinə yetirilir. İki şagird nəticəni yoxlamaq məqsədilə yazı taxtasında müstəqil həll edir.

variant 1
41 + x 50

variant 2
63 + x 70

Müəllim – Misalları həll edin, alınmış ədədləri azalma sırası ilə düz və əmələ gəlmış şəhər adını söyləyin.

y	m	x	ü	l	s	t
30	27	50	30	54	40	27
16	10	32	15	42	21	14
19	18	17	16	15	14	13
8	u	m	q	a	y	t

VIII. Ev tapşırığı.

Respublikamızda olan şəhər adlarının birini nömrələyin və misallar tətib edin.

IX. Dərsin yekunu.

Müəllim – Dərsdə hansı tapşırıqların yerinə yetirilməsi sizin xoşunuza gəldi?

Müəllim – Dərsdə ən fəal şagird kim idi?

Uşaqlar cavab verirlər.

SƏS-HECA TƏHLİL-TƏRKİB METODU NORMAL OXU VƏRDİŞLƏRİNƏ YİYƏLƏNMƏYİN VASİTƏSİ KİMİ

Tahir Tahizadə,

Cəlilabad rayonu Uzuntəpə kənd I nömrəli orta məktəbin müəllimi

Bu gün təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər Respublikamın Prezidenti Heydər Əliyevin təhsildə İslahatın aparılması barədə imzaladığı fərمانın bəhrələridir. Həmin fərmandan keçən illər ərzində məktəblərdə nəzərəçarpan dərəcədə işlər görülmüş, təhsil sistemində ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş verməyə başlamışdır.

Təhsildə yeniliklər ibtidai məktəbdən başlanır. İbtidai təhsil sistemi gələcəkdə qol-budaq ataraq dəyərlili bar verəcək ağacın kökünə bənzəyir. Kök nə qədər dörənə gedərsə, şaxəli, güclü olarsa, ağac o qədər də qol-budaqlı, barlı olar. İslahatın tələbləri ibtidai sinif müəllimlərinin məs'uliyətini daha da artırılmışdır. Bu məs'uliyətli işin öhdəsindən gəlmək üçün, hər şeydən əvvəl, müəllim mühafizəkar olmamalı, yenilikləri qəlbən qəbul etməyi bacar-

malıdır. Bununla müəllimin özü yeniləşməlidir. O, bilikötürmə metodlarından əl çəkməli, şagirdə fikirləşməyi, təhlil etməyi, öyrənməyi öyrətməlidir.

Yeniləşmə heç də islahat programına qədər gördüyüümüz işlərin üstündən xətt çəkmək demək deyildir. Müəllim uzun müddət istifadə etdiyi metodları və priyomları islahatın tələbləri süzgəcindən keçirərək demokratiyaya, yeni təfəkkürün inkişafına, yeni şagird-müəllim münasibətlərinə xidmət edən, milli dəyərlərə arxalanan metod və priyomları saxlamalı, buna manə törədən metodlardan əl çəkməlidir, yalnız axtarışda olan müəllim İslahatın tələblərinə cavab verə bilər.

Kənd ibtidai sinif müəllimləri bə'zi çətinliklərlə karşılaşırlar. Əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, I sinifə uşaqlar hazırlıqsız gəlirlər. Bunun səbəbi kənddə uşaq bağ-

çasının fəaliyyət göstərməməsidir. Altıyaşlı çox az şə'r bilir, ona qədər sayırlar, amma rəqəmləri tanımır. Bu, boşluq əlifba tə'liminə hazırlıq dövründə aradan qaldırılmalıdır.

Müvəffəqiyət qazanmaq üçün intensiv işləmək, yeni metod və priyomlardan istifadə etmək lazımdır. Axtarışlar, təcrübə sübut edir ki, əyanılık və səsin (hərfin) heca tərkibində öyrədilməsi istənilən nəticəni əldə etməyə kömək göstərir. Bu sahədə tətbiq etdiyim metod bəlkədə mənim üçün yenidir. Adətən, I sinifdə müəllimlərin əksəriyyəti şagirdlərə hərfələri ayrı-ayrılıqla öyrədir, hecanın tərkibinə diqqət yetirilmir. Belə ki, şagird *nənə* sözünü *ni o ni a* şeklinde deyir oxuyur və sonradan bu hərfələri hecalarda birləşdirərək sözü oxuyur. Bu səbəbdən heca ilə oxu vərdişinin aşılanmasına əlifba tə'limi dövrünün axırında başlanır. Nəticədə şagirdlərin rəvan oxu bacarığı gec yaranır.

Yüksək nəticə əldə etmək üçün şagirdlərdə “hərfələmək” vərdişi yaratmaqdən imtina etmək lazımdır. Hərfələri (uzanmayanları) ayrı-ayrılıqla oxumağın mümkün olmaması fikrini şagirdlərə aşılamaq və ilk günlərdən heca ilə oxumaq vərdişi yaratmaq lazımdır.

Əlifba tə'liminə hazırlıq dövründə şəkillər üzərində iş aparr və həmin dövrdə şagirdlərə sait və samit haqqında ilkin anlayışlar verirəm. Bu dövrdə görülən işi mərhələlərə bölgürəm. Birinci – “Cümlo-söz – heca” mərhələsidir. Şagirdlər cümlədən sözləri ayırlar, onu şifahi hecalara bölgülərlər. “Heca tələffüz zamanı sözün asanlıqla ayrılan hissəsidir” fikrini şagirdlər çətinlik çəkmədən qəbul edirlər. Sözləri hecaya “əl ələrəq” bölgülərlər. Hər “çəpik” bir hecanı bildirir. Şagirdlər sözü ucadan deməklə hecalara bölgür və sayını deyirlər. Bu cür iş uzun müddət davam edir. Şagirdlər imla yazanda da bu priyomdan istifadə edirəm.

Səs və hərfərlə tanışlıq dövrünün əvvəlində sait və samit ifadələrinin əvəzinə “uzanan və uzanmayan səslər” ifadəsinə istifadə etmək çox vacibdir. “Bu səs uzanır”, “Bu səsi isə uzatmaq mümkün deyil”, “Bu səsin köməyi ilə avazla oxumaq olar”, “Bu səslə isə oxumaq olmaz” fikrini şagirdlərə çatdırmaq onlarda müvafiq bacarıq və vərdişlər yaratmaq üçün svetoforun rənglərindən istifadə edirəm. “Əlifba” dörsliyində saitlər qırmızı, samitlər göy rəngli dairəciklərlə işaret olunmuşlar. Mən svetoforun rənglərini əsas götürərək uzanan səsləri yaşıl, uzanmayan səsləri qırmızı rənglə işaret edirəm. Şagirdlər bilirlər ki, qırmızı işıq yananda dayanmaq, yaşıl yananda isə getmək lazımdır. Şagirdlərin biliklərinə istinadən yeni fikir aşılıyram. Yaşıl rəng (işiq) yolun açıq olduğuna, keçməyin mümkün olduğunu, yəni səsin uzana bildiyinə işaretdir. Qırmızı rəng (işiq) bildirir ki, yol bağlıdır, yəni səsi uzatmaq olmaz, sarı iş (rəng) “Diqqət!”, “Heca qurtardı, yenisi başlanacaq” işaretidir.

Qeyd edilənlərin həyata keçirilməsində “Flaneoqraf” kara gelir. Vəsaitin hər iki tərəfində “Svetofor” düzəldilmiş, cibliklərdə hər rəngə uyğun dairəciklər qoyulmuşdur. Şagirdlərin qarşısında da qırmızı, yaşıl kvadratlar vardır: məsələn, müəllim *Vətən* sözünü söyləyir “flaneoqraf” da dairəciklərin köməyi ilə hecalanıqurur, şagirdlər isə sözü şifahi hecaya ayırit, sonra kvadratların köməyi ilə onu quraraq sarı düzbucaqla hecaya bölgülərlər. Dərinin sonunda təxminən beş dəqiqə riyaziyyata vaxt ayrıılır.

İkinci mərhələdə şagirdlərə uzanan hərflər haqqında mə'lumat verirəm. Bir dərsdə üç uzanan (sait) hərf göstərilir. Bu zaman “Gizlənmiş hərflər” abakından istifadə edilir. Şagirdlər at, oraq, ulduz şəklini görürler. Hərflər şəkillərin arxasında gizlənmişdir. *Aa, Oo, Uu* hərfləri ilə ilk

tanışlıqdan sonra şagirdlərə həmin hərf-lə başlayan sözləri ifadə edən şəkillər göstərirəm. Şagirdlər şəkillərə baxaraq, sözün başlangıç hərfini qarşılarda olan hərflərlə müqayisə edirlər. Onlar hərflərdən birini (əgər artıq tanmışlarsa) düzgününü göstərirlər. İkinci dərs *Əə*, *Ee*, *İi* hərfləri ilə, üçüncü dərsdə şagirdləri *Öö*, *Üü*, *İi* hərfləri ilə, tanış edirəm. Sonrakı dərsdə yenidən hərəkət edən abakın köməyi ilə şagirdləri nöqtəli uzanan və nöqtəsiz uzanan hərflərlə tanış edirəm. Uzanan hərflərlə tanışlığı möhkəmləndirmək məqsədilə “Tap gizlət” oyunundan istifadə edirəm. Hər vərəqdə yeddi uzanan hərf (sait) yazılır ki, kimsə qalib olsun. İlk dəfə onu başa salmaq üçün çox vaxt sərf etməli olursan. Şagirdlər göstərilən hərfləri və rəqələrdə üstünü örtməkdə, hərfi göstərməkdə çətinlik çəkirler. Bu iş müəllimdən sebr tələb edir, hər bir şagirdə yaxınlaşmaq, hərfi şəxsən ona göstərmək, hərfi gizlətməkdə kömək etmək lazımdır.

“Tap gizlət” oyununu “Hərfəri yiğ” oyunu əvəz edir. Şagirdlər cütlərə bölündür. Hər şagirdin qarşısında iki və ya üç yərə bölünmiş saitlər olur. Onlar hərfin hissələrini birləşdirərkən qarşılardakı hazır hərflərə baxa bilərlər. Hərf düz birləşdirilibsə, şagird hazır hərfi müəllimə göstərərək bərkdən tələffüz edir.

Təcrübə göstərir ki, şagirdlər birinci dörd həftə ərzində bütün uzanan sözləri isarələndirən hərfləri tanıyırlar. Bundan sonra əsas mərhələ başlayır. Dərs otağındakı yazı taxtasının üstündə şəkilli ərifələr (hərfərə) yepişdirilir. Planşetin üz tərəfində şəkillər, arxa tərəfində isə həmin şəkillər olan əşyanın adı və adının birinci hərfi yazılır. Dörd həftə ərzində hərflər gizlənir, şagirdlər yalnız şəkilləri görürler. Vaxtaşını şəkillərin adını təkrar edirik: nar, ap, raket, lala, dovşan, saat, şir, yemiş, maral, xoruz.

Besinci həftə dərsdə programla işi ba-

şa çatdırıldıqdan sonra dərsin sonunda 5 dəqiqə ərzində nar şəklini göstərir və şagirdlərin *Nn* hərfi ilə tanış edirəm. Şagirdlərdən *n* səsini tələffüz etməyi xahiş edirəm. *N* samitinin kipləşən – süzülən burun samiti olmasını nəzərə alaraq şagirdlərdən bu səsi tələffüz edərkən dişlərini sıxmağı, dili üst dişə söykəməyi təklif edirəm. Bu zaman (*n*) səsi bir qədər partlayışlı olur və uşaqlar (*n*) səsini uzada bilmirlər. Nəticədə belə bir qayda yaranır: “uzananları (saatları) tek oxumaq olar, uzanmayanları (saatları) isə yox”.

Sual olunur: “Bəs nə edək?” Sual verilən zaman flaneoqrafda qırmızı və yaşıl dairəcikləri nümayiş etdirirəm. Güclü yaddaşlı şagirdlər qırmızı və yaşıl rəngi birləşdirməyi təklif edirlər. Təklifi qəbul edərək şagirdlərə hecalar abakını göstərirəm. Abakda *n* hərfi tərpənməzdır, abakın pəncərəsində uzanan hərfərə dəyişir. Şagirdlər *n* hərfinin qarşısında bütün uzanan hərfləri görür və *n* hərfinin həmin uzanan hərflərlə birlikdə oxumasının mümkün olduğunu şahidi olurlar.

Sonrakı dərslərdə şagirdlər ərifə kasasından istifadə edirlər. Şagirdlərə hərfərə “yiğim planşeti” (düzüm lövhəsinin) üzərinə düzəm qaydasını başa salıram. “Yiğim planşeti” üzərində ox olan lövhədən ibarətdir, ox soldan saga yönəlmüşdir. On bərabər hissəyə bölünmiş, rəqəmlərlə işarələnmişdir. Şagirdlərin bir hissəsi rəqəmləri tanımadıqlarından ox üzərində rəqəmlər yazılmışdır. Şagirdlərə müraciətlə deyirəm: “A, a hərfini ikinci xanaya qoynun”. Şübhəsiz, bu priyom şagirdlərə rəqəmləri tanıdır.

Heca cassaları ilə işi tamamlamaq məqsədilə “Tanıdigım hərfərin üstünü ört” priyomundan istifadə edirəm. Parta üzərinə rəngli rəqəmlərlə söz yazılmış lövhəciklər qoyuram. Şagirdlər tanıdları hərfərə müvafiq dairəciklərlə örtürlər. Aydındır ki, onlar, əsasən, saitlərin üstünü

örtürlər. Müəllim flaneoqrafda həmin işi görür, sonra tək qalan samitlərin oxuna bilmədiyini söyləyir və lövhəcikləri götürərək sözü heca ilə oxuyur.

Müəllim yenidən "Tap gizlət" oyununa müraciət edir. Əslində bu, iki hərfdən ibarət hecalar lotosudur. Burada üç samitdən istifadə olunur. Şagirdlər bu hərflərdən biri ilə (n hərfi ilə) tanışdırırlar. Onlar artıq vərəqlərdən istifadə edə bildikləri üçün oyun az vaxt aparır. *Tt, Rr* samitlərini tanımlırlar. Mən hecamı göstərib və tələffüz edir, şagirdlər hərfi şəkil kimi, (belə demək olarsa), qəbul edərək vərəqdə üstünü örtürlər. Bu oyun şagirdlərdə heca ilə oxumaq vərdişləri yaradır. Əlisba tə'limi dövründə -na, -nə, -an, -ən hecalarını abakın köməyi ilə göstərirəm.

Təcrübə göstərir ki, görülən işlərin nəticəsində şagirdlər "Əlisba tə'limi dövrünü

hazırlıqlı gəlirlər. N,n səsi və hərfi dərsində, əsasən, hecalar üzərində iş aparıram. Na hecasını göstərərkən şagirdin diqqətini a saitinə yönəldirəm. Sual belə verilir: "Bu uzanan səsi işarə edən hərf hansıdır?" Cəvab: "a". Şagirdə təklif edirəm ki, o, tanıldığı n uzanmayan hərfi a uzanan hərfle birlikdə oxusun. "Uzanmayan hərfi ni kimi oxumaq olmaz, onu sağında yazılmış a hərfi ilə oxumaq lazımdır". Hecanın bu yolla təhlili və tədrisi şagirdi əlisba tə'limi dövrünün ilk günündə uşaqları heca ilə oxumağa sövq edir. Əlisba tə'limi dövründə flaneoqrafdan, abakdan istifadə etmək vacibdir, çünki hecanın öyrənilməsində onların əhəmiyyəti böyükdür. Abak, hecalar kassası, dairəciklərlə iş şagirdin diqqətini cəmləşdirir, onu fəallaşdırır, nəticədə şagird hərfləmir, heca ilə oxumağı bacarıır.

DİDAKTİK MATERİALLARIN HAZIRLANMASI VƏ ONDAN İSTİFADƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Aybəniz İbrahimova,

Bakı şəhəri Müasir Təhsil Kompleksinin müəllimi

Elmi-texniki tərəqqinin məktəbə nüfuz etdiyi bir dövrdə müasir dərsi didaktik material olmadan qurmaq çətindir. Fəndən, mövzudan, sinifdən asılı olmayaraq, didaktik materiallardan səmə-

rəli istifadə edilməsi müəllimin öyrətməsini, şagirdin öyrənməsini yüngülləşdirir, əyani-liyi tə'min edir. Bu görmə yaddaşı vasitəsilə biliyin asan qavranılmasına şərait yaradır.

Didaktik materiallardan istifadə müxtəlif məqsədlərə (verilmiş materialın möhkəmləndirilməsi, yoxlanılması, təkrarlanması, fənlərarası əlaqənin yaradılması, şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi və s.) xidmət edir. Didaktik vəsaitlər formaca kartoçka, plakat, test, lügət, fiqurlar, audio, video materiallar şəklində ola bilər.

Təcrübə göstərir ki, I sinifdə didaktik materiallar şəkilli oyun xarakterli olmaqla, həm də əyləncə mahiyyəti daşımmalıdır: məsələn, I sinifdə riyaziyyat dərsində 10 dairəsində ədədlerin tədrisi zamanı rəqəmlər yazılmış kartları şagirdlərə paylayıram. Bilərəkdən tutaq ki, 8 rəqəmi yazılmış kartı 7-dən sonra deyil, 5-dən sonra yerləşdirirəm. Ardıcılıq pozulur. Şagirdlərə səhvi

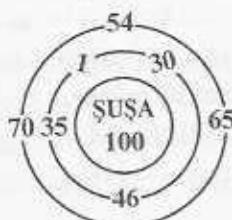
düzeltilməyi təklif edirəm. Ardıcılıq bərpa edilir. Onlar 10 say sistemində hər ədədin dəqiq yerini müəyyənləşdirirlər. 8-in yalnız 7-dən sonra deyil, həm də 9-dan əvvəl olduğunu dəqiqləşdirirlər.

I sinifdə riyaziyyatın tədrisində domino ən əlverişli vasitələrdəndir. Ədədlərin sayılması çıxılması, toplanması, fərqləndirilməsi baxımından domino şagirdlərin mərağına səbəb olur.

Bə'zən eyni didaktik materialdan bir nəçə məqsəd üçün istifadə etmək olur. Azərbaycan dili dərsində hər hansı bir mənzərəni əks etdirən sənət əsəri əsasında inşa yazmaq şagirdlərə təklif olunur. Hazırkı mərhələsində nələrə diqqət verilməsi onların nəzərinə çatdırılır. Nəticədə şagirdlərin əşyaları düzgün adlandırmaq, sayı, əlaməti, cümlə qurmaları, bədii yaradıcılıq qabiliyyətləri müəyyənləşdirilir.

Əmək və təsviri sənət dərslərində şagird əməyini, şagird yaradıcılığı ilə əlaqələndirməklə yeni didaktik materiallar hazırlanmaq da faydalıdır. I) II sinifdə riyaziyyat dərsində ədədlərin toplanması tədris edilərək şagirdlərin iştirakı ilə kağız üzərində bir-birinin içorisində 3 dairə çəkilir. Onu da deyim ki, dərs yalnız şagirdlərin riyazi qabiliyyətini inkişaf etdirmək yox, həm də vətənsevərlik, Qarabağı unutmamaq hissərini formalaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Dairələrə müxtəlif rəqəmlər yazılır. İlk iki dairədəki elə ədədləri toplamaq lazımdır ki, cavab 3-cü dairədə Şuşa yazılmış sözün yanında qeyd olunmuş 100-ə bərabər olsun. Bu oyun "Labirint" (dolanbac, dolas) oyunu adlanır. Şagirdlərə izah cirəm ki, burada 4 variant var. Hər biriniz fikirləsib, cəmi yüz nəfər olan iki dərsthə ilə Şuşaya daxil ola və dövlət bayraqımızı oraya sənca bilərsiniz.

Müəyyən vaxtdan sonra 4 variantda cavab hazır olur.

$$1.99 + 1 = 100$$

$$2.70 + 30 = 100$$

$$3.65 + 35 = 100$$

$$4.54 + 46 = 100$$

Təbii ki, cavabı tez tapan şagird bayraqı Şuşa və 100 yazılan dairəyə sancır. Şagirdlər düzgün cavab tapmaqla hər biri özünü Şuşaya bayraq sancımağa qadir adam kimi aparır.

Şagirdlərə sual verirəm ki, biz Şuşaya bayraqımızı necə sənca bilərik?

Şagirdlər "düşünə, qabiliyyət, birlilik nümayiş etdirməklə" cavabını verirlər.

IV sinifdə təbiətşünaslıq dərsində ovvəlcədən Azərbaycan Respublikasının torpaq xəritəsi əsasında belə bir vəsait hazırlanmış. Məqsəd torpaqdan və sudan istifadə etməklə Azərbaycanın hansı bölgəsində hansı məhsulun istehsal edilməsini öyrənmək, həmin məhsulların nümunəsini xəritəyə əlavə etmək idi. Şagirdlərin iştirakı ilə əldə olunan nümunələri xəritəyə yerləşdirəndən sonra, əsasən, aşağıdakılardan mə'lum oldu: Muğan bölgəsində pambıq və taxıl, Abşeron bölgəsində neft, zeytun, Qax-Zaqatala bölgəsində qoz-fındıq, Gədəbəy bölgəsində kartof, Gəncə-Qazax bölgəsində üzüm, pambıq, Naxçıvan bölgəsində mineral sular, duz, Lənkəran bölgəsində çay, limon, nar, portagal, tərəvəz, Quba-Xaçmaz bölgəsində alma, başqa meyvələr və s. yetişdirilir və istehsal olunur. Bakı-Ceyhan neft kəmərinin keçəcəyi marşrutu əks etdirən şəffaf rezin boru da xəritəyə əlavə edilir.

"Sənin torpağın sənin sərvətin, sənin sərvətin sənin vətənidir" devizi altında tədris olunan həmin mövzu vasitəsilə şagirdlər bir daha yəqin edirlər ki, Azərbaycana həm sahib çıxməq, həm də ona övlad olmaq şərəf və məs'uliyyət tələb edir.

Təməl biliklərinin verildiyi ibtidai siniflərdə əsas məqsədlərdən biri də şagirdlərin dedikləri və eşitdiyi sözlərin, terminlərin izahını bilmələridir. İslədiyim müddət-

də sözlərin mənasi ilə bağlı şagirdlər mənə və valideynlərinə suallar verirdilər. Onlar bu sözlərə həm dərsliklərdə, həm də radio, televiziya verilişlərində, mətbuatda, gündəlik həyatda rast gəlirdilər. Təhsil Nazirliyinin məsləhəti və mənim də həmmüəllifliyimlə çap olunan "İbtidai siniflər üçün izahlı lügət" kitabına şagirdlər sahib olandan sonra müəyyən suallara özləri cavab tapmağa başladılar.

Şəxsi təcrübəmdə əldə etdiyim müəyyən işlərin növləri plakatlar və insan orqanlarının əyani nümayiş etdirən büst və göz yaddaşı praktik olaraq tədrisin keyfiyyət göstəricisini artırır.

Dünya birliyinə integrasiya yolunu tutmuş müstəqil Azərbaycan Respublikası təhsil sahəsində də islahatlar aparmaqdır. Internetin, kompüterin, test üsulunun təhsil sistemimizə nüfuz etməsi buna nümunədir. E'tiraf edək ki, test üsulu ilə biliklərin yoxlamılması, möhkəmləndirilməsi yuxarı siniflərə nisbətən ibtidai siniflərdə bir az gec kütłəvi şəkil almışdır. Mən 1996-ci ildən Sumqayıt şəhər təbiət Elmləri Təmayülli Gimnaziyada Azərbaycan dili, ri-yaziyyat, təbiətşünaslıq fənlərinin tədrisində sistemli şəkildə test üsulundan istifadə edirəm. Get-gedə bu üsulun vaxta qənaət etməsi, eyni vaxtda bütöv bir sinfin bilik

səviyyəsini yoxlamaq baxımından əlverişliliyi 1998-ci ildə "İbtidai siniflər üçün testlər" adlı vəsaitin çapdan çıxmasına səbəb oldu. III, IV sinif şagirdlərinin istifadəsinə verilmiş bu testlər həm də şagirdlərin indidən test texnikasına yiyələnmə və dişlərini təkmilləşdirir.

Artıq həyat ibtidai sinif müəllimlərinin qarşısında milli mənəfe, bəşəri dəyərlər baxımından daha konkret vəzifə qoyur. Parça arxasında əyləşən şagirdin internet və kompüter sistemi ilə bağlılığı onların yemidaktik materiallarla tanışlığına zəmin yaradır. Həm də şagird Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının saytına (səhifəsinə) qoşulmaqla müəllimin rəhbərliyi ilə zehni fəallıq göstərən müşahidə və təcrübələrlə məşğul olurlar. Bu yolla şagirdlər əməli işlər vasitəsilə biliklərini möhkəmləndirilir, yeni bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər. Buzaman onların yaradıcılıq qabiliyyətləri inkişaf edir, dünyagörüşü, əxlaqi formalasər. Beləliklə, didaktik materiallara əsaslanmaqla da təlimin tərbiyədici xarakteri dərinləşir.

Zaman keçəcək, Azərbaycan məktəblisi daha kamil olacaq, onun timsalında biz müəllimlər də dünyamızın gərəkli insan yetişdirməyimizlə öyünəcəyik.

Hikmətli sözlər

Adəmi vəzifə böyüdüb şərəfli edə bilməz, bəlkə də adəminə görə vəzifə böyük və şərəfli hesab edilir.

O.Cami

Yaşamağı bacarmaq hər damcı ilhamə doxsan doqquz damcı tor qatmaqdən ibartədir.

M.I.Larni

Dünyada yeganə həqiqi xəzinə vardırsa, o da yaxşı ürəkdir.

K.K.Paustovski

Başqalarının qayğısimı çəkə-çəkə ömrü başa vuranlar ən gözəl, ən xoşbəxt insanlardır.

V.A. Suxomlinski

Biliyimizin hüdudu yoxdur, cünki dərkəmə obyekti olan təbiət sonsuzdur.

B.Paskal

Daş-qas əvəzinə özünə bilik yiğsan dəhaçox tanınarsan. Ən qiymətli daşı salib itirə bilərsən, ən sadə biliyi isə səndən heç kəs ala bilməz.

Əbü'l Fərəc

UŞAQLARIN MƏKTƏB TƏ'LİMİNƏ HAZIRLANMASI TƏCRÜBƏSİNDƏN

Zaman Məmmədov,

Nəsimi rayonu 44 nömrəli orta məktəbin müəllimi.

Bu gün təhsil sistemində çox mü-hüm vəzifələr yerinə yetirilir. Bu vəzi-fələr müstəqil ölkəmizin həyatında baş verən yeniliklərdən irəli gəlir. İndi cə-miyyətimizi idarə etmək üçün daha ha-zırlıqlı, müstəqil düşünmək, fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik olan şəxslərin yetişdirilməsi zərurəti meyda-na çıxır. Müstəqil respublikanın idare olunması, millətin inkişafı bugünkü nəslin öhdəsinə düşür. Belə bir nəslin tərbiyə edilib, yetişdirilməsi isə təhsil işçilərinin qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu gün ən çox narahathlıq tör-dən məsələlərdən biri uşağın məktəb tə'liminə hazırlanmasıdır.

Bildiyimiz kimi, 70-80-ci illərdə al-tıyaşlılar bağçalarda, məktəblərdə və ailədə program üzrə hazırlıq mərhələsi keçib, 7 yaşdan I sinfə qəbul olunurdular. İndi isə bağçalardakı səthi hazırlıq məzərə alınmazsa, uşaqlar heç bir hazırlıq mərhələsi keçmədən I sinfə qəbul edilirlər. Bu sözləri deməyə əsasımız var. Keçən dərs ilində işlədiyim 44 nömrəli orta məktəbin I sinfinə qəbul olunmuş uşaqların hazırlıq səviyyəsini öyrəndik. Mə'lum oldu ki, I sinfə qəbul olunanların təxminən 80 faizi ailədən, 20 faizi isə bağçadan gəlmışdır. O da mə'lum oldu ki, bağçadan məktəbə gə-lən uşaqların bir çoxunun hazırlıq sə-viyyəsi ailədən gələn uşaqların hazırlıq səviyyəsindən aşağıdır. Məktəbin mik-rayonundakı körpələr evi – uşaq bağ-

çalarının tərbiyəçiləri ilə görüşüb söhbət apardıq, 5 yaşdan uşaqların məktəb tə'liminə hazırlıq mərhələsinin keçib-keçmədiyini və 6 yaşdan məktəbə gələn uşaqların zəif olmalarının səbəbini öyrənmək istədik. Tərbiyəçilər bildirdilər ki, indi uşaqlar 6 yaşdan məktəbə gəldikləri üçün 5 yaşdan məktəb tə'liminə hazırlıq mərhələsini keçmirlər. Hazırkı mərhələsi uşaq I sinfə gəldikdən sonra məktəblərdə aparılmalı olur. Onlar məs'uliyyəti bir növ öz boyunlarından atırlar. Təəssüf ki, tərbiyəçilər öz işləri-ni “Uşaq bağçalarında tərbiyə və tə'lim proqramının” (Bakı 1996-cı il) tələbləri-nə uyğun qurmurlar.

Onların laqeydliyi, məs'uliyyətsizliyi, öz üzərində işləməmələri, tərbiyəçilərin işinə təhsil şö'bələrinin, bağça müdirlərinin, zəif nəzarəti sayəsində 5 yaşlıların məktəb tə'liminə hazırlanmaları bə'zi körpələr evi – uşaq bağçalarında bərbad vəziyyətdədir.

Zəifliyin digər səbəbi uşaqların ha-misinin bağçalara cəlb olunmamasıdır. Onlar ailədə, valideynlərinin yanında “məktəbə hazırlaşırlar”. Valideynlər isə pedaqoji maarifə cəlb edilmədiklə-rindən pedaqoji-psixoloji biliklərdən xəbərdar deyillər. Belə valideynlərin öhdəsinə buraxılan uşaqlar, şübhəsiz, məktəbə lazıminca hazır ola bilməzlər. Onlar uşağın məktəbə hazırlanmasını müxtəlif cür başa düşürlər. Valideynlərin böyük bir qismi dərs ləvazimatının

alınması, uşağın bir neçə nağılı, şe'ri əzbər bilməsi, 10-a qədər sayması ilə kifayətlənlərlər. Uşağın məktəbə hazırlanması üzrə iş hərtərəfli aparılmalı, nitq inkişafı, müşahidəciliyi, müqayisə etmək, ətraf aləmlə tanışlıq (təbiət hadisələri və ictimai hadisələr), fiziki, əqli tərbiyə, əxlaq tərbiyəsi və s. sahəsində ardıcıl iş aparılmalı, uşaq, xüsusilə psixoloji cəhətdən məktəbə tam hazır olmalıdır. Bunları nəzərə almadan uşağı məktəbə qəbul etmək, onu kortəbii axına buraxmaq deməkdir. Bu isə tə'lim prosesində uşağın zəiflər qrupuna keçməsi ilə nəticələnir. Belə bir şəraitdə ən yüngül tə'lim tapşırığı uşaq üçün ağır yükə çevrilir. Müəllim tə'lim tapşırığını fərdin inkişafına müvafiq uyğunlaşdırmaqdə onda öz qüvvəsinə inamsızlıq yaradır. Bə'zi təcrübəsiz müəllimlərin və valideynlərin hər hansı tə'kidi, tələbkarlığı uşağı çıxılmaz vəziyyətdə qoyur, əsəbiləşdirir, xəstələndirir. Belə ciddi tələbkarlıq uşaq-valideyn, uşaq-müəllim arasındaki münasibətə mənfi tə'sir göstərir. Ona görə də valideynlər, uşaq bağçalarının tərbiyəçiləri uşağın fiziki və psixoloji inkişafını öyrənməli, məktəb yetkinliyi dövründə inkişafın normal gedib-getmədiyini müəyyənləşdirməlidir. Uşağın 5 yaşadək inkişaf dövrünü klassik pedaqoqlar "qızıl dövr" adlandırırlar. Ona görə də bu yaş dövründə səhvə yol vermək olmaz.

Təcrübə göstərir ki, hazırlıq mərhəlesi keçmədən məktəbə qəbul edilən uşaqlar çətinlik çəkirələr. İndiyədək alış-dıqları qayğısız uşaqlıq həyatından, oyunlar aləmindən ayrılan, yeni rejimə düşən uşaqlar tə'lim tapşırıqlarını yeri-nə yetirməli olurlar, bunun üçün məs'u-liyyət daşıyırlar. Psixoloji hazırlığı zəif

olanlarda zəifləmə və geriləmə halları baş verir. Nəticədə sinif müəllimlərin işi çətinləşir. Şagird yetirmədiyinə görə bə'zən yaxşı sinif müəllimi müdriyyətin danlaq obyektinə çevirilir.

Bakı şəhəri İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunda ibtidai sinif müəllimləri üçün təşkil olunmuş bir aylıq kursda öz iş təcrübəmdən mühazirə oxumaq üçün də vət olunmuşdum. Hərfərin və onların elementlərinin yazılımasının öyrədilməsi metodikasına dair ədəbiyyatın, dərslik və jurnal məqalələrinin gen-bol olduğu şəraitdə rəqəmlərin düzgün yazdırılmasının izahını soruşturdə müəllimlərin əksəriyyəti çətinlik çəkdi. Onlar rəqəmlərin kalligrafik cəhətdən düzgün yazdırılmasına aid heç bir metodik tövsiyəyə rast gəlmədiklərini, ali və orta ixtisas məktəblərində oxuduqları zaman heç bir mə'lumat almadıqlarını bildirdilər. Onlar bu barədə verdiyim izahat və metodik tövsiyəni çox maraqla qarşılıdalar.

Uşaqlara rəqəmlərin yazdırılmasını öyrətmək riyaziyyat tə'liminin məs'ul bir dövrüdür. Məktəbə hazırlıqsız gələn uşaqlara rəqəmləri yazmağı necə öyrədirəm?

Rəqəmlərin yazdırılmasını ədədlərin öyrədilməsi ilə paralel aparıram. Şagirdlər hər bir ədədi öyrənəndə bu ədədin rəqəmini yazmayı da öyrənirlər. Ədədin işarəsi olan rəqəm, ədədin özü ilə əlaqələndirilir və onların arasında birləşdirilir. Hər bir rəqəmin xüsusi transkripsiyası, möhkəm bir yazılış şəkli mövcuddur. Müəyyən edilmiş şəkildən kənara çıxılmasına yol verməyərək bu transkripsiyani ciddi surətdə gözləmək lazımdır. Rəqəmlərin yazılışındakı gözəllik onun elementlərinin

uyğun nisbətdə düzgünlüyü ilə müayyən edilir. Nisbət pozulduqda transkripsiya təhrif olunur. Rəqəmləri, onların elementlərini yazmağı öyrədərkən aşağıdakı yollardan istifadə edirəm:

1) uşaqların yazıya hazırlanmaları (Barmaqların məşqi, düzgün əyləşmək, dəftəri düzgün qoymaq, qələmi düzgün tutmaq və s.);

2) giriş müsahibəsi (Şagirdləri öyrədiləcək rəqəmin çap şəkli ilə tanış edir, rəqəmin hansı hissələrdən ibarət olduğunu başa salıram);

3) rəqəmin yazılıması (Əvvəlcə rəqəmin elementlərini, sonra bütövlükdə rəqəmi damalara bölünmiş yazı taxtasında nümunəvi şəkildə yazıb izahat verirəm, oxla xətti hansı istiqamətdə hərəkət etdirməyin lazımlığını başa salıram);

4) rəqəmin yazılışının möhkəmləndirilməsi:

a) rəqəmin necə yazıldığını şagirdlərdən soruşuram;

b) əl hərəkətləri ilə havada “yazırlar”;

c) dəftərdə “quru yazdırıram”;

5) yazı taxtasında təmrin (Zəifləri daha çox işlədirəm);

6) rəqəmin dəftərdə yazılıması (Qırımızı qələmlə nümunə yazdığını dəftəri paylayıb, sərbəst yazmalarını tapşırıram);

7) şagirdlərin işinə nəzarət (Əgər əksoriyyət yaza bilmirsə, yaxud çətinlik çəkirsə yazını dayandırıb, diqqətlərini özümə cəlb edib, yenidən izahat verirəm);

8) fərdi yanaşaraq çətin yazanlara fərdi kömək göstərirəm;

9) riyazi imla (Keçilən rəqəmlər üzrə riyazi imla yazdırıram).

Rəqəmlərin düzgün təsvir edilməsi üçün öyrədilən rəqəmin necə yazılışını, onun hansı hissələrdən ibarət olduğunu, əvvəlcə hansı hissənin, sonra hansı hissənin yazılışını, haradan başlamaq və harada qurtarmaq, elementləri bir-birinə necə birləşdirmək lazımlığını (konfiqurasiyasını) uşaqlara ətraflı izah edirəm. Hər bir rəqəmin yazılımasını təqribən aşağıdakı şəkildə başa salıram.

Əvvəlcə riyaziyyat dəftərinin damaları haqqında izahat verirəm. Damanın dörd tərəfi: sol, sağ, yuxarı və aşağı tərəfləri olduğunu başa salıram. Rəqəmlərin elementlərini bu tərəflərin hansı hissədən başlandığını göstərirəm.

 Bir rəqəmi iki hissədən ibarətdir. Əvvəlcə, damanın ortasından, aşağıdan yuxarıya damanın sağ küncünə bir tük xətt, sonra damanın küncündən aşağı tərəfinin ortasına azacıq meylli düz xətt çəkilir.

 Bu rəqəm iki hissədən – baş əsas hissə və dalgalı xəttdən ibarətdir. Rəqəmin yuxarı hissəsi damanın sağ tərəfinə nisbətən yaxın yerdən başlanır, azacıq aşağıya tərəf çəkilir və sola doğru yuvarlaqlaşdırılır, sonra yuxarıya, üstdəki xəttə qədər çəkilir, toxunur və aşağıya döndərilir. Aşağıdakı sol künçə qədər aparılır, sonra isə ləpəli xətt yazılır. Bu rəqəmi uşaqlar çətinliklə yazırlar. Ona görə də hər hissəni ayrılıqda öyrədirəm.

 Bu rəqəm iki elementdən ibarətdir: biri yuxarı yarımoval, ikincisi isə nöqtəli aşağı yarımoval. Belə yazılır: damanın yuxarı tərəfinə yaxın başlanır, yuxarı çəkilir, damanın üst xəttinə toxunur, aşağı əyilərək damanın sağ tərəfinə toxunur və or-

taya çekilir, buradan ikinci yarımoval başlanır, bunun ucunda balaca nöqtə qoyulur. Aşağıdakı yarımoval yuxarıda-kindan böyük olur.

4 Bu rəqəm üç elementdən ibarətdir: birinci xətt damanın yuxarı tərəfindən başlanır, aşağı, damanın ortasına çekilir, sonra damanın sağ tərəfinə doğru ikinci xətt çekilir və bu damanın sağ tərəfinə azacıq qalanda dayanır; bundan sonra üçüncü uzun xətt çekilir, bu xətt damanın yuxarıda-kindən azacıq aşağıdan başlanır və damanın aşağı tərəfinin ortasına çekilir.

5 Bu rəqəm 3 elementdən ibarətdir: kiçik bir xətt, aşağı ucunda nöqtə olan yarımoval və yuxarıda əyri xətt. Bu rəqəm belə yazılır: əvvəlcə, damanın üstdəki tərəfinin ortasından kiçik düz xətt çekilir, sonra yarımoval, nəhayət, üst əyri xətt yazılır. Şagirdlərin əksəriyyəti 5 rəqəmini yazanda çətinlik çəkirler. Ona görə də hər hissəni ayrıraqda öyrədirəm.

6 Bu rəqəm böyük sol yarımoval ilə kiçik sağ yarımovaldan ibarətdir. Damanın sağ künçündən başlayır və aşağı çəkilərək damanın sol tərəfinə toxunmaqla qovs şəklində əyilir (sağ yarımlı oval) damanın aşağı tərəfinə toxunaraq ortada birləşdirilir.

7 Bu rəqəm üç elementdən: - dalgalı xətt, düz uzun xətt və uzun xəttin ortasından keçən düz xəttən ibarətdir. Bu rəqəmin yazılıması dalgalı xətdən başlayır, damanın sağ künçünə toxunur və uzun düz xətt çekilir, sonra orta xətti çekilir. Təcrübə göstərir ki, dalgalı xətti uşaqlar çətin yazırlar. Ona görə də çoxlu təmrin vermək lazımdır.

8 Bu rəqəm yuxarı və aşağı ovaldan ibarətdir. Damanın sol tərəfindən başlayır, yuxarıya xətt çekilir, bu xətt damanın yuxarı xəttinə toxunan kimi aşağı əyilir, damanın sağ tərəfinə toxunmaqla əyilir, aşağı uzadılaraq damanın sol tərəfinə toxunmaqla əyilir, damanın alt xəttinə toxunur, daha sonra yuxarı qalxaraq yuxarıda çəkilmiş ovalın başlangıcı ilə birləşdirilir. Aşağı oval yuxarı ovaldan böyük olmalıdır.

9 Bu rəqəm iki elementdən ibarətdir: yuxarı kiçik oval, di-gori isə ucunda balaca nöqtə olan böyük sağ yarımoval. Əvvəl kiçik oval, sonra isə böyük yarımoval yazılır.

10 Bu rəqəm iki rəqəmlə təklik və sıfırdan ibarətdir. Hər rəqəm bir damanın içində ayrı-ayrı yazılır. Əksər hallarda hər iki rəqəmi bir damanın içində yazırlar. Buna yol vermək olmaz. Aparılan müşahidələr göstərir ki, son vaxtlar bəzə müəllimlər, metodik vəsaitlərdəki göstərişlərdən kənara çıxa bilmir, onları eynilə öz işlərinə tövbə edir, yaradıcı fəaliyyət göstərmirlər. Məncə, dərsliklə iş sonuncu mərhələ olmalıdır.

Bəs, ədədləri hansı ardıcılıqla öyrədirəm? Bunu qısa, ümumi prinsiplər şəklində “dörd” ədədinin öyrədilməsi nümunəsində verirəm.

1. Hər bir ədədin özündən əvvəl öyrədilmiş ədədə bir təklik əlavə etmək yolu ilə necə əmələ gəldiyini əyani vəsaitlərin köməyi ilə göstərirəm, başa salıram: məsələn, əvvəlcə, 3-ün alınmasını möhkəmləndirir, onun tərkibini yada salıram. Çötkədə 3 aşiq salır və soruşuram: “Sınıf çötkəsində neçə aşiq salın-

mışdır?” (üç). “İndi üç aşığın yanına bir aşık da gələk. Neçə aşık oldu?” Gəl, say! (bir, iki, üç, dörd. Burada cəmi dörd aşık var). “Bu dörd aşık necə əmələ gəldi?” (3 aşığın üzərinə bir aşık da gəldik, dörd aşık oldu). Sonra bu iş analoji olaraq şagirdlərin özlərinin çöpləri vasitəsilə həndəsi fiqurlara müxtalif əşya modelləri və kublarla aparılır.

2. Hər bir ədədin ifadə etdiyi əşyalanın təbii qruplarını müəyyənləşdirməyi öyrədirəm: məsələn, “stolun neçə ayağı var?” (4). “Atın (quzunun, itin və s.) neçə ayağı var?” (4). “Otaqda neçə divar var?”. “Düzbucaklının, kvadratın neçə tərəfi, təpəsi, bucağı var?”.

3. Düzünə və tərsinə saydırmaq. Əvvəl əşyalarla, sonra isə mücərrəd saymayı öyrədirəm. Əşyalarla, kublarla, çötkədə və s. saydırıram. Bir kub (aşık, çöp, və s.), iki kub (aşık ...), üç kub (aşık ...), dörd kub (aşık ...). “İndi isə əşyalarsız 1-dən 4-ə qədər sayın”. (1,2,3,4). “İndi dördən başlayıb, birə qədər tərsinə sayın” (4,3,2,1)...

4. Ədədlər arasındaki nisbətləri başa salıram: məsələn, $4 > 3$, $3 < 4$ -dən. Bunu əşyalarla müqayisədə öyrədirəm (ədədlərin sırası öyrədiləndə “arasında”, “əvvəl”, “qarşısında”, “sonra” anlayışlarını da öyrədirəm).

5. Hər bir ədədin kiçik ədədlərdən əmələ gəlməsi, yəni bu ədədlərin tərkibinin öyrədilməsi. Bunun üçün düzüm lövhəsində müxtəlif rəngli dairələr düzürəm və dörd dairəni nə cür ayrılmışını soruşturam (ikisi sağda, ikisi solda, ikisi qırmızı, ikisi göy, üçü solda, biri sağda, üçü göy, biri qırmızı, üçü göy və s...).

6. Dəftərdə iş. Dəftərdə rəngli karandaşlarla “dörd” ədəдинin tərkibini

məhkəmləndirmək məqsədilə dairələr, kvadratlar çəkdirirəm.

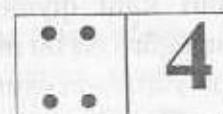
OOOO	-	1,1,1,1
OO	OO	- 2,2
O	OOO	- 1,3
OOO	O	- 3,1

7. Ədədin rəqəm vasitəsilə: əvvəl çap edilmiş rəqəmlərlə, sonradan el ilə yazılmış rəqəmlərlə işaret edilməsini göstərirəm: məsələn, uşaqlarla 4 rəqəminin üç xəttdən ibarət olduğunu (azacıq maili qısa xətt, sağa bir xətt və aşağı uzanan düz xətt).

8. Stolun üstünə tökülmüş kəsəmə rəqəmlərdə, divar saatında, kitabın səhiyosunda, divar təqvimində 4 rəqəmini tapdırıram.

9. Ədədin işaretisi olan rəqəmin yazdırılması. Vaxt imkan verərsə, rəqəmin yazdırılmasını da öyrətmək olar. Bu məcbur deyil, sonrakı dörsdə öyrədilməlidir.

10. Nəticədə ədəd cədvəli və ədəd şəkli göstərilir və asılır. Kartondan həzurladığım ədəd fiquru cədvəlini asıram.

11. Bu mərhələlərdən sonra dörslik üzrə iş təşkil edirəm.

12. Öyrədilən ədəd dairəsində məsələ həll edirəm. (“Məsələ həlli haqqında “İbtidai siniflərdə məsələ həlli metodikası” kitabında ətraflı izahat verilir. Bakı, 2000, “Elnur” nəşriyyatı)

Təcrübə göstərir ki, işi bu səviyyədə təşkil etdikdə yaxşı nəticə əldə etmək olur.

UŞAQLARIN MİLLİ RUHDA TƏRBİYƏSİNDE FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNİN ROLU

Adilə Məmmədova,

TPİ-nin elmi işçisi,

Sədaqət Rəhimova,

Xətai rayon 240 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasının müdürü

Folklor xalq əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri böyük rol oynayır.

Folklor nümunələrindən olan əyləncələr uşaqların hərtərəfli inkişafında ilk pedagoji işin başlangıcıdır. Əyləncələr uşaqları əyləndirməklə bərabər, onların nitqini yeni sözlərlə zənginləşdirir, sözlərə uyğun hərkətləri icra etməyə tövq edir, tərbiyeləndirir. Gündüz yuxusundan sonra tərbiyəçi qızlara güzgü qarşısında oxuya-oxuya saçlarını darayıb səliqəyə salmağı təklif edir.

oyunları haqqında nəgmələr, laylalar, nazlamalar, oxşamalar, bayatılar, tapmacalar, yanılmalar, atalar sözleri, zəncirləmələr, sanamalar, sayaçı sözər, nağıllar, dastanlar və s. daxildir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında həmişə mühüm tərbiyə vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Məhz buna görə də bu nümunələr uşaqlara lap körpə yaşlardan oxunmalı, tədricən onlara öyrədilməlidir.

Uşaqlarımız məktəbəqədər yaş dövründən bəşəri dəyərlərdən bəhrələnərək milli zəmin üzərində, milli adət-ənənlər ruhunda tərbiyə olunurlar. Bu nəcib iş təhsil sisteminin ilk pilləsi olan məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xalq yaradıcılığı nümunələrilə uşaqlarda ana dilinə, Vətənə, onun keçmişinə, gələcəyinə məhəbbət hissinin tə'məli qoyulur. Uşaqlarda humanist hissələrinin formallaşmasında milli adət-ənənləri

*Uzan görüm, uzan görüm,
Ay saçları, səni hörüm.*

Belə oyun-nəğmələr uşaqlara zövq verir və onları möişət estetikasına alışdırır.

Şifahi xalq ədəbiyyatında xalq oyunları xüsusi yer tutur. Bu oyunlar vasitəsilə milli ən-ənənlərin dəyərini, koloritini, forma və məzmununu gənc nəslə çatdırmağa çalışırıq. Milli ən-ənənləri, zəngin folkloru, şifahi xalq ədəbiyyatını əks etdirən xalq oyunları get-gedo inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Xalq oyunları yiğcam, ifadəli və uşaqlar üçün anlaşılır. Bu oyunlar uşaq təfəkkürünün inkişafı üzrə işi formalaşdırır, onların dünyagörü-

şünün genişləndirilməsinə qida verir. Xalq oyunları uşaqları mə'nəvi cəhətdən zənginləşdirir, onlarda vətənə məhəbbət və sədaqət hissini inkişaf etdirir.

Xalq oyunları çox qiymətli pedaqoji dəyərlərə və təriyəvi əhəmiyyətə malik olduğundan bağçanın tərbiyəçiləri onlardan geniş istifadə edir. Yarış, zarafat, şən yumor, maraqlı əhvalatlarla zəngin olan xalq oyunlarında uşaqlar həvəslə iştirak edirlər.

Şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış nümunələrindən biri də **Laylalar**dır. İnsanın həyatda eşitdiyi bu ilk nəğmələr şifahi xalq ədəbiyyatında layla adlanır. Sadə, rəvan, xalq dilində yaranan laylalar, əsasən, uşağı yatızdırarkən oxunur:

*Laylay, beşiyim, laylay,
Evim, eşiym laylay.
Şən get şirin yuxuya,
Çəkim keşiyin laylay.*

*Evində, eşiyində,
Yat quzum, beşiyində.
Dan ulduzu, bir də mən,
Durmuşuq keşiyində.*

*Laylası dərin bala,
Yuxusu şirin bala.
Tanrıdan arzum bürdür,
Toyunu görüm, bala.*

Layla nümunələrində valideyn məhabbeti, körpəyə ümud, inam hissələri ananın dili ilə bədii şəkildə ifadə olunur. Anan körəkəsini gələcəkdə elin ağıllı, igid, qohruman övladı kimi görmək istəyir.

*Nazlasın dilim səni,
Böyütsün elim səni.
Meydanda at oynadan,
Bir igid görüm səni.*

*Layla, mənim bəbəyim,
Bir arzum, bir diləyim.
Bəd gündə, bəd ayaqda,
Sənsən mənim köməyim.*

Tərbiyəçilər “Uşaq bağçasında tərbiyə və tə'lim programı”na və öz yaradıcılığına əsasən həmin laylalardan istifadə edirlər. Tərbiyəçinin laylası yatmaq istəyən uşaq üçün emosional şərait yaradır. Bu, xüsusilə körpələr qrupunda çalışan tərbiyəçilərə aiddir.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növlərindən biri **nazlamalardır**. Nazlamalara bə'zən “əzizləmə”, “arzulama” və “oxşama” da deyirlər, lakin onları tam ceyniləşdirmək də düz deyil. Nazlamalar yalnız körpəyə, uşağa aid olduğu halda, oxşamalar həmdə bir qədər böyükələr üçündür. Nazlamalar laylalardan mə'naca fərqləndiyi kimi formaca da fərqlənir. Laylaların son iki misrası hesaba alınmazsa, onlar dörd misralı olur. Nazlamalar isə iki misradan başlamış altı misraya qədər olur:

*Süd dibi, qaymaq dibi,
Qurbanın olsun bibi.*

*Balama qurban xalası,
Balam qızıl parası.*

*Talamızda var çinar,
Yarpağı dinar-dinar!
Mənim balam körpədir,
Saxlasın Pərvərdigar.*

*Başına mən dolanım,
Mən döñüm, mən dolanım.
Səni Allah saxlasın,
Sayəndə mən dolanım!*

Folklorə bayatılar da daxildir. Bayatları xalq özü yaradır. O, əsasən, insanların istək və arzularını, həyat və cəmiyyət haqqında hiss və düşüncələrini, vətənə, təbiət gözəlliklərinə məhəbbətini ifadə edir.

Körpələr evi-uşaq bağçalarında çalışan tərbiyəçilər anaya, vətənə, əməyə məhəbbət hissələri aşlayan bayatları seçib tə'lim-tərbiyə prosesində istifadə edirlər. Bayatılar sadə, yiğcam və mə'nalı ol-

duğu üçün uşaqlar onları asanlıqla mənim-səyirlər:

*Əzizinəm gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən.
İldə qurban bir olar,
Sənə qurban gündə mən.*

Bu janr vasitəsilə uşaqlara mərdlik, döyümlülük, qorxmazlıq, düzlük, vətənə məhəbbət kimi əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə edilir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının maraqlı nümunələrindən olan yanıltmac zarafat-yana ifadələrdən ibarətdir. Yanıltmacı fasiləsiz bir neçə dəfə, tez-tez dedikdə, adətən, sözlər bir-birinə qarışib gülüşə səbəb olur:

*Axşama bozbaş asmişam,
Çaşib qazanı boş asmişam.*

*Alabaşın başı ala, qaşı qara,
Qarabaşıq qaşı ala, başı qara.*

*Aşbaz aş asmişdi,
Asmişdışa da az asmişdi.*

(Teymur Elçin)

Tərbiyəciler nitqi qüsurlu uşaqlara yanıltmac öyrətməklə onların səslərin, sözlərin düzgün tələffüz etmələrinə nail olurlar. Nitqi rəvan olan uşaqlara daha mürəkkəb yanıltmaclar öyrədilir:

*Alma aldım, almanın al yanagları al idi,
Almanın al olmayan sağ yanağı ağ idi!*

*Zolaq-zolaq zənbilə, zoğal yiğdi Zəlimxan.
Zeynəb nənə zoğaltı süzüb dedi: Zəminə,
Zoğal necə gözəldir, mürəbbəmiz düzəldi.*

(Hikmət Ziya)

Usta, sənə çastu, qüstu, çəkmə, çang, corab bağı demişdim.

Həm mənim çastu, çustu, çəkmə, çəriq, corab, bağım bəs?

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrin-dən biri olan **saymacalardan** uşaqlarında istirahət saatlarında geniş istifadə edilir. Çünkü saymacalar, uşaqların sözləri düzgün tələffüz etmələrində, nitqin təkmilləşməsində əhəmiyyətli vasi-tədir. Açıq havada oyundan əvvəl uşaqlar saymaca söyləyən uşağın ətrafinda dairəyə düzülürler. O, saymacanı söylə-dikcə uşaqlar növbə ilə oyunun iştirakçı-sı olurlar:

“Ökil-bəkil quş idi...” “Uçdu, uçdu, sərçə uçdu...”.

Tapmaca şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim və maraqlı janrlarındandır. Hələ kitab, teatr, kino, radio, televiziya olma-yan vaxtda məclislərdə, mərasimlərde, xüsusən uzun qış gecələrinin axşam söhbətlərində nağılların, lətifələrin danışlı-ması ilə yanaşı, tapmacalar da deyirlərmiş. Tapmacaları daha çox yaşlılar, ağ-saqqallar söylər, cavanlar, uşaqlar isə cavab tapmağa çalışırlar. Tapmacalarda fi-kir gizli, üstüortülü deyilir. Tapmacalar uşaqları çox düşündürür, onların əqlinə qida verir, mənqi mühakimə yürütmə-lərinə, bilik əldə etmələrinə şərait yaradır.

Tapmaca əqlin çevikliyini yoxlamaq üçün bir vasitədir. Forma xüsusiyyətləri-nə görə tapmacalar həm nəşrlə, həm də nəzmlə olur. Nəşr şəklində olan tapmaca-ların cümlələri çox sadə olduğundan uşaqlar tərəfindən asanlıqla qavranılır:

Alçaq damdan qar yağar . (Ələk).
Çölü sarı, içi dari. (Əncir).
Başında var budağı,
Gəzər meşəni, dağı. (Maral).
Yupyumuru fincan,
İçi dolu mərcan. (Nar).

Qanadı var, quş deyil,
Buynuzu var, qoç deyil. (Kəpənək).
Əynində atlas,
Dənizdə batmaz. (Neyt).

Tapmacalar mühit haqqında uşaqların təsəvvürünü genişləndirir, onların müşahidəcilik qabiliyyətini artırır. Tapmacaların mövzusu çox genişdir. Məişətin bütün sahələri, – elm, mədəniyyət, təbiət, texnika ilə bağlı da maraqlı tapmacaların sayı az deyil. Həyat davam etməkdədir. Elə ona görə də yeni-yeni tapmaca nümunələri bu gün də yaranmaqdadır.

Atalar sözü və məsəllər formaca kiçik, yiğcam, sərtast, mə'naca dərin fikirlər ifadə edən janrlarıdır. Atalar sözü və məsəllər xalq hikmətinin, xalq idrakinin bədii ifadə xəzinəsidir. Atalar sözü vəsittəsilə uşaqlarda ata-anaya, yaşlılara ehtiram, hörmət, qayğı gösrətmək, həmyaşılara səmimi, mehriban olmaq kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə edilir.

Atalar sözü və məsəllərdə hayatın bütün sahələrinə münasibət bildirilir. Davamlı müşahidə, döñə-döñə təcrübədən keçirilmiş atalar sözü və məsəllər insanların əməyini, peşəsini, arzu və istəyini, yaşayışını, doğma torpağa, vətənə məhəbbətini eks etdirir:

“Vətənə gəldim, imana gəldim”, “Doğma yurd şirin olar”, “Vətənimin bir qısı qürbətin yüz baharından yaxşıdır”, “Qürbət cənnət olsa da, yenə vətən yaxşıdır”, “Vətən uğrunda ölmək şərəfdır” və s.

Atalar sözü və məsəllərdə insan əməyi alqışlanır, tənbəllik, iş-güçə xor baxmaq halları pişlənir: “İş insanın cövhəridir”, “Torpaq deyer öldür məni, dirildim səni”, “İsləməyən dişləməz”, “Yayda çəkən zəhməti, qışda görər ləzzəti”, “Zəhmət çəkməyən bal yeməz”, “Zəhmət batmaz”, “İnsanı əmək ucaldar”, “Qalan işə qar yağar”, “Bu günün işini sabaha qoyma”, “Tənbəllik azar artırır” və s.

Ayrı-ayrı xalqlar atalar sözü və məsəllərə “İbrətamız söz”, “Dilin gülzəri”, və s. adlar vermişlər.

Zəncirləmə nağıl və oyunların əvvəline giriş kimi daxil edilir. Zəncirləmələr uşaqları fəallaşdırır, onlarda nağıla qulaq asmaq, oyuna daxil olmaq həvəsi, marağı oyadır, səbr etmək, diqqətli olmaq kimi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

XVIII əsrə qədər Azərbaycan klassik ədəbiyyatında nağıl və dastan motivlərindən istifadə özünü daha aydın göstərmişdir. Azərbaycan xalq nağılları xalq dilinin ən gözəl nümunələridir. Xalq yaradıcılığı əsərlərinin dili özündə çox böyük zənginlikləri birləşdirir. Nağılların dili uşaqların ruhuna çox yaxındır. Nağıllar nə etməyi, çətinliklərdən necə çıxməyi, qorxmazlığı, cəsur olmayı, düşmənə qarşı mübarizə aparıb qalib gəlməyi öyrədir. Buna görə də nağıl uşaqların mə'nəvi tərbiyəsi üçün çox qiymətli amilə çevrilir, yaradıcı fantaziyasını artırır.

Uşaq bağçalarında xalq nağıllarının kiçikyaşlı uşaqlara çatdırılması tərbiyəçilər dən məharət və ustalıq tələb edir. Hər bir tərbiyəçi bilməlidir ki, onun nəql etdiyi hər hansı hadisə canlı, emosional olmalı və real səslənməlidir. Tərbiyəçi nağılin ideya və məqsədini aydınlaşdırmağı bacarmalı, öz hissələrini gizlətmədən onu uşağı elə çatdırmağdır ki, uşaq hadisələrin həqiqi olduğuna inansın. Bunun üçün əyani vasitələrdən geniş istifadə olunmalıdır.

Şifahi xalq yaradıcılığından tə'lim-tərbiyə prosesində məqsədyönlü və müntəzəm istifadə etməklə gələcəyimiz olan kiçik fidanları milli ruhda tərbiyə etməliyik. Folklor vasitəsilə milli adət-ənənələrimizi uşaqlara çatdırmaqla gələcək üçün əsl vətənpərvər vətəndaşlar yetişdirmiş olarıq.

PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ

Sevda Rəhimova,

Mingəçevir ŞTS-nin məktəbəqədər təbiyə müəssisələri üzrə metodisti

Azərbaycan müstəqillik əldə etdiğdən sonra cəmiyyətimizin demokratikləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər təhsil sahəsində də müasir ideyaların meydana çıxmamasına beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsinə, təhsilin forma və məzmunca yenilikəməsinə geniş imkanlar açmışdır. Təhsilin demokratikləşdirilməsi, hümanistləşdirilməsi, keyfiyyətinin yüksəldilməsi haqqında nazirliyin göstərişləri təhsil sahəsində əsaslı dəyişikliklərlə nəticələndiyi kimi, şəhərimizin məktəbəqədər təbiyə müəssisələrinində də böyük canlanmaya səbəb olmuşdur. Artıq indiyədək aparılan işimizə yeni mövqədən yanaşıraq. Belə ki, əgər əvvəlki illərdə uşaqların bütün fəaliyyəti böyüklerin göstərişi və tələbi əsasında qurulurdusa, uşaqtan böyüklerin dediklərinə sözsüz əmək etmək tələb olunurdusa, indi onun şəxsiyyət kimi arzu və istəyi, müstəqilliyi, fikir söyləyib onu müdafiə etmək bacarığı, ətrafindakı hadisələrə öz mövqeyindən qiymət vermək qabiliyyəti kimi keyfiyyatların inkişafı ön plana çəkilmişdir.

Təhsilin hümanistləşdirilməsi işinin yeni tələblərini daha səmərəli yerinə yemək məqsədilə biz təbiyə programını bir daha dərindən təhlil edərək hər rüb üçün və illik planlar tərtib edirik. Rüblük plan əsasında həftəlik mövzular hazırlanır. Hər bir mövzu həftə ərzində bütün fəaliyyətlərdə öz əksini tapır. Eyni zamanda hər bir mövzuya aid qovluqlar hazırlanır. Bu qovluqlarda həftəlik mövzuya aid didaktik oyunlar, inkişafetdirici təmrinlər, müşahidələr, müsahibə, mövzuları əmək, valideynlərlə işin məzmununu toplanır. Mövzunun təbiyəvi əhəmiyyəti aydınlaşdırılır, tədbirlər planlaşdırılır. Bunlar uşaqların materialı dərindən öyrənmələrinə, oyunlarda əldə etdikləri bilikləri möhkəmləndirmələrinə zəmin yaradır. Məktəbəqədər təbiyə və təlim programlarında nitq inkişafı bədii ədəbiyyat və savad təlimi məşğələləri birləşdirilmiş, lakin bu məşğələlərin təşkilinə aid heç bir metodik

təsviyyə verilməmişdir. Bu isə təbiyəçilərin işində çətinlik törədir. Onlara kömək məqsədilə bir sırə seminarlar keçirdik. Məşğələlər üzrə metodik işləmələr hazırladıq və onlara kollektiv baxışlar təşkil etdik.

Milli programımızın riyaziyyat bölməsində də xeyli dəyişikliklər var. Belə ki, keçmiş program üzrə 10 dairəsində say nezərdə tutulmuşdusa, yeni program üzrə 20 dairəsində say və rəqəmlərin çap şəklinin təqdiməsi verilmişdir. Biz həmin məşğələlərə təfəkkürü inkişafetdirici oyunlar daxil etməklə yenidən işləyib, praktik seminar vasitəsilə təbiyəçilərə çatdırıldıq.

Təhsildə keyfiyyət ilə haqqında Təhsil Nazirliyinin qərarı qarşımızda daha böyük məsuliyyət qoymuşdur. Artıq bu işin uğurları göz qabağındadır, lakin yaxşı göstəricilər və yüksək keyfiyyət əldə etmək üçün hər bir təbiyəçinin səviyyəsinin, yaradıcı fəaliyyətinin yüksəldilməsi vacib məsələ kimi qarşıda durur. İşimizin daha səmərəli olması və gənc təbiyəçilərə kömək məqsədilə bölmələr üzrə yeni qaydada metodbirləşmələr yaratdıq. Metodbirləşmələr məktəbəqədər müəssisələr daxilində öz işlərini qurmağa çalışır. Hər bölmənin rəhbəri ayda bir dəfə şəhər üzrə seminarda iştirak edir, lazım olan məsləhətləri alıb öz işinə tətbiq edir. Ən yaxşı metodbirləşmə təşkil olunan bağçalarda rübdə bir dəfə açıq məşğələ təşkil olunur. Onların işinə ilin sonunda baxış təşkil edilir. Ən yaxşı metodbirləşmənin işinin şəhərdə yayılması nezərdə tutulmuşdur.

Bunlardan başqa istə'dadlı uşaqlarla işin təşkili haqqında heç bir metodik göstəriş olmadığından biz şəhər üzrə ayda bir dəfə fəal uşaqlarla "Qəhrəmanlar" öyləncə günü keçiririk. Burada istə'dadlı uşaqlar aşkar edilir, onlarla daha dərinlişmiş programla məşğələlər təşkil edilir və bağçada işin necə aparılması haqqında məsləhət verilir. Bu yollarla problemləri aradan qaldırmağa çalışırıq.

TƏRBİYƏ VƏ TƏ'LİMİN TƏŞKİLİNDE YENİ PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Reyhan Quliyeva,

Binəqədi rayonu, 266 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının təbriyəçisi

Bəşəriyyətin XX əsrə qədəm qoyması sadəcə təqvim-dəyişikliyi olmayıb, dünya sivilizasiyasının növbəti inkişaf mərhələsi kimi, dünyagörüşlərin, münasibətlərin, tendensiyaların, yanaşmaların, baxışların dəyişməsidir. Bu mə'nada qədəm qoyduğumuz əsrə bizi yeni reallıq və gerçəkliliklər, yeni problemlər gözləyir.

Yeni yüzillik, şübhəsiz, cəmiyyətin ictimai-siyasi, mədəni və sosial həyatının qloballaşması və universallaşması, informasiya və texnologiyaların və telekommunikasiyaların roluunun artması ilə bağlı bir dövr olacaqdır. Bu əsrə maddi sərvət və ehtiyatların məhdudlaşması, ekoloji problemlərin kəskinləşməsi, bütün fəaliyyət sahələrində rəqabətin daha da güclənməsi, cəmiyyətin infrastrukturunun nəzərəçarparacaq dərəcədə dəyişməsi də gözlənilir. Bu da bir reallıqdır ki, yeni dövrün tələbləri və problemləri nə qədər sərt və çotin olduqca, insan amili, onun istə'dadı, bacarıq və qabiliyyəti bir o qədər böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Müasir inkişaf mərhələsində təhsil sisteminin ən aktual problemi hər bir uşağın şəxsiyyət kimi formalaşdırılması, əsl vətəndaşın yetişdirilməsindən ibarətdir. Şəxsiyyətin formalaşmasının bünövrəsi uşaq bağçasında qoyulur. Milli ənənələrə sadiq, ümumibəşəri dəyərlərə söykənən, xalqına, vətənə, dövlətə və dövlətçiliyə bağlı vətənpərvər vətəndaşlar təbriyə edilməsində uşaq bağçasının rolü təkzibəilməzdır.

Yeni pedagoji təfəkkür əsas diqqətin, ilk növbədə, uşağın intellektual və yaradıcı inkişafına, məntiqi və mücərrəd təfəkkürünün formalaşmasına, təhliletmə, ümumiləşdirmə, əqli nəticə çıxarma, bacarıq və vərdişlərinin təşəkkülünə və bu kimi digər müüm pedagoji-psixoloji aspektlərə yönəldilməsini tələb edir.

Uşaq şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafında bütünlük təbriyə prosesinin müxtəlif mərhələləri özünü qabarıq şəkildə göstərir. Uşaqların daxili və xarici fərdi inkişaf şəraiti, biliyi və əxlaqi normaları son dərəcə müxtəlif və rəngarəng olmaqla bir-birini təkrarlamır. Keçidiyi həyat yolundan aslı olaraq hər bir uşağın fərdi motivi, tələbatı, arzusu, istəyi, məyli, bacarıq və vərdişləri, intellektual imkanları, xarakteri vardır. Tə'lim-təbriyə prosesində təbriyəçi uşaq şəxsiyyətini müəyyənləşdirməyi, bu rəngarəngliyi görməyi bacarmalıdır.

Şəxsiyyətin formallaşmasında kollektivin də böyük rolü var. Uşaq kollektivin bir hissə olub, onun tələblərinə müvafiq hərəkət edir. Uşaq kollektivinin fəaliyyətinin bir hissə də onların məşğələdə tə'limidir. Məşğələ zamanı uşaq düşünür, məsləhətləşir, canıb verir. Bu gün dünya təcrübəsində yeni pedagoji informasiya texnologiyalarından, inaktiv tə'lim metodlarından geniş şəkildə istifadə olunur.

Mən bir təbriyəçi kimi tə'lim prosesini qeyri-ənənəvi şəkildə təşkil etməyə çalışı-

ram. Uşaqların dünyagörüşünü genişlendirmək, nitqini inkişaf etdirmək üçün yüksək səylo yeni yollar araşdırıram. Müasir vəsait və texnologiyalar tətbiq olunmuş məşğələrin nümunələrini işləyib hazırlayır. Tə'lim prosesində tətbiq edirəm.

Tə'limin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə tərbiyə-tə'lim prosesində uşaqları daha çox müstəqillik verir, öz fikirlərini sərbəst, çəkinmədən söyləməyə, arzu və istəklərinə müvafiq məşğuliyyət seçməyə şərait yaradıram. Müasir dövrdə uşaqlarda müstəqil düşünmək, sərbəst rə'y söyləmək, hər hansı problem barədə başqasının fikrinə münasibət bildirmək, çoxluğun qərarını qəbul etmək, yaxud öz qərarının üstündə durmaq və s. xüsusiyyətlərin formallaşmasında interaktiv metodların rolu böyükdür.

Uşaqlar yarışmağı, diskussiya keçirməyi daha çox xoşladığından onlarla "Şən və həzircavablar klubu", "Him-cim" pontomimo oyunları, "Gənc bilicilər" və s. kimi müxtəlif oyunlar keçirirəm. Belə məşğələlərdə "Cütlər və qruplar", "Əqli hücum" metodlarından daha çox istifadə edirəm. Bu üsullarla uşaqlar hər hansı məsələ haqqında qismüddətli fikir mübadiləsi aparmağa, öz şəxsi bilik və bacarığına istinad edərək müxtəlif ideyalar irəli sürməyə imkan yaradıram. Uşaqlarda yaradıcı təxəyyülü, mənətiqi düşüncəni inkişaf etdirmək məqsədilə məşğələdən kənar vaxtlarda müxtəlif kross-vordlardan, əyləncəli riyazi oyunlardan, tapmacalardan, didaktik şəkil-sxemlərdən istifadə edirəm.

"Yaxşı-pis" oyununda mənim barəsində danışdığını əşya haqqında uşaqlar öz fikirlərini söyləyirlər: Flomaster uşaq deyir-bu yaxşıdır, çəkdiyimiz şəkillər rəngarəng ah-nır. Digər uşaq:

- Flomaster – bu pisdir, paltarın, əllərin rəngə batır, əldən çətin yuyulur.
- Yox, bu yaxşıdır, boyası üçün su gətirmirsin.
- Yox, bu pisdir, içi tez qurtarır.

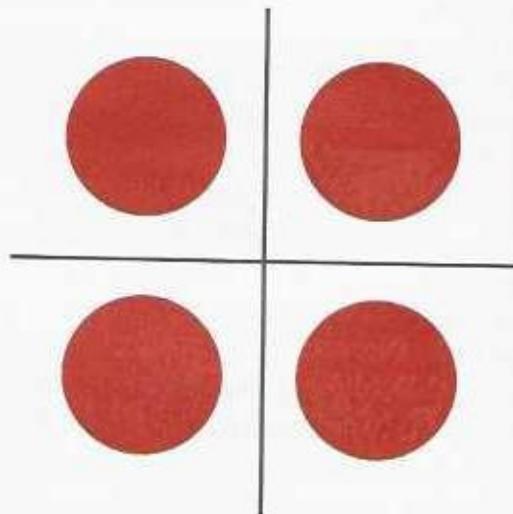
"Pinq-ponq". Verilmiş sözlərə əksərən nəfəsənəli sözlər söylənilir: soyuq-isti, şirin-acı və s. "Nəsiz iş görmək olmur?". Bu oyunda uşaqları dövriyin sistemliliyinə alışdırıram.

- İnsanlar yerdə (quruda) hansı işləri görürler? Bəs suda? Kosmosda?
- Evlər tikirlər, qarpız yetişdirirlər, vaxtı ölçürlər.

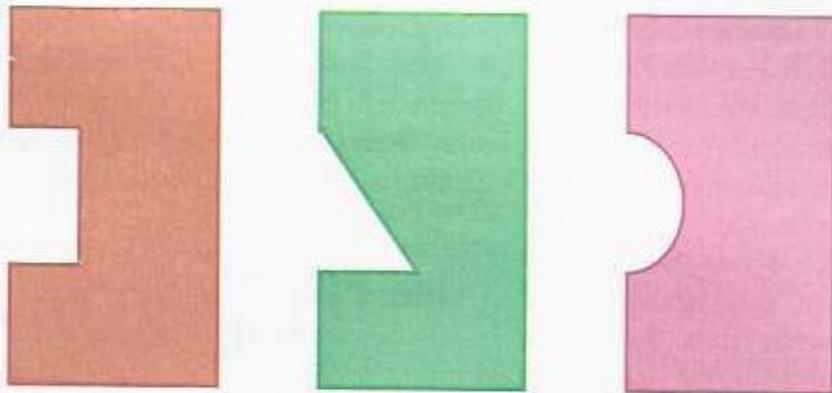
- Təsəvvür edək ki, siz sutkanın vaxtını bilmək istəyirsiniz. Bunu nəsiz etmək olmaz?

- Saatsız.
- Nəsiz saat olmaz?
- Əqrəbsiz, rəqəmsiz və s.

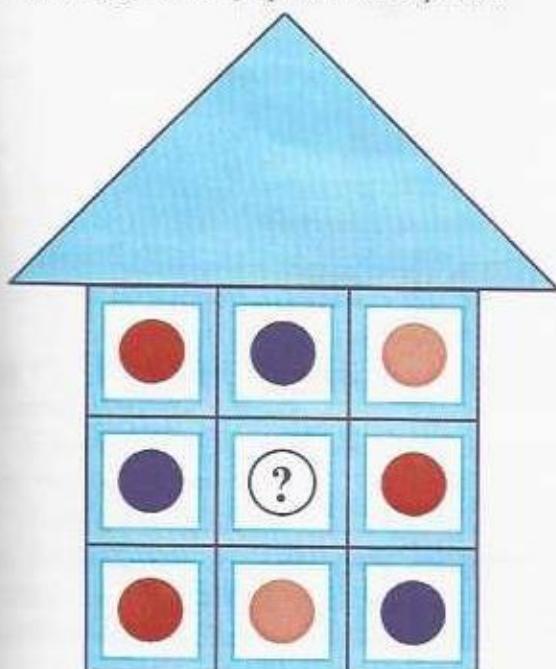
"Balaca intellektlər" müsabiqəsində uşaqların intellektual səviyyəsini yoxlayıram. Bu müsabiqədə verilən tapşırıqların bir neçəsini nümunə olaraq göstərmək istəyirəm. Uşaq təfəkkürünün orijinallığını və itiliyini aşkara çıxarmaq üçün belə bir divergent əlamətləri bir-birindən fərqləndirən tapşırıq verirəm. Dairələri qeyri-adi bir maraqla əşyalara çevirirələr. Alma, güñəş, top rəsmlərinə daha az, daha mürəkkəb şəklə görə isə yüksək bal verirəm.

Yaxud müsabiqənin daha mürəkkəb keçməsi məqsədilə təfəkkürünün həcmə bölgəliyinin inkişafı üçün konvenqent (uyğun eyniləşdirən) tapşırıqlar verirəm. Kağız üzərində hər hansı həndəsi figurunun yarım hisəsi kəsilmiş və uşaqlara həmin figurun digər tərəfini də göstərməklə kağız vərəq üzərində rəsmini çəkməyi təklif edirəm. İşi düzgün icra edənləri 5 balla qiymətləndirirəm.

Riyazi biliklərin öyrədilməsini digər məşğələ növləri ilə əlaqələndirməyə çalışıram. Şəkildə təsvir olunmuş əşyalar hər hansı həndəsi formaya bənzəyir və onun təsvirinin kağız vərəq üzərində verildiyi məşğələlərin keyfiyyəti daha yaxşı olur. Belə ki, uşaq evni zamanda, həm ətraf aləmlə tanış olur, riyazi bilik əldə edir, həm də rəsm çəkir. Digər məşğələ zamanı təbiətlə tanışlığı riyaziyyatla kompleks şəkildə keçirəm. Otaq bitkilərinin yetişdirilməsi haqqında mə'lumat verir, onların çiçəklərinin yarpaq və gövdələrinin hansı rəngdə və formada olduğunu anladırıam. Bu məşğələni daha rəngarəng etmək, aldıqları biliklərin tam qavranılmasına əmin olmaq üçün bədii ədəbiyyatdan istifadə edirəm: məsələn, Şəngülüm, Şüngülüm və Məngülüm anaları ilə birlikdə böyük bir ev tikiblər. Balalar burada mehriban yaşayırlar. Onların hər biri evin müəyyən mərtəbəsində yaşayırlar. Uşaqlardan soruşuram:

- Uşaqlar, ev neçə mərtəbəlidir? (üç)
- Hər mərtəbədə neçə pəncərə var? (üç)
- Pəncərələr nə formadadır? (kvadrat).
- Aşağı (yuxarı, orta) mərtəbəni göstərin (göstərirlər).
- Uşaqlar, hər pəncərədə güllər düzülüb. Onların çiçəklərinin rənginə görə adlarını söyləyin.
- Qırmızı, dairə-ötürşahdır.
- Bənövşəyi dairə – bənövşədir.
- Narincı dairə – xınaçıçəyidir.
- Uşaqlar, indi isə evə diqqətlə baxın, düşünün, deyin görək neçənci mərtəbədə, neçənci pəncərədə, hansı gül qoyulmalı idi? (Uşaqlar cavab verirlər).

Bundan əlavə riyaziyyat məşğələlərində labiritnlərdən, əyləncəli oyunlardan və riyazi cavablardan istifadə edirəm:

- 1) 2 tülkü balası, 3 anası, 4 atası.
- 2) Bir kişinin 4 oğlu var.
- 3) Sərçə qonmuşdu bostandakı ləklərə, Məstan pusquda durmuş sərçələrə hücum çəkdi, qəflətən birini qapdı. Ləkdə neçə sərçə qaldı?

Ana dili və bədii ədəbiyyat, nitq inkişafı, savad tə'liminə hazırlıq məşğələlərində müxtəlif texniki vasitələrdən: diafilmlər, qrammafon yazıları, audio kasetlər, o cümlədən hazırladığım krassvord və testlərdən istifadə edirəm.

Nağıllar əsasında hazırladığım, əsasını "Qırmızı Papaq" nağılı təşkil edən toplu-table il ərzində uşaqların əldə etdikləri biliklərin möhkəmləndirməsi üçün istifadə etdiyim çox maraqlı vəsaitdir.

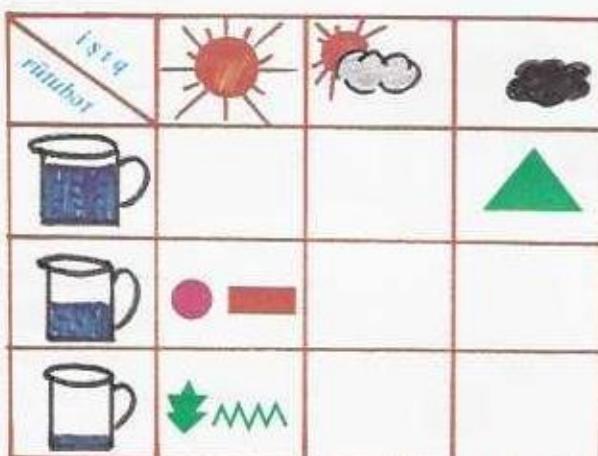
Tapmacalar öyrədərkən test-şəkillərin böyük əhəmiyyəti olur. Öyrəndikləri şə'rəri yada salmaq, xatırlatmaq üçün hazırladığım testdə, şə'rədə təsvir olunmuş hadisələr, əşyalar öz əksini tapıb. Bu şəkillər vasitəsilə uşaqlar hansı şə'rədən bəhs olunduğunu asanlıqla anlaya bilirlər. İstifadə etdiyim rəngarəng vəsaitlər məşğələrinin məzmununu uşaqlar tərəfindən asan qavranmasına kömək göstərir, onlarda məşğul olmağa, cavab verməyə, nəql etməyə maraq və həvəs oyadır.

Programın ətraf mühitlə tamışlıq bölməsini yerinə yetirərkən uşaqları təbiət hadisələri, bitki və heyvanlar aləmi ilə, cəmiyyətdə baş verən ictimai hadisələrlə tanış edirəm.

Otaq bitkilərinin əkilməsi, onlara qulluq etmək üzrə çalışdırıram. Uşaqlara bitkilərə nə vaxt su vermək lazım gəldiyini öyrədirəm. Belə ki, gülün torpağına barmaqla basanda əgər torpaq nəmdirsə, sulamırıq, qurudursa su tökürik. Uşaqlara gülün aşağı hissələrində yarpaqların iri, yuxarı hissələrində isə xırda olmasının səbəbini öyrədirəm. (Aşağı hissədə yarpaqlar artıq böyümür, yuxarı hissədə isə artır və coxalır).

Otaq bitkilərinin həyat tərzini öyrənmək üçün belə bir xəritə hazırlamışam. Otaq bitkilərinin adlarını göstərən şərti işaretlər:

B		<i>bənövşə</i>	A		<i>aloy</i>
Ə		<i>ətirşah</i>	K		<i>kaktus</i>
F		<i>fikus</i>	C/q		<i>Cin qızılgüllü</i>

Bu xəritədə uşaqlar hər bir otaq bitkisinin hansı işiq və rütubətlilik şəraitində yetişdirilməsi haqqında mə'lumat alırlar.

Açıq havada keçirilən məşğələlər uşaqlar üçün daha maraqlı olur. Bu vaxt onlar canlı təbitədə baş verən döyişikliyi, havanın dəyişkənləyini görür, quşlar, həşəratlar, nəqliyyat və tıkıntı obyektləri, insanların həyatı ilə canlı şəkildə tanış olurlar. Böyük rus pedagoqu U.D.Uşinski yazımışdır: "Təbət insanın təbiyəsində iştirak edən nəhəng amillərdən biridir. O uşaq yazılıqdır ki, çöl çiçəyi dərmir, tər cəmən üstə gəzmir. Heç vaxt o insan ürəyinin qabil olduğu təravət və bolluğa malik olmayıcaqdır". Doğrudan da belədir. Təbiöt qoynunda uşaq özünü sərbəst hiss edir, gözəlliyi duyur, ondan zövq alır. Açıq havada məşğələ və gözinti zamanı uşaqlarla birlikdə ağac və kolların yarpaqlarını toplayıb, herbari düzəldirik. Qurumuş budaqlardan müxtəlif qozalarдан quraşdırma məşğələlərində müəyyən əşyalar, fırqlar hazırlayıraq.

Xalqımızın tarixi, adət və ən ənələri, incəsənəti ilə təmasda olmaq, milli bayramlarda iştirak etmək uşaqlara mə'novi qida verir, onlarda xalqına görə qürur hissi təbiyə edir, onun tarixinə və mədəniyyətinə olan marağı artırır.

Bu məşğələlərdə bir təbiyəçi kimi mən özüm üçün 3 prinsipi əsas tuturam:

- 1) məşğələlərin mövzusunu, məzmununu, təbiyə və tə'limin vəzifələrini seçərkən uşaqların yaş xüsusiyətlərinin, qabiliyyətlərinin nəzərə alınması;
- 2) uşaqlar üçün emosional-psixoloji şəraitin yaradılması;
- 3) hər bir uşaqın şəxsiyyətinə hörmət edilməsi.

Bu prinsiplərə əsaslanaraq apardığım iş yüksək təcrübə əhəmiyyət kəsb etmişdir. Uşaqlar xalq oyunlarını sevir və həvəslə oynayırlar. Nitqlərində Azərbaycan folklorundan istifadə edirlər. Təbiətdə gördüklorını xalq inancları ilə əlaqələndirməyi bacarırlar. Milli nağıl qəhrəmanlarını sevir və təsviri sənət əsərlərində onları tanıırlar. Azərbaycan milli geyimlərini, naxış elementlərini tanıırlar.

Uşaqlara ailə albomlarına baxmağı, ötən nəsil haqqında mə'lumat toplamağı tapşırıram. Çalışıram ki, hər bir uşaq öz kökünü tanısın. Bu işə valideynləri də cəlb edirəm.

Azərbaycanın qədim tarixindən, abidələrindən danışır, albomlar göstərirəm, xorito ilə tanış edirəm. Tarixi abidələrimiz olan yerlərə (Qız qalası, İçərişəhər, Şirvan Şahlar sarayı və s.) ekskursiya təşkil edirəm. Keçmişimizi bu günümüzlə tarixi qəhrəmanlarımızı bu günün milli qəhrəmanları ilə əlaqələndirirəm.

Uşaqlarda qürur hissi, iftixar hissi, mə'suliyyət vicdan, öz hərəkətlərini qiymətləndirmək, özgələrinin qeydində qalmaq kimi əxlaqi keyifyyətləri təbiyə edirəm. Bu keyfiyyətlərin aşılanmasında aşağıdakı prinsiplərə əsaslanıram: heç kəsi cəzalandırmamaq; uşaqları bir-birindən frəqləndirməmək; başqalarının yanında uşağı töqsirləndirməmək; valideynlərə şikayət etməmək; səmimi tə'rifiləmək; onlara inanmaq və e'tibar etmək; danışaraq ümumi dil tapmaq və s.

"Uşaq Hüquqları Konevensiyası"nda hər bir uşaqın ayrıca bir fərd kimi, bir şəxsiyyət kimi hüquqlara malik olduğu qeyd edilir. Bizim də vəzfiəmiz onlarla fərdi iş aparmanın ibarətdir.

Uşaqlara hūmanistcəsinə yanaşmaq, onların hər bir arzu və istəyini nəzərə almaq bizim borcumuzdur.

Təbiyə-tə'lim prosesində keyfiyyət, müvəffəqiyyət hər birimizin peşə ustalığından, işə yaradıcı münasibətimizdən, təbiyə və tə'lim metodikasını düzgün seçməyimizdən asılıdır. Bunsuz uşaq yanaşma tərzini müəyyənləşdirmək, ona qayğıdan danışmaq, onunla əməkdaşlığın sırlarını öyrənmək çotındır.

Bu xəritədə uşaqlar hər bir otaq bitkisinin hansı işıq və rütubətlilik şəraitində yetişdirilməsi haqqında mə'lumat alırlar.

Açıq havada keçirilən məşğələlər uşaqlar üçün daha maraqlı olur. Bu vaxt onlar canlı təbitədə baş verən dəyişikliyi, havanın dəyişkənləyini görür, quşlar, həşəratlar, nəqliyyat və tikinti obyektləri, insanların hayatı ilə canlı şəkildə tanış olurlar. Böyük rus pedaqoqu U.D.Uşinski yazıçıdır: "Təbət insanın tərbiyəsində iştirak edən nəhəng amillərdən biridir. O uşaq yazılıqdır ki, çöl çiçəyi dərmir, tər cəmən üstə gəzmir. Heç vaxt o insan ürəyinin qabil olduğu təravət və bolluğa malik olmayıcaqdır". Doğrudan da belədir. Təbiət qoynunda uşaq özünü sərbəst hiss edir, gözəlliyi duyur, ondan zövq alır. Açıq havada məşğələ və gəzinti zamanı uşaqlarla birlikdə ağaç və kolların yarpaqlarını toplayıb, herbari düzəldirik. Qurumuş budaqlardan müxtəlif qozalardan quraşdırma məşğələlərində müəyyən eşyalar, fiqurlar hazırlayırlıq.

Xalqımızın tarixi, adət və on'ənələri, incəsənəti ilə temasda olmaq, milli bayramlarda iştirak etmək uşaqlara mə'nəvi qida verir, onlarda xalqına görə qürur hissi tərbiyə edir, onun tarixinə və mədəniyyətinə olan marağı artırır.

Bu məşğələlərdə bir tərbiyəçi kimi mən özüm üçün 3 prinsipi əsas tuturam:

- 1) məşğələlərin mövzusunu, məzmununu, tərbiyə və tə'limin vəzifələrini seçərkən uşaqların yaşı xüsusiyətlərinin, qabiliyyətlərinin nəzərə alınması;
- 2) uşaqlar üçün emosional-psixoloji şəraitin yaradılması;
- 3) hər bir uşaqın şəxsiyyətinə hörmət edilməsi.

Bu prinsiplərə əsaslanaraq apardığım iş yüksək təcrübə əhəmiyyət kəsb etmişdir: Uşaqlar xalq oyunlarını sevir və həvəslə oynayırlar. Nitqlərində Azərbaycan folklorundan istifadə edirlər. Təbiətdə gördüklerini xalq inancları ilə əlaqələndirməyi bacarırlar. Milli nağıl qəhrəmanlarını sevir və təsviri sənət əsərlərində onları tanıırlar. Azərbaycan milli geyimlərini, naxış elementlərini tanıırlar.

Uşaqlara ailə albomlarına baxmayı, ötən nəsil haqqında mə'lumat toplamağı tapşırıram. Çalışıram ki, hər bir uşaq öz kökünü tanısın. Bu işə valideynləri də cəlb edirəm.

Azərbaycanın qədim tarixindən, abidələrindən dəmir, albomlar göstərirəm, xəritə ilə tanış edirəm. Tarixi abidələrimiz olan yerlərə (Qız qalası, İçərişəhər, Şirvan Şahlar sarayı və s.) ekskursiya təşkil edirəm. Keçmişimizi bu günümüzə tarixi qəhrəmanlarımız bu günün milli qəhrəmanları ilə əlaqələndirirəm.

Uşaqlarda qürur hissi, iftixar hissi, mə'suliyyət vicedən, öz horəkətlərini qiymətləndirmək, özgələrinin qeydinə qalmaq kimi əxlaqi keyfiyyətləri tərbiyə edirəm. Bu keyfiyyətlərin aşınmasında aşağıdakı prinsiplərə əsaslanıram: heç kəsi cəzalandırmamaq; uşaqları bir-birindən frəqləndirməmək; başqalarının yanında uşağı təqsirləndirməmək; valideynlərə şikayət etməmək; səmimi tə'rifləmək; onlara inanmaq və e'tibar etmək; danışaraq ümumi dil tapmaq və s.

"Uşaq Hüquqları Konevensiyası"nda hər bir uşaqın ayrıca bir fərd kimi, bir şəxsiyyət kimi hüquqlara malik olduğu qeyd edilir. Bizim də vəzfiəmiz onlarla fərdi iş aparmanın ibarətdir.

Uşaqlara hūmanistcəsinə yanaşmaq, onların hər bir arzu və istəyini nəzərə almaq bizim borcumuzdur.

Tərbiyə-tə'lim prosesində keyfiyyət, müvəffəqiyyət hər birimizin peşə ustalığından, işə yaradıcı münasibətimizdən, tərbiyə və tə'lim metodikasını düzgün seçməyimizdən asılıdır. Bunsuz uşaga yanaşma tərzini müəyyənləşdirmək, ona qayğıdan danışmaq, onunla əməkdaşlığın sırlarını öyrənmək çətindir.

UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİNDE EKOLOJİ TƏRBİYƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Ramilə Gülməmmədova,

Nizami rayonu, 59 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasının təbiyəçisi

İnsanların təbiətlə əlaqəsi dövrümüzün ən mühüm problemidir. Yer küresinin bütün xalqları, dərk etməyə başlamışlar ki, təbiətin maddi sərvətlərindən insafsızcasına, nəzarətsiz istifadə etmək olmaz. Yer küresinin bəxş etdiyi təbii sərvətlərin insanlar tərəfindən qorunub saxlanması, ehtiyatlı davranışması məsələsinin əsas aspekti böyük nəslin təhsili, ekoloji tərbiyəsindən asılıdır. Ekoloji təbiyə ekoloji mədəniyyətə və ekoloji düşüncəyə səkənən insanların bilavasitə təbiətə məqsədyönlü, planauyğun, düşüncəli bağlılığıdır.

Bəlo bir məsələ var: "Dünyamı yalnız və yalnız insan qoruyub saxlaya bilər; çünki o, yeganə şüurlu varlıqdır." Bu fikrə lap əvvəllərdən üstünlük verirdilər. Məhəmməd peyğəmbərin kəlamları sırasında insana, canlılara, təbiətə qayğı mühüm yer tutur.

Heyvanlara qəzəblənməyi nadanlıq sayan peyğəmbər tələb edirdi ki, yer üzərində hərəkət edən nə varsa, hamisina mehribanlıq göstərmək lazımdır. Mövcud olduğu dövr ərzində bir höriünçək yarada bilinəyən insanlar təbiətə, onun canlılarına mərhəmətli olmalı, bir-birinə kömək etməli, qayğı göstərməlidirlər.

Təbiyəçilər ekoloji təbiyə sahəsində klassik irsi öyrənməlidirlər. "Qoy tə-

bıt, həyat özü uşaqlar üçün ən yaxşı əylilik olsun" deyən J.J.Russo, "Təbiət xeyirxahlıq mənbəyidir" deyən V.A.Su-xomlinski nə qədər də haqlı idi. Təbiətin gözəlliyi, hər şeydən əvvəl, estetik qarmanın mədəniyyət məktəbidir. Təbiət gözəlliyi, hissələrin zəifliyini tərbiyə edir.

Məktəbəqədər yaşıda tə'lim-təbiyə ekoloji təbiyə sahəsində mühüm rol oynayır. Bu onunla əlaqədardır ki, uşaqlar ətraf aləmlə tanışlığa, təbiətə və onun hadisələrinə, bitkilər aləminə, bunlar arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə aid biliklərlə məhz məktəbəqədər müəssisələrdə tanış olurlar. Ekoloji təbiyə təkcə təbiətə qayğı və ətraf aləm haqqında biliklər deyil, həm də uşaqın davranışın mədəniyyətinin və vətəndaşlıq şüurunun ən mühüm göstəricisidir.

Məktəbəqədər yaşıda təbiətlə tanışlıq uşaqlarda təfəkkürün, düşünəni araşdırma qabiliyyətinin, dərketmə qabiliyyətinin inkişafında həllədici amildir.

Uşaq iməkleməyə başladığı, dil açdığı gündən onun diqqətini od, alov, su, torpaq, quşlar, heyvanlar və s. cəlb edir. Uşaq onları görür, səsini eşidir, imkan daxilində ona əli ilə də toxunur. Bu dövrdə onun maraq dairəsi az olsa da, təbiətin gözəlliyyinə biganə qala bilmir. Təbiyəçilər məhz bu dövrdə uşaqın diqqət və marağını istiqamətləndirməli, ona mə'na və məzmun verməlidirlər. Təbiyəçilər uşaqlara təbiəti sevdirməyə nail olursa, bu zaman həmən uşaqlar təbiəti qorumağa da çalışacaqlar. Təbiətin gözəllikdərinə qayğı və maraq uşaqlarda birdən-birə yaranmir, onların həyatına tədriclə

(yuvasından düşmüş ətcəbala sərçəni yemləyib, yuvasına qoyanda, vəhşi quşun yaraladığı quşa yardım göstərib uçuranda...) daxil olur.

Mən artıq beşinci ildir ki, 59 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçısında işləyirəm. Bizim bağçanın “Ekoloji tərbiyə” üzrə fəaliyyəti şəhərdə ikinci yerə layiq görülmüşdür. Bağçanın canlı və cansız təbiət güşələri həyətyanı sahələri, göz oxşayan yaşıllıqları məndə işləmək həvəsini gücləndirdi. Mən çalışıram ki, təbiəti uşaqlara sevdirim. Bunun üçün tərbiyənin bütün istiqamətlərində, istər fiziki, istər əqli, istərsə də estetik tərbiyə üzrə iş apararkən ekoloji tərbiyənin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradıram.

Uşaqlara düzgün ekoloji tərbiyə vermek üçün tərbiyəçilər 4 böyük sırrı bilməlidirlər: 1) Flora (bitkilərin ekologiyası); 2) fauna (heyvanların ekologiyası); 3) iqlim (hava, su, torpaq); 4) cansız təbiət (dağ, daş).

Mən bu 4 böyük sırrı uşaqlara öyrətmək üçün müxtəlif metod və vasitələrdən (məşğələlər, müsahibələr, ekskursiyalar, məqsədli gəzintilər, didaktik oyunlar və s.) istifadə edirəm.

Ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində “Bizim Vətənimiz” mövzusunda silsilə məşğələlər keçirirəm. Azərbaycanın təbiəti flora və faunası ilə uşaqları tanış edirəm. Qeyd edirəm ki, Azərbaycan əlvənmişli təbiəti şəraitini, müləyim iqlimi, zəngin suvarası olan bir diyardır. Yer kürəsinin 11 iqlim tipindən 8-nin Azərbaycanda olmasına təsdiq olunmuşdur. Məsələn, ərazinin əsas iqlimi - təbiəti - təpələrdir. Bu da, ərazini soyuq şimal küləklərindən qoruyur. Ən böyük çayları Kür və Arazdır. Biz bu çayların suyunu içirik. Kiçik çaylar da çoxdur. Onlardan suvarmada istifadə olunur. Azərbaycanın zəngin bitki və heyvan alə-

mi var. Heyvan və bitkiləri qorumaq üçün dövlət tərofindən qoruq və yaşıllıqlar yaradılmışdır. Bu qoruqlara Zaqtala, Gök göl, qızılıağac, Şirvan və s. qoruqlar aiddir. Burada ceyran, maral, dağkeçisi, ördək, qızıl qazlar, qu quşları, həmçinin sürünenlər və həşəratlar, bitkilər mühafizə edilir. Yaxşı ki, belə qoruqlarımız vardır və bizim vəzifəmiz nadir heyvan və bitkiləri qoruyub mühafizə etmək, onları gələcək nəsillərə çatdırmaqdır.

Uşaqlara Azərbaycanın nefti haqqında da mə'lumat verirəm. Azərbaycan dünyada öz neft və qazı ilə məşhurdur. Neftçilərin açıq dənizdə polad dirəklər üzərində saldıqları Neft daşları bütün dünyamı heyrottə gətirmiştir. Dünyada ən müalicəvi neft Naftalan şəhərindədir. Azərbaycan digər yeraltı sərvətləri ilə də zəngindir.

Azərbaycan torpağı məhsuldar və münbitdir. Azərbaycan aran rayonları pambıçı ilə, yemiş qarpızı ilə Lənkəran ətirli çayı, sitrus meyvələri ilə, Salyan bahlığı ilə, Quba alması ilə Şəki ipəyi ilə, Zaqtala findiq-qozu ilə, Göyçay narı ilə və s. məşhurdur. Hələ ulu babalarımız keçmişdə torpağa qayğı göstərmiş, onun nazını çəkərək əkib becərmişlər. Qədimdən belə bir məsələ var: “Torpağı qorumsansa, onu əkib becərməyə dəyməz, əkib-becərmirsənsə qorumağa dəyməz”. Torpaq deyir: “Səndən hərəkət, məndən bərəkət”. El-əbada deyərlər ki, torpaq onun qədrini bilənindir. Buna görə də onu sevmək, qorumaq lazımdır.

Uşaqlarda Azərbaycan haqqında bilikləri möhkəmləndirmək üçün didaktik oyunlardan istifadə edirəm: “Azərbaycana səyahət” oyununun qaydası belədir: rəngli kağızlarda həndəsi figur formasında hazırlanmış kartoçkaların arxasına suallar yazıb, uşaqların nəzərinə çatdırıram. Uşaqlar yazı taxtasından istədiyi figuru seçir, sual və mövzunun adı onlara deyir-

lir, uşaq danişır və ya suala cavab verir. Bilet kartoçkalara hərəkətli oyunlar da maraqlıdır. Uşaqlar bu oyunu çox sevir-lər, müxtəlif vəsitələrlə rəngləmə uşaqları oyun-maşğılədə fəal olmağa həvəsləndirir.

Uşaqlara düzgün ekoloji təbiiyənin verilməsində ekskursiyaların böyük rolu var. Təbiəti öyrənmək üçün ən əlverişli fəsil yazdır. Yazda canlı təbiət sanki qış yuxusundan ayılmış olur, günəş şüaları altında bitkilər yarpaqlanır, quşların səsi, kəpənəklərin uçması, bəcəklərin, qarış-qaların hərəkəti uşaqları çox maraqlandırır. Yaz fəslində uşaqların diqqətini hə-yətyanı sahədə ağaclarla cəlb edirəm. Uşaqlara başa salıram ki, ağaclarla yaxşı qulluq edilsə, daha yaxşı bar verər, sərinlik olar, hava təmizlənər. Biz uşaqlarla birlikdə ağaclarla qulluq edir, dibini boşaldır, əhəngləyir, qurumuş budaqları kəsirik. Uşaqlara başa salıram ki, əhəng ağacları zərərli bəcəklərdən, həşəratlardan qoruyur. Bundan başqa uşaqlara ağaççı əy-ərək sindirmamağı, yandırmamağı tapşırıram. Onların diqqətini şəhərimizdə parkların, güllüklorin salınmasına yönəldirəm. Prezidentimizin "Hər birimiz bir ağaç əkək" sözlərini əsas götürməyi başa salıram. Ağacların əkilməsi, yaşlılıq sa-lımması sağlamlığımıza, ekologianın tə-mizliyinə xidmət edir. Bildiyimiz kimi zavod və fabriklərin nəqliyyat vəsitələrinin buraxdığı tüstü havanı çirkənləndirir, lakin ağaclar bu tüstünü udur və əvəzində bizə təmiz hava verir.

Uşaqlara həmçinin müalicəvi əhə-miyyətli otlar və bitkilər haqqında da mə'lumat verirəm. Oxuduğumuz, eşitdi-yimiz nağıllarda öyrənirik ki, qohrəman-ların yarasını sağaltmaq üçün, kor adəmin gözlərinə işiq vermək üçün, xəstə və zə-iflərə güc və qüvvət vermək üçün hansı-sa ağacın meyvəsindən, yarpağından,

hansısa otdan istifadə etmək lazımdır ki, adam şəfa tapsın. Nağıl nağıllığında qahir, ancaq bu bir həqiqətdir ki, bitkilər min bit dərdin dərmanıdır. Azərbaycan müalicəvi bitkilərlə zəngindir. Uşaqlara bağ-çamızda bitən itburnu, nanə, yarpaız, çobanyastığı və s. bitkilərin becərilməsmi-ni, əhəmiyyətini, hansı dərdlərə dərman olduğunu başa salıram. Qeyd edirəm ki, dişlərin saf qalması, təmizlənməsində, ürək xəstəliklərində nanənin böyük əhə-miyyəti var. Zeytündən müxtəlif yerlərdə istifadə edirlər. Ondan hazırlanmış yağın müalicəvi əhəmiyyətindən danişır və müxtəlif məlhəmlərin hazırlanğımı başa salıram. İtburnunun adəmin orqanizminə onun necə müsbət tə'sir göstərdiyini bili-dir, uşaqların onun dadına baxmalarını tələb edirəm. Uşaqlar həyətdən yiğdiqla-rı itburnunu necə hazırladığını görür və onun faydasını dərk edirlər.

Gəzinti zamanı uşaqların diqqətini qarışqlara cəlb edirəm. Onların zəhmətkeş bir canlı olmaqla özlərindən böyük yük daşımaları, işləmələri, çığırın bir tərəfi ilə gedib, digər tərəfi ilə qayıtmaları uşaqlar üçün çox maraqlıdır. Mən bu gə-zintidə qarışqları əzməməyi, tapdama-mamağı, onların yuvalarını dağıtmamağı, canlı təbiəti qorumağı tapşırıram. Başa salıram ki, qarışqlar zərərli bəcəkləri, həşəratları yeyir. "Meşədə nə qədər qarışqa çox olsa, meşə bir o qədər təmiz və sağlam olar". Növbəti gəzintilərdə uşaq-ların qarışqa yuvalarının dağıtmadığını, ayaqlamadığını görürük.

Gəzintidə uşaqların diqqətini quşlara da yönəldirəm. May ayında quşların hə-rəkətinə, onların səsinə, bala çıxarmalarına, balalarına necə qulluq etdiklərinə, on-ları necə qoruduqlarına fikir verməyi tə-ləb edirəm. Uşaqlara başa salıram ki, quşlar meşələrin, tarlaların ziyanverici-lərdən, cürbəcür cüçülərdən qorunmasına

kömək edir. Uşaqlara quşlar haqqında el inancları öyrədirməm. "Qaranquş alçaqdan uçarsa, yağış yağacaq". "Quşlar zəmilərin üstü ilə uçarsa, bolluq olacaq". Uşaqlara quşları sevməyi, onlara daş atma-mağı, lazım gəldikdə onlara yuva tikməyi, onları yemləməyi tapşırıram.

Mən məşğələrimdə heyvanlar haqqında danışarkən şəkillərdən istifadə edirəm. Zooparka ekskursiya zamanı uşaqlar şəkil əsasında tanıdları heyvanları canlı görürər. Bu, onlara böyük sevinc bəxş edir. Uşaqlar canlı müşahidə aparır, onların əlamətləri ilə tanış olurlar.

Ev heyvanlarından danışarkən uşaqları yaxınlıqda heyvan saxlanılan yerə aparır, orada müşahidə təşkil edirəm. Uşaqlar inək, qoyun, keçi, toyquq, ördək, hind toyuğu, qaz ilə yaxından tanış olaraq mə'lumatlanırlar. Mən onlara həmin heyvanların insanlara xeyirindən söz açıram. Uşaqlar öyrənirlər ki, biz onların əti, südü ilə qidalanırıq, yunundan pal-paltar, yorğan-döşək hazırlayıraq. Uşaqlara başa salıram ki, əgər heyvanlar zavod və fabrik-lərdən uzaq bir sahədəki təmiz otlarla qidalanırlarsa, onların əti, südü də təmiz olur. Belə məhsulların üstündə "Ekoloji təmiz məhsul" sözləri yazılır. Uşaqlarla heyvanları müşahidə etdikdən sonra onlar gördükörünü bacardıqları kimi əks etdirirlər: kimi rəsmini çəkir, kimi şəklini kəsib yapışdırır, kimi plastilin və gil ilə figurunu düzəldir.

Programda canlı təbiətlə, cansız aləmlə bağlı mətnlər saysız hesabsızdır, lakin səhbət təkcə mətni öyrətməkdən deyil, ondan gedir ki, uşaqlar mətnin materialları əsasında ətraf aləmə daxil olur, biliklər alaraq dünyani dərk etməyə başlayırlar. Uşaqlar ağacdələnin zərərli bir quş olduğunu zənn edirdilər. "Məşə həkimii" nağılı oxunduqdan sonra uşaqlarda bu tövəvvür ləğv olundu. "Onun nazik, uzun,

möhkəm dimdiyi var. O, səhərdən axşama qəder ağacların gövdələrini dimdikləyir. Qabığın altında, gövdədə olan qurdular təpib yeyir" sözləri onları ayıldı.

Programda olan ilin fəsillərinə aid mətnlər, şə'rər, tapmacalar hər fəslin öz gözəlliyi, öz əlamətləri olduğunu göstərir. Uşaqlar ilk qarı çox böyük həvəslə gözləyirlər. Qarın necə yağmasını müşahidə edirik. Qarın xeyrindən söz açaraq bildirirəm ki, qar yağdıqda şaxtanın tə'sirindən zərərli böcəklər, mikroblar ölürlər. Qışın da öz gözəlliyi var. Qarın bərəkət rəmzi olduğunu deyirəm. "Qarsız qışçörəksiz yaydır". Uşaqlar qara aid şə'r deyirlər:

*Qış belə dövran sürür.
Şaxtasıyla öldürür
Zərərli böcəkləri.
Qar düşməsə çöllərə
Qovuşmariq güllərə.*

Qrupa qayıtdıqda isə uşaqlara gördükörünü danışmağı, sərbəst mövzu üzrə gördükörünün rəsmini çəkməyi təklif edirəm.

Uşaqlara düzgün ekoloji tərbiyə vermək üçün heyvan və bitki ekologiyası ilə yanaşı, iqlimi və cansız təbiəti də qorumağın lazımlığını başa salmaq vacibdir.

Uşaqlar havanı müşahidə edir, təbiət təqvimində havanın qarlı, günəşli, küləkli və ya buludlu olduğunu qeyd edirlər. Uşaqlara başa salıram ki, insan havasız, susuz yaşaya bilməz. İnsan organizmi üçün gündə ən azı 2 litr su lazımdır. Əgər insan 3-4 gün su içməsə bədənindəki su ehtiyatı tükənər və o, məhv olar. Buna görə də suyu qorumaq lazımdır. Uşaqlara su və hava haqqında məşğələlər keçirəm.

Məşğələdən kənar vaxtlarda isə testlərdən istifadə edirəm. Ekoloji testləri bu səpgidə hazırlamışam:

İlin neç fəsli var?
A) 3 B) 5 V) 12 D) 4

Günaş hansı fəsildə daha çox istilik verir?

A) yazda B) 5 yayda V) payızda D) qışda

Bunlardan hansılar tərəvəzdir?

A) alma B) pomidor V) çiyələk D) kələm

Testlər uşaqları düşündürür, onların təfəkkürlərinin formallaşmasına imkan verir, təbiətə qayğı ilə yanaşmayı, onu qorumağı, mühafizə etməyi öyrədir. Uşaqların sağlam böyümələri, gümrah və xoşbəxt olmaları üçün təbiət, onun insana bəxş etdiyi ne-mətlərin rolunu, dənizin, günəşin, torpağın, maddi sərvətlərin əho-

miyyətini bilərək şüurlu surətdə mühaüzə etmək lazımdır. Uşaqlar bilməlidirlər ki, ölkəmizdə təbiətin qorunmasına qədər böyük qayğı göstərilərsə, bu, onların xoşbəxt və sıradan yaşamanın üçündür. Təbiətə qayğı insana qayğı deməkdir, təbiətin gözəlliyi, zənginliyi insanın mə'nəvi, əxlaqi gözəlliyi və zənginliyi deməkdir. Təbiəti qorumaq, insanı qorumaq, cəmiyyəti qorumaq deməkdir.

Müasir dövrdə ekoloji təbiyəyə bəməvqədən yanaşmaqla tə'lim və təbiyə işinin bütün imkanlarından bu məqsəd üçün istifadə etmək çox vacibdir.

MƏNTİQİ TƏFƏKKÜRÜN İNKİŞAFINDA MÜASİR TƏ'LİM METODLARININ ROLU

Zenfira Ağayeva,

Nərimanov rayonu 69 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasının metodist-təbiyəcisi

Hər bir peşə sahibi öz işinin bəhərosini görmək istəyir. O, gördüyü işdə yüksək nəticə eldə etməyə çalışır.

Biz təbiyəçilərin işi olduqca məs'uliyyətlidir. Səriştəsizlik, düzgün seçimlə-

miş metod, səhv davranış, maraqsız məşgölərlər uşaqların tə'lim-təbiyəsinə mənfi tə'sir göstərə bilər. Biz necə etməliyik ki, tə'lim uşaqlar üçün ağır yüklə, maraqsız bir fəaliyyət çevriləməsin. Onlarla keçirilən məşgələlər maraqlı olsun.

Adətən, biz hər hansı məşgələdə qarşımıza qoyduğumuz məqsəddən asılı olaraq yeni bilikləri uşaqlara çatdırmağa onların hər bir uşaq torəfindən mütləq mənimləməsinə çalışırıq. Uşaqlar deyilənləri yadda saxlayır və tekrarlayırlar. Biz isə sevinirik ki, uşaq məşgələyə verilən bütün materialı

mənimsəsin. Gəlin fikirləşək, nəyi biz düz etmirik? Uzunmüddətli təcrübəmdə belə qənaətə golmuşom ki, uşaqlarda yaradıcı düşüncə, təşəbbüskarlıq, sərbəst fikir söyləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməliyik. Bə'zən biz uşaqlara onların bildiklərini də “başa salırıq”. Bu isə tə'limi maraqsız bir prosesə çevirir. Əgər mən uşaqların qarşısında problemlə məqsəd qoymuramsa, onları düşünməyə, seçməyə, müqayisə aparmağa təhrik etmirəmsə, – onlar hazır almılmış göstərişlərə riyat etməyə, standart düşünməyə alışırlar. Deyək ki, doğma şəhər haqqında müsahibə prosesində onlara qabaqcadan müoyyənləşdirilmiş sualları veririk: “Şəhərimizin adı nədir?”, “O hansi dənizin sahilində yerləşir?”, “şəhərimizin hansi abidələrini tanıyırsınız?” və s. Uşaqlar bir-birinin ardınca düzgün cavablar verirlər, lakin məşgələ maraqsız keçir.

Məşgələni başqa cür təşkil etdiyim zaman, onlar qabaqcadan şəhər haqqında heç bir mə'lumat almadan gördükəri şəkillər haqqında öz fərdi fikirlərini söyləyirlər. Onlar şəxsi təcrübələrinə (yo'ni ata-anaları

ilə şəhəri gəzərkən, evdən bağçaya gələn zaman, bayram ərəfəsində şəhərdə olarkən aldiqları təəssüratlara) istinad edirlər. Əlbəttə, məşğələdə istifadə edilən vəsait məzmuna uyğun estetik və pedaqoji tələblərə cavab verməlidir. Misal gətirdiyim məşğələdə “əqli hücum” metodundan istifadə edilir, uşaq yeni mövzunun izahından əvvəl müstəqil şəkildə variantlar söyləyir.

Kosib-yapışdırma üzrə məşğələdə bütün proses qabaqcadan uşaqlara başa salır, nəyi, hara, necə yapışdırmağı göstərir və sonra işin icrasını təklif edirəm. Uşaqlar tapşırığı mexaniki yerinə yetirirlər. Məşğələni başqa yolla (oyun situasiyası yaratmaqla) keçirərkən röngli kağızların və qayçının adı deyil, sehirli olduğunu söyləyir və yarımcıq verilmiş materialı (yarpaqsız budağı, lüləsiz qəfedanı, qanadsız quşu və s.) tamamlamağı tələb edirəm. Əvvəlcə kağızda nə təsvir olunduğunu, nələrin tamamlanmadığını və onların necə tamamlanacağını uşaqlardan soruşuram. Uşaqların hər biri təsəvvür etdiyi kimi cavab verir. Artıq uşaq məşğələnin qeyri-fəal müşahidəcisi, sadəcə icraçısı olmur, onun fəal iştirakçısına çevrilir.

Ən ənəvi məşğələlər müasir məşğələlərdən nə ilə fərqlənir? Uzunmüddətli təcrübəmdən belə bir nəticəyə gəlmışım ki, əvvəller bütün təlim prosesində, əsasən, bir məsələ həll edilirdi – uşaq eşitdiklərini, əldə etdiyi biliklərini yadda saxlastı. Təlim sadə biliklərin mənimənilməsinə yönəldilirdi. Müşahidələrim göstərirdi ki, uşaqların bilik səviyyəsi, onların təfəkkür inkişafının göstəricisi deyil, yəni hər hansı təlim uşaqın əqli inkişafını yeni mərhələyə qaldırır. Odur ki, uşaqlarla təlim-tərbiyə işlərinə təşkil edərkən, onların bacarıq və qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, hər uşağa differential, fərdi yanaşmağa çalışıram.

Fəaliyyətmədə daha çox didaktik oyunlardan, psixoloji testlərdən və interaktiv metodlardan istifadə edirəm. Təbiətlə tanışlıq məşğələlərində vəhşi heyvanlar haqqında uşaqların biliklərini möhkəmləndirmək məqsədilə: “Bu hansı heyvanın rəngidir” oyununu keçirərkən uşaqlar təlimatlandırılmışdan cavab tapırlar. Yaxud “Qırmızı, bitən, yemeli” oyununda uşaqlar paylanan

kartlardan istifadə etməklə tarşırığı yerinə yetirirəkən öz seçimini izah edir: alma həm qırmızıdır, həm bitkidir, həm yeməlidir.

Məşğələlərə oynadaraq – öyrətmək metoduna daha çox üstünlük verirəm. Belə ki, uşağı müəyyən mövzu haqqında mə'lumatlaşdırmazdan əvvəl onun şəxsi təcrübəsi, fərdi qabiliyyətinə əsaslanaraq bu və ya digər əşya, hadisə haqqında müsahibə aparırəm: “Bu hansı fəsildir” oyununda hər fəsil haqqında qısa mətni oxuyuram. Uşaqlar fəsillərin xüsusiyyətlərini əks etdirən kartoçkalardan müvafiqini seçir və öz seçimini izah edirlər. (Bu payız haqqındadır. Mənim yadimdadır, payızda tez-tez yağış yağır, yarpaqlar saralır. Biz bağcanın sahəsində yarpaqlardan gözəl çələnglər düzəldirdik və s.).

Əqli hücum əsasında hazırladığım oyunlardan geniş istifadə edirəm. Bu oyunlar onların psixoloji xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsində, onların təfəkkürünün inkişafında müüm rol oynayır.

Uşaqlara “Cırdan” nağlındakı müsbət qəhrəmanın mənfi cəhətlərini, mənfi qəhrəmanın müsbət cəhətlərini tapmağı təklif edirəm. “Divdə hansı müsbət cəhət var?” suallına uşaq deyir: “O güclüdür. İstəsəydi Cırdanı o daqıqə yeyərdi. Div Cırdana istədiyi xörəyi bişirirdi. Div Cırdanın nazi ilə oynayırdı və s.

“Qırmızı papağ” in ad gündündə bir-birindən xəbərsiz bütün qohumları qırmızı papaq bağışlayırlar. O qədər papaq oldu ki, heç bilmirdi hara yiğsin. Sizcə o papaqları nə etməlidir? Uşaqların cavabları: dostlarına bağışlasın, nənəsindən xahiş etsin ki, onları başqa rönglərə boyasın, atası dükana verib satdırınsın və s.

Düzung seçilmiş suallarla uşaqların təfakkürünün təkmilləşdirilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu məqsədlə belə suallar verirəm: “Qişda niyə istilik sistemindən istifadə edirler?”

— Soyuq olanda işinmək üçün, otağı qızdırmaq üçün və s.

— İtin, ördəyin, balığın nəyə ehtiyacı var?

— Yeməyə, su içməyə, suda üzməyə və s.

- Bizə kitablar nə üçün lazımdır?
- Şəkillərə baxmaq üçün, şəkilləri rəngləmək üçün, nağıl oxumaq üçün və s.
- Qayçı nə üçün lazımdır?
- Kağız kəsmək üçün, dirnağımı kəsmək üçün, saçı kəsmək üçün və s.
- Nə üçməyi bacarı?
- Quşlar, bəcəklər, kəpənəklər, arılar və s.

Uşaqlarla müxtəlif psixoloji testlər də aparıram. Bu testlər vasitəsilə uşaqların özləri və dünya haqqında bilikləri artır, nitqi və təsəvvürləri inkişaf edir.

“Yarpağı kim yeyib və neçə yerdən yeyib?” oyunda uşaqlar bəcəklərin adını yaddaşında möhkəmləndirir, məntiqi nəticə eldə edir və sayırlar. “Hansı əşya artıqdır” – oyunu əşya haqqında uşaqların bilik və təsəvvürlərini genişləndirir.

Digər oyunda adı çəkilən əşya haqqında uşaq mənfi və müsbət cəhəti qeyd etməlidir. Biçağın müsbət və mənfi cəhəti xəbər alındıqda belə cavablar verilər:

– Biçaqla istədiyin şeyi kəsə bilərsən, onunla meyyə və tərəvəz doğramaq olar; biçaq təhlükəlidir, insanın əli kəsilər.

Nəhayət, daha maraqlı oyun söz assosiasiyalarıdır. Uşaqlar bu oyuna həvəslə qoşulur və emosionallıq göstərirler. Bu oyunda uşaqların fərdi xüsusiyyətləri daha çox özünü bürüza verir:

– Uşaqlar, qar deyəndə nəyi xatırlayırsınız?

– Qış, soyuq, qartopu oyunu, qar adam, şaxta baba və s.

– Gürəş deyəndə nə yadınıza düşür? Bu söz sizə nəyi xatırladır?

– Dəniz, cimərlik, isti, qayğanaq, günəbaxan və s.

Oyunların keçirilməsində ümumi metodik tələblərə əsaslanıram: uşaqların əqli fəallığına şərait yaratmaq; oyunun qaydalarını qurarkən bütün uşaqların iştirakını təmin etmək, cavab verən uşağı sırlanan ox, atılmış top vasitəsilə müəyyən etmək. Oyunun maraqlı olması, emosional keçirilməsi, məşğələlərdən fərqləndirmək üçün uşaq verilən sual ətrafında “baş sindirməqlə” yanaşı, oyun elementlərindən də istifadə etməlidir (Qalib mükafatlanır, daha çox cavab verən

uşaq balla fərqləndirilir və s.). Hər oyunda yeni daha mürəkkəb variantdan istifadə etmək. Belə ki, uşaq bir oyunda mənimsədiyi bacarığı digərində istifadə edə bilsin.

“Mağaza” oyunu böyük maraq doğurur. Uşaq oyuncağı o vaxt “ala” bilər ki, ona baxmadan təsvir etsin və növbədə duran uşaq onun hansı oyuncağı təsvir etdiyini tapsın. Oyundan bir fragmenti nəzərdən keçirək:

Emin: – Mən oyuncaq almaq istəyirəm. O, parcadandır, uzun quyuğu var, narinci dir, meşədə yaşayır, doşşanları ovlayır. (tülkü)

Məmməd: – Mənə qəhvəyi xəzdən olan oyuncaq verin, o bal yeyir, qışda yuxuya gedir. (ayı)

Nərgiz: – Mənə plasmasdan hazırlanmış, üstündə dairə və rəqəmlər yazılmış düymələr və dəstəyi olan oyuncaq verin. (telefon)

Əsas məqsəd uşaqlarda fərdi düşünmə, fikir söyləmə bacarığının təkmilləşdirilməsinə nail olmaqdır.

Altı yaşmadək uşağın təsəvvürləri baxmaq və dinləmək vasitəsilə yaranır. Məktəbdə öyrənəcəklərinin böyük hissəsi məhz bu qabiliyyətə əsaslanır. Uşaqlar çox zaman “dinləmək” və “eşitmək” sözlərinin mənalarını səhv salırlar. “Eşitmək” sadəcə hər hansı bir səsin mövcudluğunu anlamaya deməkdir. Dinləyərkən uşaq eşitdiyi məlumatı başa düşməlidir. Dinləmək qabiliyyəti, dərk etmə və danışq proseslərinin inkişafı üçün zəruridir. Odur ki, uşaqlarla “Mən necə eşidirəm” oyunu keçirirəm. Gəzinti zamanı uşağın nə eşitdiyini soruşuram. Onlar avtomobil sığnali, ağac yarpaqlarının xişlili, suyun şırıltısı, təyyarənin gurultusu və s. eşitdiklərini bildirirlər.

Təcrübə göstərir ki, bütün bunlar təlim-tərbiyə işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müstəsna rol oynayır. Hər bir tərbiyəçi uşaqlarda məntiqi təfəkkürün inkişafına istiqamət verən keyfiyyətli metod və vasitələri öyrənməli, özü yaratmalı və tətbiq etməlidir. Əbəs yəro deməyiblər ki, “Hər bir bacarıqlı, qabiliyyətli, məntiqlə düşünən uşaq tərbiyəçinin güzgüsüdür”.

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN TƏ'LİM FƏALİYYƏTİNİN BƏ'Zİ PSİKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Validə Əliyeva,
psixologiya elmləri namizədi

Müstəqilliyyə qədəm qoymuşuz bir vaxtda insanın nəyə qabil olması və ya nə il olmaq istəyini qərarlaşdırması onun şəxsiyyət kimi formalasmasında həllədici amillərdən biridir. İnsan gördüyü hər bir iş üçün özünə hesabat verir, qabiliyyətini müəyyənləşdirir. Bu gün məktəblilər özünü hörmət və özünüqiyətləndirmə kimi nəcib formaların aşilanması işini gücləndirmək çox mühüm amil kimi qarşıda durur. Tə'lim-tərbiyə işinin müvəffəqiyətlə həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən özünüqiyətləndirmə anlayışını I sinifdən başlayaraq şagirdlərə aşılamaq lazımdır.

Tə'lim fəaliyyəti kiçikyaşlı şagirdlərdə nəinki idrak prosesləri, eləcə də inam və özünüqiyətləndirmə ilə bağlı təkmilləşmə üçün həm sosial, həm də psixoloji şərait yaradır. Belə ki, kiçikyaşlı şagirdlərin tə'lim fəaliyyəti onlara özündərk, özünüqiyətləndirmə anlayışlarının aşilanması zərurətini ortaya çıxarıır.

Özünüqiyətləndirmə, özünəinam nadır, kiçikyaşlı məktəblilərdə o özünü necə bürüzə verir və onlar üçün nə kimi əhəmiyyətə malikdir? Özünüqiyətləndirmə insanın öz şəxsi keyfiyyətlərinə, imkan və qabiliyyətlərinə, həmçinin zahiri görünüşünə münasibətidir.

Özünəmünasibət, özündərk, özünüqiyətləndirmənin təşəkkülü və formalası təsadüfi hal hesab edilə bilməz, bular şəxsiyyətin inkişafının zəruri şərtidir. Bunsuz heç bir fərdin şəxsiyyət kimi formalası mümkün deyildir. Bu mə'nada özünəmünasibət və özünüqiyətləndirmə insanın özünü dərk etməsinin mühüm tə-

kib hissəsidir.

Özündərk, insanın öz "mən"inin formalasmasından başlayır. İnsanın "mən" haqqında təsəvvürlerinin formalasması isə onun inkişaf səviyyəsindən, həyata baxışından, əqidəsindən, amalından, özünü dərk etmək səviyyəsindən asılıdır. Özündərk, mə'lum olduğu üzrə, genetik cəhətdən "mənlik"la- "qeyri-mən" arasındaki fərqi başa düşmək, öz "mən"ini-qeyri- "mən"dən ayırd etməyi bacarmaqdır. Bəs hansı əlamətlərə görə bu iki fenomen bir-birindən ayırd edilə bilər? İlk növbədə, fiziki və cinsi əlamətinə görə, davranış və rəflarına, münasibətlər sisteminə görə. Bundan sonra daxili mə'nəvi ələminə, yəni başlıca fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə görə.

Burada iki psixoloji mexanizm ciddi rol oynayır: a) qarşılaşdırma-tutuşdurma, yəni ətrafdakilarla oxşar və fərqli cəhətləri ayırd etmə; b) identikləşdirmə və bənzətmə. Həmin mexanizmlər kifayət qədər formalasdıqdan sonra buraya digər mexanizmlər, stereotipləşdirmə əlavə olunur.

Deməli, özündərk, özünəmünasibət və özünüqiyətləndirmə çox mürəkkəb psixoloji fenomen kimi müxtəlif tərkib hissələrinə malik olub, mürəkkəb inkişaf yolu keçir. Buna görə də hər yeni yaş özündərk və özünüqiyətləndirmə mərhələsində başqa-başqa xüsusiyyətlərə malikdir və müxtəlif amillərin tə'siri ilə tamamilə bir-birindən fərqli istiqamətlərdə təşəkkül edə bilər.

Bu cəhət şagirdlərin tə'lim fəaliyyətinin bütün mərhələlərində, xüsusən kiçik məktəb yaşı dövründə ciddi surətdə nəzə-

rə alınmalıdır.

Mə'lum olduğu üzrə, özünüqiyəmləndirmə üçün əsas cəhət insanın özü haqqında bilik və təsəvvürleri ilə, yəni ümumən özünü qiyəmləndirməklə yanaşı, öz qabiliyyətlərinin, rəftar və davranışının, mə'nəvi kefiyyətlərinin qiyəmləndirilməsidir, lakin özünüqiyəmləndirmə hamida eyni səviyyədə olmur. Buna görə də psixoloji ədəbiyyatda, adətən, iki cür, yəni adekvat və qeyri-adekvat özünüqiyəmləndirmədən bəhs edilir.

Adekvat özünüqiyəmləndirmə subyektə imkan verir ki, özünə, öz rəftar və davranışına, öz fəaliyyətinə tənqidi yanaşım, öz imkanlarını düzgün ölçüb-biçsin, rəftar və davranışının, hərəkət və əməllərinin sosial normalara, ətraf adamların tələb və gözləmələrinə uyğun gəlib-gəlmədiyini düzgün qiyəmləndirsən. Yəni rəftar və davranış mə'yarlainə uyğun hərəkət etsin.

Bu mə'lum həqiqəti söyləməklə kiçikyaşlı məktəblilərdə özünüqiyəmləndirmənin formalaşması üçün "imkan həddini" qeyd etmək istəyirik. Yəni inkişafın başlıca hədəfini müəyyənləşdirmək, nəzərə çarpdırmaq istəyirik, cünki kiçikyaşlı məktəblidə özünüqiyəmləndirmənin belə "yetkin kamil həddini" axtarmaq istəmirik. Əsas məsələ həmin hədəfə hansı yol və vəsitələrlə yaxınlaşmanın mümkünüyünü müəyyənləşdirməkdir.

Qeyri-adekvat özünüqiyəmləndirmədə isə həmin funksiyalar düzgün yerinə yetirilmir. Bunun iki əsas forması var: qeyri-adekvat yüksək özünüqiyəmləndirmə (ifrat formada özündənmüştəbehlik, özünəvurğunluq); qeyri-adekvat aşağı özünüqiyəmləndirmə (ifrat formada – öz qüvvələrinə inamsızlıq, özündənbədgümənlilik) və s.

Deməli, özünüqiyəmləndirmənin formalaşmasına tə'sir edən amillər ciddi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Belə mənfi nəticələrin psixoloji xüsusiyyətləri-

ni bilmədikdə onlardan qorunmaq yollarının müəyyənləşdirilməsi çox çətin olur. Yəni müəllimlərin öz şagirdlərinin psixoloji xüsusiyyətlərinə bələdlik səviyyəsi aşağı düşər.

Əgər biz kiçikyaşlı məktəblilərdə özünüqiyəmləndirmənin formalaşmasına tə'sir edən amillərdən danişırıqsa, bəs nə üçün yaddan çıxarmalıq ki, onların tə'sirinin mənfi istiqamətləri də ola bilər? Başbu nə zaman və hansı şəraitdə baş verə bilər. Belə bir suala cavab axtarmadan "başlıca amillərin" tə'sir istiqamətlərini və nəticələrini müəyyənləşdirmək çox çətin olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, özünüqiyəmləndirmənin hər üç təzahür forması kiçikyaşlı məktəblilərdə özünü bürüzə verir. Bunlar arasında fərqə aydın təsəvvür etmək üçün tutarlı xalq ifadələrini xatarlatmaq yerinə düşərdi. İnsanları bu cəhətdən bir-birindən fərqləndirmək üçün belə deyilir: "Elə adamlar var ki, yalnız gücü çatan işdən yapışır" (adekvat özünüqiyəmləndirmə), elələri də var ki, gücü çatan işdən də yapışır, gücü çatmayan işdən də" (qeyri-adekvat yüksək özünüqiyəmləndirmə), "Elələri də var ki, gücü çatan işdən də qorxur" (qeyri-adekvat aşağı özünüqiyəmləndirmə), yəni hər şeydən gözü qorxur. Müşahidə materialllarına əsasən bə'zi kiçikyaşlı məktəblilərə, tə'sir edən amillərin xarakter və istiqamətindən asılı olaraq, aşağı özünüqiyəmləndirmənin formalaşmasına nəzər salmaq faydalı olardı.

Qeyd etmək lazımdır ki, özünüqiyəmləndirmənin həmin formasının təşəkkülü müxtəlif amillərin tə'sirindən asılı olur.

Mə'lumdur ki, özünüqiyəmləndirmə, xüsusən, kiçik yaşlıarda başqlarının, yaxın adamlarının, məktəbdə isə müəllimlərin qiyəmləndirmələri əsasında təşəkkül edir, cünki hələ onlar öz fəaliyyətlərini müstəqil qiyəmləndirə bilmirlər. Buna görə də ətraf adamların, o cümlədən müəllimlərin müsbət qiyəmləndirmələri uşaql-

larda özünə qarşı davamlı emosional yönümün formallaşmasına ciddi tə'sir edir. Bunun əks istiqaməti də özünü aydın surətdə bürüzə verir. Yəni ətraf adamların, məktəbdə müəllimlərin mənfi qiymətləndirmələri, sərt tənqid münasibətləri usaqlarda özünəinamı sarsıdır və onlarda qeyri-adekvat aşağı özünüqiyəmləndirmə yönümunün formallaşmasına səbəb olur. Bu da təsadüfi deyildir, çünki kiçikyaşlı məktəblilərdə özünüqiyəmləndirmənin formallaşmasında, ilk növbədə tə'sir, təlqin və təqlidin mühüm rol oynamasıdır. Yəni həmin amillərin xarakter və istiqamətindən asılı olaraq, kiçikyaşlı məktəblilərdə özünüqiyəmləndirmə müxtəlif yönümlərdə və ayrı-ayrı səviyyələrdə təşəkkül edir. Müəllimlər bu cəhəti ciddi surətdə nəzərə almalıdır. Unutmaq olmaz ki, müəllimlərin kiçikyaşlı məktəblilərin bə'zilərinin bu və ya digər şagirdin ünvanına dedikləri "Səndən heç nə çıxmaz", "Sənin heç nəyə qabiliyyətin yoxdur", "Sən ömründə düzələn deyilsən", "Sən çox küt uşaqsan" və s. kimi sözləri qeyri-adekvat aşağı özünüqiyəmləndirmənin formallaşmasının əsas amilinə çevrilir.

Həm də nəzərdən qaçırmamaq olmaz ki, həmin dövrdə şagirdlərdə özünüqiyəmləndirmə dərin və horterəfli təhlilə istinad etmir, daha çox zahiri əlamətlərə görə, yəni görünən, açıq-aşkar duyulan əlamətlərə istinadən baş verir. Odur ki, kiçikyaşlı məktəblilərdə tə'lim fəaliyyətinə olan münasibətin xarakterindən asılı olaraq özünəinam müxtəlif şəkildə özünü bürüzə verdiyi kimi qazanılan müvəffəqiyyətin də göz qabağında olması, asanlıqla nəzərə çarpması ilə yanaşı, düzgün qiymətləndirilməsi də özünə inama ciddi tə'sir göstərir.

Bir cəhət də yaddan çıxmamalıdır ki, kiçikyaşlı məktəblilərdə özünəinam və özünüqiyəmləndirmədə sabitlik nisbətən zəif olur, kənar, xüsusən də nüfuzlu şəxslərin, ilk növbədə, isə müəllimlərin tə'siri ilə tez dəyişə bilir. Nəzərə almaq lazımdır

ki, bu sadəcə dəyişiklik olmur. Bir sıra hallarda kənar tə'sirlər kiçikyaşlı məktəblilərdə kəskin daxili ziddiyyətin meydana gəlməsinə səbəb olur. Belə ziddiyyətlər dörnləşdikdə daxili böhran halları törədə bilir. Bu cür böhran sayəsində, xüsusən də senzitiv təbiətli məktəblilərdə qeyri-adekvat effekti yaranır bilər.

Belə bir halot, ilk növbədə, subyektin yerinə yetirdiyi iş və fəaliyyət sahəsində müvəffəqiyyət qazana bilməməsi ilə əla-qədar olaraq meydana çıxan davamlı mənfi emosional əhvaldır. Həmin halotdə subyekt (o cümlədən obyektimiz olan kiçikyaşlı məktəbli) ya müvəffəqiyyətsizlik faktını inkar edir, ya da həmin müvəffəqiyyətsizlikdə özünü günahkar bilmək istəmir. Təsadüfi deyildir ki, bo'zi kiçikyaşlı məktəblilər öz müvəffəqiyyətsizliklərinin səbabını daha çox konarda (evdə "ona maneə olan ailə üzvlərində", ya da "müəllimin xasiyyətində", "dərsin çətinliyində", "dərs ləvazimatının yararsızlığında" və s.) axtarırlar. Həmin cəhətlər tə'lim-tərbiyə prosesində nəzərdən qaçırla bilməz.

Kiçikyaşlı məktəblilər üçün "görülümiş işin nəticəsinin düzgün qiymətləndirilməsi" xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və onlarda özünəinamla bağlı təsəvvürlerin formallaşmasına ciddi tə'sir göstərir.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə obyektiv və adekvat özünəinamın formalşdırılması üçün on mühüm istiqamətverici amil kimi müəllimin pedaqoji səriştə və məharəti ilə yanaşı, şagirdlərin bu sahədə özünüfəaliyənin artırılması da vacibdir.

Deməli, kiçikyaşlı məktəblilərin istə idrak fəaliyyətinin, istərsə də emosional iradı keyfiyyətlərinin, eləcə də fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin səmərəli təşkili mürəkkəb psixoloji problemdir. Odur ki, həmin mürəkkəblikdən baş çıxartmaq nəinki müəllimlərdən pedaqoji fəaliyyət zamanı, eləcə də valideyn və digər ailə üzvlərindən də yüksək psixoloji səriştə tələb edir.

DİSLEKSIYA VƏ DISQRAFIYA

Səadət Dadaşova,
Tİİ-nin elmi işçisi, defektoloq

Dil mühüm ünsiyyət vasitəsi olduğundan nitq qüsurları uşağın ətrafdakılarla ünsiyyətini çətinləşdirir. Nitq nöqsanları uşağın psixikasına tə'sir göstərməklə onun dinməz, qaraqabaq, bədbin, adamayovusmaz bir insan kimi böyüməsinə səbəb olur. Şifahi nitqin hələ erkən yaşlarından düzgün inkişaf etməməsi üzündən uşaqlarda oxu qüsurları-disleksiya və yazı qüsurları-disqrafiya qüsurları yaranır. Bu isə program materiallarının mənimmsənilməsinə və dərsdə müvəffəqiyyət əldə edilməsinə mane olur.

Ümumi nitq çatışmazlığı adlanan nitq pozğunluğunun ağır dərəcələri uşaqların ümumtəhsil məktəbi şəraitində oxu və yazı texnikasına yiyələnmələrinin qarşısını alır. Oxu və yazı bacarığının formallaşması xüsusi sistemlə həyata keçirilir.

Ümumi nitq çatışmazlığının qismən yüngül sayılan ikinci dərəcəsi olan uşaqlar ümumtəhsil məktəblərinin I sinif kontingentinin xeyli hissəsini təşkil edir. Adətən, bu uşaqlarda oxu və yazı bacarığı formalşır, lakin, onlar yazida və oxuda çoxlu səhvlərə yol verirlər. Bu səhvlər nitqin fonetikasının, lügət ehtiyatının və qrammatik quruluşunun qüsurlu formallaşmasının nəticəsidir.

Fonetik və fonematiq qüsurlardan yazıda ən çox rast gəlinən akustik artikulyasiya cəhətdən bir-birinə yaxın olan fonemlərin nöqsanlı toləffüz edilməsi nəticəsində yazida hərflərin bir-birini əvəz etməsidir. Uşaq hər-hansı bir səsi-fonemi necə toləffüz edirə, elə də yazar. *Şahin* əvezinə *Sahin*, *dərə* əvezinə *dəyə*, *xoruz* əvezinə *xoluz*, *Kərəm* əvezinə *kələm* və s.

Kar və cingiltili səslərin bir-birini əvəz etməsinə tez-tez rast gəlinir: *balta-palta*, *bıçaq-pıçax*, *kartof-qartof*, *qarpız-tarpız*, *qovun-tovun*.

“R” və “L” səsləri əvəz olunur: *şar-şal*, *qara-qala*.

Yazida hərflərin bir-birini əvəz etməsi, göstərdiyimiz kimi, ümumi nitq inkişaf qüsurlu olan uşaqlar üçün xarakterikdir.

Mə'lumdur ki, nitq inkişafının ilk məhələsində uşaqlar bir çox səsləri düzgün toləffüz etmir, onları bir-biri ilə əvəz edirlər. 5-6 yaşa qədər ünsiyyət prosesində onu əhatə edənlərin nitqinin tə'siri ilə bu çatışmazlıqlar isləh olunur. Səsləri və bütövlükdə sözləri düzgün toləffüz edən uşaq sözlərin səs “obrazlarını mənimşəyir.

Nitq inkişafı qüsurlu olan uşaqlar isə nitq səsləri arasındaki fərqi ayırd etməkde çətinlik çəkir və sözün səs-hərf tərkibini mənimşəyə bilmir, səslərin miqdarını, tərkibini və ardıcılığını müəyyən etməkde çətinlik çəkir.

Disqrafiya zamanı rast gələn digər yazı qüsürü sözlərdə hərflərin buraxılmasıdır. Bu yazı səhvləri sözləri bəzən elə dəyişir ki, onlar yalnız verilmiş konteksdə başa düşülür (*qayçı-qacı*), ya da tamamilə yeni ma’na kəsb edir (*dadlı-adlı*).

Sözlərdə hərflərin yerlərini dəyişdikdə də onlar tanınmaz olur: *vedrə-verdə*, *kələtin-kəblətin*, *taksi-taski* və s.

Bəzən isə hərflər deyil, hecalar dəyişir, sözün I və II hecaları yerlərini dəyişmiş olur: *səki-kısa*, *rəndə-dərən* və s.

Yazida hərflərin buraxılması ilə yanaşı, bəzən sözlərdə artıq hərflər, hətta, hecalar da yazılırlar: *pa-a-l-tar*, *dü-yü-yü*.

Lügətin kasıblığı, sözlərin çoxunun mə'nasının uşaq üçün aydın olmaması çox hallarda cümlədə sözlərin buraxılmasına səbəb olur ki, bu da cümlənin bütövlüyüne, qrammatik quruluşuna xələl gətirir. Beləliklə, cümlə ilə çatdırılacaq fikir təmamlanmamış olur.

Nitqi qüsurlu uşaqlar, yazılı nitqin ilkin formallığı dövrdə, çox vaxt yazida əşyaları sadalayarkən hərəkət bildirən sözləri buraxırlar. Nəticədə xəbəri buraxılmış cümlələr alınır: Bağdan ağac..., Təyyarə

səmada... Baharda çiçəklər... Azər kitab... Bə'zən isə cümlələrin mübtədəsi buraxılmış olur ...səmada sözür,... dənizdə üzür, bağda bitir. İkinci dərəcəli üzvlərin də buraxıldığı cümlələrə rast gəlirik.

Cümlələrdə sözlərin buraxılması onların sintaktik strukturunu pozmaqla yanaşı, məntiqi mə'nanın da pozulmasına səbəb olur.

Disqrafiyalı nitqi qüsurlu uşaqların heç bir qrammatik qaydaya riayət edə bilməmələri də özünü yazıda göstərir. Bə'zən onlar mexaniki olaraq bu qaydaları əzbərləsələr də, öyrəndiklərini yazıda tətbiq edə bilmirlər. Nəticədə cümlənin qrammatik strukturu, sözlərin bir-biri ilə əlaqəsi pozulmuş olur. Uşaqlar durğu işarələrinin yerlərini müəyyən etmək və düzgün işlətməkdə çətinlik çəkirər.

Göstərdiyimiz yazı qüsurlarına nitqi normal inkişaf edən uşaqlarda da rast gələ bilərik, lakin, bunların birdən-birə bir nəçəsinin bir yerdə cəmloşməsi və davamlı olması disqrafiya üçün xarakterik şəkil almış olur. Beləliklə, yazıda tez-tez rast gələn hərf və heca dəyişmələrini, əvozətmələrini və agrammatizmləri disqrafiyanın diaqnostik simptomları saya bilərik.

Yazı qüsurları – disqrafiyalar adətən, oxu qüsurları-dislekisiyalarla müşayiət olunur.

Oxu-qüsurları uşaqların oxuya yiylənlənmə vasitələri ilə yanaşı, oxunun sürətini və oxunan məntin şüurlu başa düşülməsini də əhatə edir.

Nitqi qüsurlu uşaqların yazılı buraxdıqları səhvələr isə mexaniki olaraq oxuya köçürürlər.

Dislekisiyali uşaqların oxusu üçün çox xarakter cəhət hərflərin və ya hecalın dəfələrlə təkrarlanmasıdır. Uşaqlar səsləri ayrı-ayrılıqda tələffüz etdikləri halda, onları hecada birləşdirə bilmirlər. Onlar sözün ilk hərflərini oxuduqdan sonra, qalan hissəsini tapmağa çalışırlar. Bu vaxt, əlbəttə ki, tamamilə başqa söz alır.

Bə'zən dislekisiyali uşaqlar sözü əvvəlcə düz oxuduqları halda, ikinci dəfə onu yenidən görmüş kimi səhvə yol verirlər.

Sözlərin mə'nalarını çox vaxt bilmədiklərindən, uşaqlar oxunan mətnin intonasiyasına, ifadəliliyinə qətiyyən fikir vermirlər. Sözlər ayrı-ayrılıqda, fasılələrlə oxunur, şüurluluq tə'sim edilmir.

Şifahi nitq çatışmazlığı ilə oxu çatışmazlıqları arasında sıx əlaqə vardır.

Şifahi nitq çatışmazlığının və habelə, yazı çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üzrə iş bir sistemlə aparılmalıdır. İlk baxışda müxtəlif görünən bu defektlərin islahi sistemliliyin vacibliyi bə'zən nəzərə alınmir. Adətən, oxu və yazı çatışmazlıqlarını görmə qüsurları ilə əlaqələndirilirlər. Defektlərin mahiyyətini təkərə görmə analizatorunun qüsuru ilə əlaqələndirmək düzgün olmaz. Buna səbəb dilin leksik-qrammatik qanunauyğunluqlarına, sözün səs obrazına uşağın yiylənlə bilməməsidir.

Oxu və yazı qüsurlarının dərinliyi və onların ağırlığı uşağın ümumi nitq inkişafından asılıdır. Ümumi nitq inkişafi qüsürü o qədər də kəskin olmayan (III dərəcə) uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində oxu və yazı texnikasına nisbətən yiylənlə bilirlər, lakin özünəməxsus səhvələr də meydana çıxır. Bu səhvələri dörs prosesində islah etmək mümkün olmur. Şifahi nitq çatışmazlıqları ilə bağlı oxu və yazı qüsurlarının aradan qaldırılması üzrə korreksiya işə dərsdənkonar vaxtda loqopedik məntəqələrdə aparılır. Oxu və yazının qüsurları eyni zamanda aradan qaldırılır. Məşğələlərin əsasında şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi, uşaqlar tərəfindən nitq vərdişlərinin toplanması dilin formallaşması üzrində müşahidələr durur. Şagirdlər nitq səslərinin, söz əmələgətirmə və qrammatik strukturun bə'zi qanunauyğunluqlarına praktik olaraq yiylənlərlər. Eyni zamanda onlarla oxu və yazı, texnikasının, bacarığının formallaşması üzrə iş aparılır ki, burada uşaqlar tərəfindən müxtəlif nitq materialından şüurlu istifadə edilir. Loqopedik məşğələlərdə iş əvvəlcə səslər, sonra söz və cümlə, daha sonra isə şifahi nitq üzrində aparılır. Məşğələlərin məzmununu isə, nitq qüsurlarının xüsusiyyətləri və şagirdlərin ümumtəhsil hazırlığının səviyyəsi ilə

müəyyən olunur.

Korreksiya işinin əvvəlində uşaqın artıq yiyələndiyi söz ehtiyatı bazasında nitqin fonetik hissəsinin qaydaya salmaq və zifəsi durur. Loqopediya işinin məzmununu ilk mərhələdə səslərin təhlili və tərkibi, tələffüzün inkişafı təşkil edir. Səslərin tələffüzü üzərində iş qüsurlu səslərin korreksiyasından və düzgün tələffüz olunan səslərin, sözlərin və ifadələrin articulyasiyasının dəqiqləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsindən ibarət olmalıdır.

Sərbəst nitqi heç olmayan, oxşar səslərlə əvəz edilən, yaxud qüsurlu tələffüz olunan səslər loqopedik korreksiya məruz qalır. Disqrafiya və disleksiya zamanı korreksiya işinin əsas məqsədi bunlardır: uşaqın diqqətini nitq səslərinə yönəltmək; səsləri eşitmə vasitəsilə ayırd etmək bacarığını inkişaf etdirmək; təcrid olunmuş şəkildə düzgün tələffüz olunan, lakin nitqdə qarışq səslərin, qüsurlu sayılan, səslərin articulyasiyasını dəqiqləşdirmək; əvvələr nitqdə olmayan, yaxud qüsurlu tələffüz olunan səsləri onların üzərində korreksiya işi aparıldıqdan sonra, tələffüzlərini bərpa etmək; nitqdə bir-birini əvəz edən, qarışdırılan səslərin differensiasiyasından sonra onların sərbəst nitqdə yerli-ycində, düzgün işlədilməsinə çalışmaq; uşaqların loqopedik məşğələlərə cəlb olunduqları vaxt artıq yiyələndikləri səslərin təhlili və tərkibi səviyyəsini möhkəmlədərək, tədrīcən onları bu təhlil və tərkib daha da mürəkkəb formalarının mənimsənilməsinə çatdırmaq.

Hər bir səsin akustik-artikulyasiya obrazının şüurlu sürətdə mənimsənilməsi və səs təhlili vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi şagirdlərə bütün sözleri aydın tələffüz etməyə, onlarda səslərin sayını və ardıcılığının müəyyən etməyə, sözləri düzgün oxumağa və yazmağa imkan yaradır.

Disqrafiya və disleksiya ibtidai sinif şagirdləri arasında çox yayılmışdır. Oxu və yazı qüsurlarının vaxtında aşkar olunmaması bunların daha da dərinləşməsinə götərib çıxarırlı ki, bu da öz növbəsində qüsurları İslahını çox çətinləşdirir. Buraxdıqları

spesifik səhv'lərə görə disleksik və disqrafik uşaqları müəllim asanlıqla ayıra bilər. Bu cür uşaqlar vaxt ötürmədən loqoped müayinəsinə göndərilənlərdir. Savad tə'liminə başlanan ilk dövrlərdə, xüsusi korreksiya ehtiyacı olan uşaqları aşağıdakı xüsusiyyətləri görə ayırmak olur: şifahi nitqdə səslərin yerini dəyişməsi; sözlərin strukturunun şifahi nitqdə pozulması; söz birləşmələrinin, ifadələrin qrammatik strukturunun pozulması; səslərin təhlilinin pozulması (sözdə səslərin miqdarnın və ardıcılığının müəyyən olunmasında); səsə hərf arasındakı əlaqənin pozulması (səslərin hərfi obrazlarının - qrafe min yadda qalmaması); oxşar hərflərin bir-biri ilə əvəz olunması; oxu zamanı səslər-dən hecaların əmələ gəlməsi prosesinin (sözlərin sintezi prosesinin) pozulması.

Fonematik pozğunluğu olan uşaqlarda savad vərdişləri çox ləng və qüsurlu formalaşır. Doğrudan da, nitq səslərini ayırd etməyən, hər bir hərfin hansı səsə uyğun gəldiyini müəyyənləşdirə bilməyən uşaqda oxu və yazı texnikası necə formalşa bilər? Məsələ bir də onunla mürəkkəbləşir ki, şagird eşitdiyi sürütlə nitq axını içorisindəki səsləri ayırd edib onların düzgün qrafik təsvirini verməlidir. Disleksik və disqrafik uşaqlara imla yazdırmaq düzgün deyil.

Ibtidai siniflərin program materiallarını mənimsəye bilməyən şagirdlərin 5-8 fəzini disqrafik və disleksik uşaqlar təşkil edir. Bu uşaqlar artıq I rübüñ sonuna yaxın müəyyən oluna bilər. Dəfəkt nə qədər tez aşkar olunarsa, korreksiya işi də bir o qədər səmərəli olar.

Bir maraqlı faktı qeyd etmək lazımdır ki, normal uşaqların oxu və yazı fəalliyəti mərkəzləri sol beyin yarımkürəsində yerləşdiyi halda, disleksiyalı uşaqlarda bu mərkəzlər sağ yarımkürədə yerləşir. Bu, uşaqların dəqiq elmləri qavramaları aşağı olduğu halda, təsviri sənətə, musiqiye meylləri, istedadları böyük olur. Odur ki, disleksiyalı uşaqların bu meyl və bacarıqlarını inkişaf etdirməklə, onların təbii imkanlarının daha da təşəkkül

tapıb, iste'dadlarının çiçəklənməsinə nail olmaq lazımdır.

Bu, heç də o demək deyil ki, belə uşaq-larda əsas defektin-disleksiyanın korreksiyası ilə məşğul olmaq lazım deyil. Uşaqın potensial imkanlarının inkişaf etdirilib, daha da artırılması ilə yanaşı, onların osas defektlərinin islahi ilə məşğul olmaq lazımdır. Korreksiya işi ilə xüsusi ixtisası

olan defektoloq-loqoped məşğul olmalıdır. Müntəzəm aparılan məşğələlər zamanı xüsusi metodika tətbiq etmək yolu ilə oxu və yazı qüsurlarının islahi istiqamətində möqsədyönlü iş aparılır. Məşğələlər bu istiqamətdə düzgün aparılırsa, bir neçə ay içərisində müsbət nəticə əldə etmək mümkündür.

MƏKTƏBDƏ PSİKOLOJİ BİLİKLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ

Nərgiz İsmayılovadə,

T.İsmayılov adına riyaziyyat-informatika təmayüllü məktəb-litseyin psixoloqu

Biz elə bir dövr-də yaşayırıq ki, həyatda normal ünsiyyət şəraitində yaradıcı fəaliyyət göstərmək, ölkəmiz üçün kamil insan, faydalı vətəndaş kimi yetişmək üçün psixoloji hazırlığa malik olmaliyiq. Bu gün psixoloji biliklərə yiylənənmək xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu mühüm işə I sinifdən başlamaq məsləhətdir.

Dünyanın bir çox sivil ölkələrində I sinifdən "İnsan psixologiyası" bir fənn kimi tədris olunur. Bu fənn insan haqqında bir çox məsələlərə cavab tapmağa kömək edir. O, uşaqın nə üçün görməsi, eşitməsi ətrafında baş verənləri anlamasından söz açır, belə məsələləri həll etməkdə kömək göstərir. Bu elm nağılların necə əmələ gəlməsini, kəşflərin necə baş verdiyini, insanda şən əhval-ruhiyyənin, qətiyyətin, iradənin, humanizmin, təşəbbüskarlığın necə yarandığını, əhval-ruhiyyənin nə üçün tez-tez dəyişməsini bilir. Bir sözlə, bu elm insanın həyatının saysız-hesabsız

sirlərini açır.

Bu fənnin tədrisində uşaqın özünün özünə psixoloq olması, psixologiyanın mahiyyəti, bu elmin nələri öyrənməsi və s. məsələlərdən bahs olunur.

Psixologiya fənni duyu, qavrayış, yaddaş, toxoyül, diqqət, II sinifdə təfakkür, emosiya, iradə, nitq haqqında ilkin mə'lumatlar verir. V sinifdək iş belə davam edir. Hər bir sinifdə praktikumların təşkili xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Rusiyada psixologiya üzrə 9 alim və praktik psixoloğun hazırladıqları "Psixologiya" kitabı 1998-ci ildən Təhsil Nazirliyi tərəfindən dərs vəsaiti kimi təsdiq olunmuş və tətbiq edilməyə başlanılmışdır. Bu gün onun çox yaxşı nəticələrindən söz açırlar.

Psixologiya elmləri doktoru, prof. Ə.Əliyadənin rəhbərliyi altında həmin dərs vəsaiti ilə tədrisə hazırlanıram. Eksperiment xarakterli bu işə qarşidakı dərs ilində Azərbaycan və rus bölmələrinin I siniflərində başlayacağam. Dərs tədris planında fakültativ və fərdi qrup məşğələləri üçün nəzərdə tutulmuş vaxtin hesabına (həftədə 1 saat) təşkil ediləcəkdir.

***Psixoloji biliklərin əsasları
Nümunəvi program, I sinif***

№	Mövzu	Saat
1.	Giriş <ul style="list-style-type: none"> - Psixologiya hansı məsələləri öyrənir? - İnsan dünyası necə başa düşür? - Psixologiya nəyi öyrənir? 	3
2.	Hiss <ul style="list-style-type: none"> - Hiss nədir? İnsan həyatında hisslerin yeri. - Biz dünyayı necə dörk edirik? (Göz bədənin ən həssas üzvüdür). - Barmaqların ucu ilə görmə. Əl işığı görür? - Eşitməyi bacarıraqmı? (Doğma dilin sözləri, xüsusi sözlər, musiqi və s.). Qavrayış <ul style="list-style-type: none"> - Qavrayış nədir? - Qavrayışın nöqsanları (illüziya) - Qavrayış nədən yaranır? 	2
	Praktikum <ul style="list-style-type: none"> - Rebuslar, məntiqi məsələlər. - Qavrayışı inkişaf etdirən testlər və məşğələlər. - Musiqi dəqiqlikləri. (Biz musiqini necə başa düşürük). 	
3.	Hafızə <ul style="list-style-type: none"> -Hafızə nədir? -Hafızonun inkişafı, - Hafızənin növləri. -Yadasalma və unutma, -Hafızə və hiss üzvləri. -Yaddaşı necə yaxşılaşdırılmalı? Yadda saxlama. Praktikum <ul style="list-style-type: none"> -Məntiqi məsələlər. -Yaddaşı inkişaf etdirən testlər. 	8
4.	Təxəyyül <ul style="list-style-type: none"> -Təxəyyül nədir? -Təxəyyül və hiss üzvləri. -Yaradıcılıq təxəyyülü. -Təxəyyülün inkişafı. Praktikum <ul style="list-style-type: none"> -Test "Rorşax ləkələri". -Test "Yaradıcılıq qabiliyyəti". 	6
5.	Dıqqət. <ul style="list-style-type: none"> -Dıqqət nədir? -Dıqqətin xüsusiyyətləri. -İradi və qeyri- iradi dıqqət. -Dıqqətin tərbiyəsi. Praktikum <ul style="list-style-type: none"> -Şəkildə forqləri görmək. -Müşahidə qabiliyyəti. - Yekun məşğələsi. - "Sən ətraf mühiti necə qavrayırsan?" 	5
	Cəmi	33

*Psixoloji biliklərin əsasları
Nümunəvi program, II sinif*

Nö	Mövzu	Saat
1.	Giriş - Yerdə həyatın yaranması. - İnsan nədən başlayır? - İnsanın "Mən"inin sxemi və onun şəhri.	2
2.	Təfəkkür - Təfəkkür nədir? Təfəkkür nədən başlanır? - Biz nəyin vasitəsilə düşünürük? - Biz necə düşünürük? - Ağıl nə deməkdir və hansı insanı biz ağılısıraq? - Bizi necə başa düşürək?	10
	Praktikum - Yağışın dərəcəsini ölç. - Təfəkkürə aid testlər. - Monim əlifbası (Morze əlifbası).	
3.	Emosiyalar - Emosiya nədir? - Müsbət və mənfi emosiyalar. - Emosiyanın gücü. - Emosiyanı necə öyrənmək olar? - Biz emosiyaları idarə edirik və ya emosiyalar bizi idarə edir? - Yaddaşı necə yaxşılaşdırılmalıdır? Yadda saxlama.	8
	Praktikum - Məntiqi məsələlər. - Yaddaşı inkişaf etdirən testlər.	
	Praktikum - Güllərin xüsusiyyətləri. - Heyvanların elvahı. - Testlər.	
4.	İrade. - İrade və iradəlilik nədir? - Özünlüidarəetmə. - İradi və qeyri- iradi fəaliyyət. - İrade qüvvəsi. - Məqsədə çatmaq üçün sə'y. - Məcbur etmək.	6
	Praktikum - Oyunlar	5
5.	Nitq - Nitq nədir? - Nitq və ünsiyyət. - Daxili və xarici nitq. - Damışq qabiliyyəti. - Nitqin inkişafı. - Ünsiyyət nədən başlayır? Siz dediniz: "Salam". - Nitqin ifdə vasitələri: mimika, jestlər, obrazlılıq, surət və s.	10
	Praktikum - Sənin xəttin nədən damışır? (xətt və xasiyyət) - Başa salmaq qabiliyyəti. - Yekun məşğələsi. - "Özünlütəribyə, sonin müstəqil yolundur".	
	Comi	34

ERKƏN UŞAQLIQ MƏRHƏLƏSİNDE VALİDEYNLƏRİN ROLU

Uşaqın həyatında, onların şəxsiyyətini formalasmasında valideynlərin, xüsusilə də erkən uşaqlıq dövründə ananın, rolu qiyamətləndirmək qeyri-mümkündür. Heç bir dövr erkən uşaqlıq dövrü qədər uşaqın həyatını müəyyənləşdirmir. Həyatının ilk ilində onun bütün həyatı boyu davam edən sağlamlığının və şəxsiyyətinin əsası qoyulur. Anası ilə məhəbbət dolu münasibətləri onun emosional, şəxsi və intellektual cəhətdən müvəffəqiyyətinin əsasını təşkil edir. Bu dövrə əsas həyatı istiqamət ətraf aləmə, adamlara inam, özünə və ətrafdakılara məhəbbət formalasır. Valideynlər uşaqın birinci tərbiyəçiləri, oyunda yoldaşı və torəfdaşı hesab olunurlar. Uşaqların yaşıdları cəmiyyətin davranış qaydalarını, onun strukturunu başa düşmələri üçün onların valideynləri və böyük yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərdə olmaları çox vacibdir.

Valideynliyin çətinliyi ondadır ki, onlar ilk növbədə özlərində dəyişikliklər aparmağı, daxili şəxsi inkişafını tö'min etməyi, uşaqların tələblərini nəzərə almağı, yalnız özünə deyil, başqasına da məsuliyyətlə yanaşmağı tö'ləb edirlər.

Anadan olduğu andan bir yaşına qədər ana ilə körpə arasında olan münasibətlər çox incə sahədir. Ana ilə uşaq bir tamı təşkil edirlər, bu birliyi saxlamaq çox vacibdir. Əgər ana indiki anda uşağa nə lazımlığını başa düşməyo çalışırsa, onun tələbatını yerinə yetirirsə, uşaq özünə lazımlı, sevgiye və hörmətə layiq şəxs kimi münasibət bəsləyəcəkdir.

Uşaqın yanında ona qulluq edə bilən və onun sevdiyi bir adamın olması çox vacibdir. Bu, onda cətibarlılıq və özünə inam hissi yaradacaqdır.

Bir yaşına çatmamış uşaq üçün ananın əsas xüsusiyəti həmişə uşaqın yanında olması, onun tələbatlarını, fiziki rahatlığını emosional münasibətlər zəminində ödəməsidir.

1 yaşından – 2,5 yaşına qədər olan dövrədə ana ilə uşaq arasındaki münasibətlər uşaqın böyüyən fiziki avtonomluğu ilə xarakterizə olunur. Bu yaş dövründə 2 əsas nailiyyət “əldə edilir” – yerimək və tualet vərdişlərinə yiyələnmək bacarığı.

Bu yaş dövründə uşaqın özünün inkişafı üçün, onların şəxsi həyatı, maraqları, başqa adamlarla qarşılıqlı münasibətlərinin olması çox vacibdir. Bələ olan halda o, uşaqa müstəqil olmağa, ətraf aləm üzərində müşahidə aparmağa, onu “tədqiq” etməyə imkan yaradacaq, lazımlı gələrsə, kömək göstərəcəkdir. Ana üçün emosional planda, çətinliklərin meydana çıxması qəçilməzdır və ona ailənin, başqa adamların köməyi lazımdır. Körpə uşağı böyüdən ana tez-tez həyəcanlanır, uşaqla sıx münasibətlərdən yorulur, əsəbileşir, valideynlik vəzifələrini yerinə yetirə bilmədikdə günahkarlıq hissi keçirir.

İndiki halda atanın rolü əhəmiyyətli dərəcədə artır. Ata bacardıqca vaxtinin çox hissəsini uşaq həsr etməlidir. Bu, uşaqda bütün həyatı boyu kişilik etalonu formalasır. Adətən, ataların qızlarına incə münasibət bəslədiyi kimi, oğlanlarına da onlara məxsus münasibət bəsləmələri oğlanlar üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2-3 yaş, adətən, çətin davranışla, fəaliyətin artması və narahat olan valideynlərin əsəbileşmələri ilə xarakterizə olunur. Valideynlər, bu dövrədə uşaqın hırslaşməsini, ağlağanlığını, siltaqlığını, özündən çıxmاسını qeyd edirlər. Onlar çox vaxt belə situ-

asiyalarda düzgün hərəkət etmək, uşaqa düzgün yanaşmaq qabiliyyətinin olmaması üzündən ətrafdakılar qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalırlar.

Uşağın istəyinə nail olmaq, onun bacarığı və fəaliyənin nöqsanlı olsa da inkişaf əlaməti olduğunu bilmək üçün valideynlər psixoloji bilik və vərdişlərə yiylənməlidirlər.

Uşaqların aqressivliyi və pis mənimsəmələri tez-tez problem yaradır. Uşaqa vaxt vermək lazımdır ki, o, valideynlərin tələblərini yerinə yetirmək qüdrətinə malik olana qədər böyüüsün.

Valideynlər üçün məsləhət:

1. Uşaqlarla yalnız sözlərin köməyi

ilə deyil, həm də qeyri-verbal, yəni toxunmaqla, tumarlamaqla, gözlərin temasda olması ilə (mehriban, xoş baxışlarla) ünsiyyətdə olun.

2. Uşaqlarınıza vaxtinizi əsirgəməyin, onlara daha çox danışın, vaxtinizi birgə iş və oyunlarla keçirin.

3. Ailə adətləri və mərasimlərini yaradın: birgə nahar etmək, ailəliklə gəzintiyə çıxməq, birgə oyun təşkil etmək, ad gününü keçirmək, ailənin hər bir üzvünün səhbətini dinləmək və s.

4. Ailədə münasibətlərin bərabərliyini qanuniləşdirin.

UNISEF

GƏNC VALİDEYNLƏRİN PEDAQOJİ MAARİFİNİN TƏŞKİLİNƏ DAİR

Vaqif Kərimov,
pedaqoji elmlər namizədi

Ailə cəmiyyətin özəyidir. Şəxsiyyətin tərbiyəsinin əsası ailədə qoyulur. Müasir şəraitdə ailə tərbiyəsi ilə ictimai tərbiyə vəhdətdə fəaliyyət göstərir. Respublikamızda məktəbəqədər yaşı uşaqların çox az bir qismi ictimai tərbiyə ilə əhatə olunur. Təxminən 90 faizdək məktəbəqədər yaşı uşaqların və təbii ki, məktəb yaşı uşaqların tərbiyəsi ilə, əsasən, valideynlər məşğul olurlar.

Müşahidələr göstərir ki, valideynlərin bir qismi məktəbəqədər, həmçinin kiçik məktəb yaşı dövrünün mahiyyətini lazıminca bilmədiklərindən övladlarını körəbii axının ixtiyarına buraxır, ətraf mühitin tə'siri ilə böyüyüb, inkişaf edəcəklərinə ümid bəsləyirlər. Övladlarının tərbiyəsinə nənə və babalarının ixtiyarına buraxan valideynlər də çoxdur.

Valideynlərin bir qismi uşaqları həd-

dən artıq əzizlədikləri, onları əqli inkişaf etdirən mərhələlərə deyil, oyun və əyləncələrə yönəldikləri halda, digər qismi meylini və marağını nəzərə almadan uşaqlara hər şeyi öyrətməyə çalışır, həddən artıq yükləyirlər. Şübhəsiz onların hər ikisi ciddi səhvə yol verirlər.

Gənc valideynlərin pedaqoji maarifinin təşkil olunmaması bu sahədə nöqsanları daha da dərinləşdirir. Gənc valideynlərin pedaqoji maarifinin təşkili çoxcəhətlidir. Valideynlərlə evdə görüşlər, müşahidələr, müsahibələr, valideynlər komitəsinin işinin təşkili, valideynlər iclası, valideynlər universiteti, disputlar, sual-cavab gecələri, valideynlər günü ("Açıq qapı" günü), açıq dərslər, seminarlar, konfranslar və s. pedaqoji maarifin müxtəlif sahələridir.

Təcrübə göstərir ki, valideynlərin ma-

rağı və hazırlığı müxtəlif olduğundan bir çox tədbirlərdə onların hamisini razi salmaq mümkün olmur. Ona görə də gənc valideynlərlə işləyərkən difərsial yanaşma vacibdir. Bu məqsədlə hər bir ailənin həyatı ilə tanış olmaq, hər bir uşağın bacarığını və qabiliyyətini öyrənməklə gənc valideynə tə'sir göstərmək asanlaşır. Ailə ilə tanışlıq zamanı valideynlərin, ailənin digər üzvlərinin təhsili, ixtisası, ailənin psixoloji iqimi, ailə üzvləri arasında münasibətlər, uşağın tərbiyəsi və təhsil əməyi ilə məşgül olma imkanları, rejimə necə əməl olunması, ailə kitabxanasının olub-olmaması, televiziya verilişlərindən istifadə, uşağın iş güşəsinin olub-olmaması, uşağın oyunları, əyləncələri, istirahəti və digər məsələlər əhatə olunmalıdır.

Valideynlər iclası onlarla fərdi işi tamamlayır. Valideynlər iclasında söhbət hamını narahat edən məsələlər üzərində gedir. Pedaqoji maarifin bu formasından həm uşaq bağçalarında, həm də məktəbdə istifadə olunur.

Valideynlər iclasını həm sinif (grup) üzrə, həm də məktəb (bağça) üzrə keçirmək mümkündür. Birincini I sinifdə ayda bir dəfə, digər siniflərdə azı rübdə bir dəfə, ikincini ildə iki dəfə keçirmək adət şəklini almışdır.

Məktəbəqədər tərbiyo müəssisələrinin valideynlər iclasında aşağıdakı məsələlərin əhatə olunması məsləhət görülür:

Kiçik qrupda. "Uşağın ətraf alım üzərində müşahidəsinə necə təşkil etməli", "Uşağın nitqinin inkişafı", "Uşağın zehni inkişafında valideynin rolü", "Uşaqlar üçün bədii ədəbiyyatın oxunmasının təşkili" və s.

Orta qrupda: "Uşağın lügət cəhiyatının zənginləşdirilməsi", "Uşaq və televizor", "Uşağın əqli tərbiyəsi", "Uşaqda təfəkkürün müstəqilliyinin tərbiyə olunması" və s.

Böyük qrupda. "Uşağın rabitəli nitqinin inkişafı", "Uşaqda tə'lim əməyinə marağın tərbiyəsi", "Uşaqda səliqəlilik və gigiyena vərdişlərinin tərbiyə edilməsi", "Uşağın ətraf aləmdən müstəqil biliklər əldə etməsinin təşkili" və s.

Məktəbə hazırlıq qrupu: "Uşağın məktəbə hazırlanması", "Uşaq bağçalarında məşğələlərin təşkili", "Uşağın kollektivdə mədəni davranışları", "Uşaqda zehni yorğunluq və onun aradan qaldırılması" və s.

Hər bir iclasda nədən və necə danışacağımı, uşaqların həyatından hansı konkret misalların gətiriləcəyi üzərində düşünmək, lazımi gəlsə, sərgi hazırlamaq lazımdır.

Grup uşaqlarının hamisının bir məktəbə getdiyi şəraitdə onların valideynləri ilə başlanmış işi sistemlə davam etdirmək olur.

Məktəb valideynlər iclaslarında aparılan işlər də genişdir. İlk iclasda valideynlər bir neçə sənədin (sinifə uyğun təqribi gün rejimi, tə'lim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə dair yaddaş, uşağın tə'lim tapşırıqlarını yerinə yetirməsinə dair pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatın siyahısı, pedaqoji maarif üzrə məktəbdə keçiriləcək tədbirlərin cədvəli və s.) verilir.

Sinif iclası dəyirmi stol, diskusiya şəkilində təşkil edildikdə daha maraqlı olur.

Validcylarının sualları və öz təcrübələri üzrə çıxışları müəllim, tərbiyəçi, pedaqoq və psixoloqa üzərində dayanmalı olduğu ideyanı zənginləşdirməyə, həyatla əlaqələndirməyə əsas verir.

Bir çox hallarda mühazirəçi gənc valideynə yaddaş verməli, metodik tövsiyələrini çatdırmalıdır. Hər dəfə növbəti valideynlər iclasının mövzusunun onlara çatdırılması gənc valideynlərin marağını artırır, onların iclasa müəyyən suallar və təkliflərlə gəlmələrini tə'min edir.

Sınıf iclaslarında oxunan mövzuların mövzusu akademizmən, nezəri müddəalardan ibarət olmamalı, həyatla, uşaqların fəaliyyəti ilə əlaqədar faktlarla zənginləşdirilməlidir. Uşaqların idrak marağının inkişafına, onlarda yorğunluğun, bir təhər oxumaq psixologiyasının, xətlərinin yaxşılaşdırılmasına, ev tapşırıqlarının yerinə yerilməsinə həsr olunmuş mövzular həmini maraqlandırır.

Məktəblərdən birində uşağı yaxşı oxumayan beş ailəyə məktub göndərildi və valideynlər iclasında "Uşaqın tənbəlliyyinə qarşı necə mübarizə aparmalı?" mövzusunda çıxışa hazırlaşmaları tələb olundu. Onların çox maraqlı, həyati çıxışları dərin ümumiləşdirmə aparmağa və pedaqoji cəhətdən düşünülmüş istiqamət verməyə şərait yaratdı.

Uşaqlarda tənbəlliyyin səbəbləri müəyyənləşdirildi. Mə'lum oldu ki, fiziki, fizioloji amillərlə yanaşı programların ağırlığı, dərsliklərin maraqsız olması, müəllimin metodikasının nöqsanlı olması, şagirdlərin biliyinin ədalətlə qiymətləndirilməməsi, uşaqın ailə əməyi ilə yüksənməsi, səhhətinin nasaz olması və s. amillər mövcuddur. Tənbəlliyyin başvermə səbəbləri öyrənidikdən sonra aradan qaldırılması yolları üzərində düşündük və valideynlərə konkret məsləhətlər verdik.

Uşaqlar adətən, tə'til vaxtlarında baxımsız qalırlar. Ona görə də bu dövrə uşaqların fəaliyyətinin səmərəli keçirilməsinə istiqamət verə biləcək yaddaş hazırlanıb gənc valideylərə çatdırılmalıdır. Belə yaddaş valideyn nəzarətini elmi cəhətdən məzmunlu edir.

Sınıf valideynlər iclası o zaman effektiv olur ki, hər bir valideyn öz övladı ilə yanaşı tə'limdə geridə qalan digər uşaqların taleyi haqqında da düşünün. Bütövlükdə sınıfın tərbiyəvi iqliminin və tə'lim keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması eyni zamanda

her bir fərdin yaxşı oxumasına zəmanət verir. Valideynlərin ictimai rə'yini güclü tərbiyə qüvvəsidir.

Bəzən sınıf iclasının uşaqlarla birgə keçirilməsi məqsədə uyğundur. Bu zaman uşaqlar nöqsanları haqqında valideynlərinin fikir mübadiləsindən müəyyən nəticə çıxarırlar.

İmkan daxilində I siniflər üzrə valideynlər iclası qonşuluqdakı uşaq bağçasının valideynləri ilə birgə keçirildikdə faydalı olur. Belə iclaslar bağça ilə məktəb arasında varislik yaradır.

Sınıf iclaslarından fərqli olaraq ümum-məktəb iclaslarında daha global problemlər həll olunur. Dörs ilinin yekunlaşdırılmasına, məktəblilərin ictimai əməyinə, ekoloji tərbiyəsinə, vətənpərvərlik tərbiyəsinə həsr olunmuş mühazirələr məktəb kollektivini və valideynləri vahid kollektivdə birləşdirir.

Bu gün məktəbin idarə olunmasında valideynlərin iştirakı yeni məzmun qazanır. Müəllimlər bunu öyrənib, valideynlərin fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradırlar.

Gənc valideynlərlə işin normal təşkili onlarla pedaqoji maarifin müntəzəm və planlı şəkildə aparılmasını tələb edir. 60-70-ci illərdə Bakıda geniş ölçüdə fəaliyyət göstərən valideynlər universitetinin işini bərpa etmək lazımdır. O zamanlar indiki Təhsil Muzeyində ayda iki dəfə universitetin məşğələsi keçilirdi. Məşğələdə respublikanın görkəmli pedaqoq, psixoloq və metodistləri, fizioloqlar, həkimlər, praktik təhsil işçiləri maraqlı mövzularda mühazirə oxuyurdular. Gənc valideynlər mə'lumatlanırdılar.

Televiziyyada pedaqoji maarifin təşkili də son dərəcə vacibdir. Millətimizin ən dəyərli sərvəti olan balalarımızın düzgün istiqamətdə tərbiyəsi bunu tələb edir.

USAQ HÜQUQLARI HAQQINDA İLKİN TƏSƏVVÜRLƏRİN AŞILANMASI TƏCRÜBƏSİNDƏN

Müseyib Cəlalov,
Nizami RTŞ-nin metodisti,
Həqiqət Salmanova,
129 nömrəli məktəbin direktor müavini

Hələ 1924-cü ildən Millətlər Cəmiyyəti uşaqların müdafiəsini və firavan həyatını nəzərdə tutan 5 əsas prinsipdən ibarət Bəyannamə hazırlamışdır. Bu sənəd Cenevə Bəyannaməsi kimi tanınır. 1959-cu il noyabrın 20-də VMT Baş Məclisi Uşaq Hüquqları Bəyannaməsini yekdilliklə qəbul etdi. Bəyannamə orada deyildiyi kimi, "Uşaqların xoşbəxt böyümələrini, həmçinin uşağın və cəmiyyətin rifahı naminə burada göstərilən hüquq və azadlıqlardan istifadə etmələrini tə'min etmək möqsədilə" qəbul olunmuşdur.

İnsan Hüquqları Bəyannamə kimi, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi də hamının valideyinlərin, subay və tənha insanların, toşkilatların, yerli hakimiyyətin və hökumətin əməl etməli olduğu əsas normaldır. Hamımız uşaq hüquqlarının qorunması ideyasının yayılması məs'uliyət daşımali və Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi prinsiplərinə uyğun yaşamağa sə'y göstərməliyik.

1989-cu il noyabrın 20-də BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən yekdilliklə qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyası beynəlxalq hüquqi qüvvəyə malikdir. Hazırda Uşaq Hüquqları Konvensiyasına 185 ölkə, o cümlədən Azərbaycan da (1992-ci il) qoşulmuşdur.

Uşaq Hüquqları Konvensiyası dünyanın bütün uşaqlarını özünəxas hüquq və ləyaqətləri olan insanlar kimi qiymətləndirir. Bütün uşaqlar yaşamaq, təhlükəsiz şəraitdə böyük üçün eyni hüquqlara malikdirlər. Onların düşüncə və hissələri hörmətlə qarşılmalıdır. Uşaqların maraqlarının bütün sahələrdə maksimum qorunması hər bir kəsin vətandaşlıq borcudur. Biz ibtidai sinif müəllimlərinin əsas vəzifələrindən biri də

uşaqların hüquq və vəzifələrini onlara başa düşəcək səviyyədə öyrətməkdən ibarətdir.

Cəmiyyətdə hər birimizin öz rolü var. Biz valideynik, uşaq, müəllimlik, şagirdlik, sahibkarlıq, dostluq. Bu müxtəlif rollar bizim üzərimizə vəzifə, cavabdehlik və hüquqi baxımdan müxtəlif öhdəliklər qoyur. Həmin öhdəliklər çox vaxt kifayət qədər aydın olmur və qarşımızda bir sıra mə'nəvi dilemmalar yaradır. Qarşıya belə bir sual çıxır: "Müəllimin hüquq və vəzifələri hansıdır? O, sinifdə özünü necə aparmalı, uşaqlarla necə davranmalıdır ki, hər bir şagirdin hüquqlarına hörmət edilsin?"

Göstərilənlərin həyata keçirilməsi, şagirdlərə ilkən təsəvvürlerin aşilanması üçün aşağıdakı yollardan istifadə edirik:

Zəruri əməkdaşlıq. Valideynlər, adəton, istəyirlər ki, uşaqları sağlam və həvəsləndirici mühütdə təhsil alılsınlar. Təəssüf ki, ata-anaların əksəriyyəti məktəbdə baş verənlərdən çox az hallarda xəber tuturlar. Valideynlərin məktəb işinə cəlb olunmalarının bir sıra üstünlükleri var.

Məktəbdəki yeniliklər haqqında valideynlərə mə'lumat vermək çox vacibdir. Bu zaman onlar özləri üçün yeni olan nəsə öyrənirlər. Belə yeniliklər insan hüquqlarına aid ola bilər. Hərdən bir sinfin valideynlərinin müəllimlərlə görüşləri zamanı uşaqlarının məktəbdə nə öyrəndikləri barədə mə'lumat əldə edə bilirlər.

Bu iş uğurla getdikdə, uşaqların bilik, qabiliyyət və dəyər səviyyəsinin yüksəldilməsi namənə valideynlərlə məktəbin sə'yələrini birləşdirməyə imkan yaranır.

Müəllim və valideynlər birlikdə bütün sinif üzrə praktik sosial və mədəni tədbirlər təşkil edirlər ki, bu tədbirdərə həm uşaqların, həm də valideynlərin iştirakı tə'min

olunur. Bu yolla onlar bir-birlərini daha yaxşı tanırıv və hüquqları haqqında mə'lumatlanırlar.

Biz uşaqlar üçün birgə ümumi davranış qaydaları tərtib edirik:

— gecə saat neçəyə qədər oyaq qalmış olar?

— televizorda hansı verlişlərə baxmaq olar?

— rəqsə və kinoya nə vaxt getmək olar və s.

Valideynlər həmçinin öz uşaqları ilə bağlı problemlərin neçə həll olunması barədə bir-birləri ilə fikir mübadiləsi aparırlar.

Biz uşaqların hüquq və vəzifələri ilə bağlı valideynləri konstruktiv dialoqa cəlb edirik.

Dialoq üç istiqamətdə gedir: ailə, məktəb, cəmiyyət.

Uşaq hüquqlarına dair dialoqlar müxtəlif mövzular üzrə təşkil olunur: 1. Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara diqqət vermək. 2.Uşaqların düşüncələrinə fikir vermək. 3.Biz valideyn kimi nə düşünürük? və s.

Uşaqlarda öz hüquqları haqqında təsəvvür yaratmaq üçün aşağıdakı priyomlardan istifadə edirik:

1. Hər bir şagirdin fikrini tam izah etməsinə imkan verilməlidir.

2. Hər bir şagirdin ümumi maraqları (bu, xoşagəlməz fikir ayrılığına səbəb olسا belə) nəzərə alınmalıdır.

3. Əgər hər hansı şagird müəyyən məsələrdə daha çox mə'lumatlandırmayı bürüzə verərsə, onun fikrinə üstünlük verilməlidir.

4. Müsahibə vermek, tamaşalarda iştirak etmək, sinif şurasını təmsil etmək və s. kimi işlər şagirdlər arasında ela bölüşdürülməlidir ki, hər kəs hər bir işi görməyi öyrənsin.

5. Sınıfdə fikir aynılığı yarandıqda, hissə qapılmadan məsələnin sakit şəkildə həlinə çalışmaq lazımdır.

6. Şagirdin hiss etdiyi onun nə bildiyi və nəyə əsaslılığı qədər əhəmiyyətlidir və bu açıq şəkildə müzakirə olunmalıdır.

Bunlarla yanaşı, ibtidai sınıflarda insan hüquqlarının öyrənilməsi üçün aşağıdakı planda dörsələr təşkil olunur.

I. Mən kiməm.

— Biz bu dərsdə nəyə nail oluruq?

— uşaqların öz mənliyini, şəxsi ləyaqət hissini dərk etmələrin;

— uşaqların hörmətə, qayğıya, sevgiyo layiq olmalarını və onlarda başqalarına belə hisslerin olması vacibliyini göstərməyə;

Uşaqlar kainatın bir hissəsi, cəmiyyətin bir üzvüdür, gələcək nəsillərin davamçılarından.

Bu hissler insanlar arasında xoş münasibət yaradır.

Özündürkətmə şagirdlərin özləri, başqaları və dünya haqqında müsbət düşünmələri, özlərinin və başqalarının cəmiyyətə lazımlı olmalarını, həyatın mə'nasını bilməsidir.

II. İnsan hüquqları nədir?

Biz bu dərsdə nəyə nail oluruq?

— “İnsan hüququ” anlayışı haqqında təsəvvür yaratmağa;

— müxtəlif insanların arzu və tələblərini müqayisə edərək, onların aralarındaki fərqləri müəyyənləşdirməyə;

— təbii toxunulmaz hüquqların həyat üçün zəruriyiliyini anlatmağa.

İnsan hüquqları təbiət və cəmiyyət tərəfindən insanların normal yaşamları üçün onlara verilən səlahiyyətlərdir. İnsanlar dilindən, dinindən, irqindən, cinsindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq insan hüquqları həmiya eyni dərəcədə şamil edilir.

Bu dərsdə aşağıdakı mövzularda məşğələ təşkil olunur.

1. “Xoş söz.” Bu məşğələ sinifdə canlanma yaratmaq məqsədilə aparılır. Şagirdlərdə bir-birinə xoş münasibət, insanlara xoş söz demək vərdişləri formalaşdırır.

2. Başqa planetin sakini ilə səhbət. Bu məşğələ insanın normal yaşaması üçün hansı amillorin lazımlığı olmasının və məhz onların insan hüquqları olduğunu göstərir.

III. Yaşamaq hüququ. Bu dərsdə insanın ən vacib hüququ olan yaşamaq hüququ, insan həyatının toxunulmazlığı və inkişafı üçün mühüm şərtləri aydınlaşdırılır.

Bu məqsədlə aşağıdakı mövzuda məşğələlər təşkil olunur.

1. “Qızıl gül kolu haqqında fantaziya”. Bu məşğələ iki hissədən ibarətdir: psixiko-

treninq və ona aid olan diskussiya.

Müəllimin tələbi ilə şagirdlər əlverişli vəziyyətdə əyləşib, gözlərini yumur özlərinin gizil gül kolu olduqlarını təsəvvür edirlər. Qızıl gül kolunun formaları haqqında suallar verilir. Müəllim gülün yaşaması üçün hansı amillərin vacib olduğunu sorusur. Tədricən gülün həyatı ilə uşağın həyatı müqayisə edilir.

2. Həyatın inkişafı. Burada həyatın inkişafı, dəyişikliyi, mə'nası haqqında söhbət aparılır.

“Ən kiçik dövrünüzdən nələr yadınızdadır?” “Neyə görə o yadınızda qalmışdır?” “Siz hansı sənət sahibi olmaq istəyirsiniz və neyə görə?” “Biz neyə görə yaşayıraq?”

Vərəqdə düz xətt çəkilir. Bu xətt şorti olaraq uşağın həyatının istiqamətini bildirir. Xottin əvvəlinə uşağın ən kiçik yaşında olan şəkli, daha sonra təqribən xəttin ortasında indiki vaxtindəki şəkli yapişdırılır (çökilir) xəttin axırına yaxın uşaq özünü o yaşda necə görmək istəyirsə o cür də şəkil çəkir.

IV. Ailə hüququ.

Biz bu dərsdə neyə nail olmaq istəyirik:

- həyatda ailənin rolunu göstərməyə;
- ailədə uşağın hüquqları barədə mə'lumat verməyə;
- ailədə uşaqların vəzifələrinin nədən ibarət olduğunu göstərməyə.

Bu zaman aşağıdakı məşğələlər təşkil olunur.

1. “Mən nə üçün ailəmizi çox sevirəm?”

Uşaqlar dairəvi şəkildə düzülür, növbə ilə öz fikirlərini bildirirlər.

2. “Mənim ailəm” .

Məşğələ şagirdlərin ailə qayğılarını anlamaları məqsədi ilə aparılır. Aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət olunur.

– Sizin ailəniz kimlərdən ibarətdir?
– Dərsdən gələndə sizi evdə kim qarşılayır?

– Sizin hüquqlarınız evdə tə'min olunurmu?

– Ailənizə necə kömək edirsiniz?
– Evdə vəzifəniz varmı?

V. Təhsil hüququ.

Biz bu barədə neyə nail olmaq istəyirik:
– şagirdlərə intellektual inkişafın vacibliyini göstərməyə;

– onlarda təhsil hüququna malik olduları haqqında təsəvvür yaratmağa;

– məktəbdəki vəzifələrinin nədən ibarət olduğunu şagirdlərin özlərindən eşitməyə.

Təhsil almaq, oxumaq ən vacib sayılan uşaq hüquqlarından biridir, çünkü oxumaq insanın intellektual tələbatıdır. İnsan həmişə nə isə öyrənmək istəyir.

Bu zaman aşağıdakı məşğələlər təşkil olunur.

1. “Zəruri əşyalar”.

Müəllim deyir: “Gəlin ətrafımıza nəzər salaq. Oxumaq üçün bizə nələr vacibdir? Şagirdlər növbə ilə əşyaları sadalayırlar. Hər şagird bir əşyanın adını çökir, axırınca əşyani deyən şagird qalib sayılır.

2. “Bizim məktəbdə vəzifələrimiz”.

Müəllim deyir: “Uşaqlar, sizin təhsil hüquqlarınız dövlət tərəfindən tə'min olunur. Məktəblər tikilir, dərsliklər buraxılır, müəllimlərə əmək haqqı verilir və s. Bəs şagirdlər məktəbdə özlərini necə aparmalıdır? Onlar şagird kimi hansı vəzifələri daşıyırlar”.

Müəllim sinfi beş-altı nəfərdən ibarət qruplara bölür, onlardan məktəbdəki vəzifələrini yazmağı xahiş edir. 10-15 dəqiqədən sonra qruplar yazdıqları siyahını yazı taxtasından asılı müzakirə edirlər.

3. Bizim qida.

Biz bu dərsdə neyə nail olmaq istəyirik?

– bütün insanların qida maddələrinə ehtiyac duyduqlarını göstərməyə;

– qida maddələrindən istifadənin insan hüququ olduğunu izah etməyə;

– insan orqanizminə lazım olan qida maddələrinin öyrənilməsinə;

– ədalətli ərzəq bölgüsü haqqında təsəvvürə.

Hər bir insanın kifayət qədər zəruri qida qəbul etmək hüququ var, çünkü insan qidasız yaşaya bilməz. Qida maddələri enerji mənbəyidir. Bu enerji işləmək, bədənimizin fəaliyyətini bərpa etmək üçün lazımdır.

Bu zaman aşağıdakı məşğələlər təşkil olunur.

1. "Bu yeməklər necə omola gəlir".

Sınıf qruplara bölünür, hər bir qrupa tapşırıq verilir. Qruplara suallar verilir və xahiş edilir ki, 5-7 dəqiqə ərzində ardıcılıqla cavab yazınlar. Vaxt qurtarandan sonra, cavablar müzakirə edilir.

2. "Qidalanmanın vacibliyi"

a) İnsan üçün qidalanma niyə vacibdir?

b) Qida məhsulları az və keyfiyyətsiz olarsa, hansı nəticələri gözləmək olar?

"Əqlü hücküm" metodunu vasitəsilə bu suallar ətrafında sorğu aparılır və cavablar iki sütuna yazılır.

3. Təmiz suya malik olmaq insan hüququndur.

Biz bu dərsdə nəyə nail olmaq istəyirik?

- təmiz sudan istifadə olunmasının insanın təbii hüququ kimi anlaşılmasına;

- təmiz suyun insan organizminə zəruriyinin öyrənilməsinə;

- təmiz suya qənaət etməyin və onu qorumağın su hövzələrinin çirkənlənməsinə qarşı mübarizənin hər kəsin mənəvi boreu olmasının başa düşülməsinə.

İnsan organizminin 65 faizini su təşkil edir. Bu fakt suyun insan üçün vacib olduğunu göstərir. İnsan yeməksiz bir neçə həftə yaşaya bilir, susuz isə 3-4 gündən artıq yaşaya bilməz.

Bu zaman aşağıdakı məşğələlərdən istifadə olunur.

"Təmiz çay".

Şagirdlər axar çay şökli çəkirler. Aşağıda sadalananlardan hansılar təmiz çayda olmalıdır?

Körpə böcəklər, paslı konserv qabları, yosun, köhnə şinlər, su ilanları, körpə balıqlar, su bitkiləri.

Şagirdlər onların təsvirini çayın şəklini çəkirler. Təmiz çayda olması lazımlı bilinməyən şeylərin üstündən qırmızı qələmle (x) işarəsi çəkirler. Sonra şəkilləri divardan asıb, müzakirə edirlər.

8. Biz müxtəliflik, hüquqlarımız isə eynidir.

Biz bu dərsdə nəyə nail olmaq istəyirik.

- insanların bəzi əlamətlərinə görə

müxtəlifliyini göstərməyə;

- bütün insanların hüquqlarının eyni olduğunu izah etməyə;

- insanlar arasında ayrı-seçkiliyi və verməməyin vacibliyini göstərməyə.

İnsanlar müxtəlifdir, lakin onlar ümumi qanunlarla yaşayırlar. Dili, dini, irqi, cinsi, yaşı fərqli olan şəxsləri insan hüquqları bərabərləşdirir.

Aşağıdakı məşğələlər şagirdlərə onların müxtəlifliyini və cyniliyini göstərmək üçün aparılır.

1. "Əlamətlər".

Biz müəyyən əlaməti deyirik (məsələn: cins, rəng, geyim, boy və s.). Həmin əlamətləri olan şagirdlər ayağa dururlar, hamı onlara ol cəhər. Burada göstərilir ki, eyni sifidə şagirdlər müxtəlif əlamətləri (keyfiyyətləri) ilə fərqlənirlər, lakin onların hüquqları eynidir.

2. "Dairəvi söhbət".

Məşğələ dairəvi düzülmüş vəziyyətdə söhbət şəklində aparılır. Biz şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edib onların fikirlərini öyrənirik.

Mən başqa uşaqlardan fərqlənirəm, ona görə ki....

Mən başqa uşaqlara oxşayıram, ona görə ki....

9. Müdafiə hüququ.

Biz bu dərsdə nəyə nail olmaq istəyirik?

- şagirdlərlə ətraf mühit arasındaki münasibətləri nizamlamağa;

- onlarda adaptiv davranış bacarıqları yaratmağa;

- xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olan (əlil, xəstə, kimsəsiz və s.) uşaqlar haqqında təsəvvür yaratmağa.

Bütün uşaqların müdafiəyə ehtiyacı var.

Uşaq Hüquqları Konvensiyasında göstərildiyi kimi, bu, onların hüquqlarıdır. Həmin hüquqları valideynlər, müəllimlər, böyükər, əsasən, dövlət qorunaklı və tə'min etməlidir.

Bunlarla yanaşı, ibtidai sinif şagirdlərində uşaq hüquqları haqqında ilkin təsəvvürler yaratmaq üçün "Münaqış", "Sülh və dostluq", "Bərabərlik", "Ədalət" mövzularında məşğələlər də təşkil etmək olar və vacibdir.

SİNİF LİDERİNİN DEMORATİK YOLLA SEÇİLMƏSİ

Rəhimə Məmmədova,

H. Cavid adına 132 nömrəli orta məktəbin müəllimi

mi inkişafim tə'lim etmək istiqamətində təşkil olunur. Kiçik yaşıldardan uşaqlara düşünməyi, öz iradəsinə görə hərəkət etməyi öyrətmək müüm bir vəzifə kimi qarşıda durur.

Üçüncü ildir ki, ibtidai siniflərdə keçdiyim, həm də deyilənə görə uğurlu keçdiyim yola təqnidə nəzər salır, fəaliyyətimi təhlil edir və müasir baxımdan qiymətləndirirəm.

Üç ildir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistəmində baş verən yenilikləri öyrənir, yeni texnologiyalarla, interaktiv metodlarla tanış olur, fəaliyyətimdə onlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməyə çalışıram.

Bu yazıda tə'lim prosesində qazandığım nailiyyətlərdən deyil, şagirdlərin əsl vətəndaş kimi tərbiyə olunmaları sahəsində atdığım addımlardan söz açmağa çalışacağam.

Bu gün məni ən çox düşündürən şagirdləri müstəqil şəxsiyyət kimi formalasdırmagın səmərəli yollarını işləməkdir. Müstəqillik uşaqları başlı-başına baraxmaq, öz başınalığa yol vermək demək deyil. Müstəqillik hər bir şagirddən başqalarının tə'sirinə qapılmadan şüurlu fəaliyyət göstərməyi tələb edir. Mən uşaqlarda müstəqillik tərbiyə edərkən fəaliyyətimi həyatla əlaqələndirməyi öyrənəm. Ölkəmizdə hər hansı mərhələdə seçkilərin keçirilməsi sözsöhbətə səbəb olur. Seçicilərin bir qismi namizədi tamimadıqları halda başqalarının dediklərinə əsasən layiq olmayan şəxslərə səs verir. Mənə belə gəlir ki, insanlara erkən uşaqlıq illərindən haqqı nahaqdan, yaxşımlı pisdən seçməyi, ədaləti olmayı öyrətsəydi, onlar müstəqil hərəkət edər, düşündükdərinin sahibi olardılar.

Mən uşaqlarla ilk tanışlığımından başlayaraq bu istiqamətdə səhbətlər təşkil edirəm. Onlara

haqq, ədalət, düzələk, doğruluq, öz mənliyi-ni dərk etməyə dair şə'rələr, hekayələr, nağıllar oxuyur, atalar sözləri öyrədirəm.

Təcrübə göstərir ki, bunlar azdır. Uşaqların fəaliyyətini həyatla, bu gün baş verənlərlə əlaqələndirmək lazımdır ki, onlar atdıqları hər bir addimin əhəmiyyətini başa düşsünlər. Bü məqsədlə sinif liderinin seçiləməsi üzrə tədbir keçirirəm. Bu tədbirin keçirilməsinə qısa giriş sözü ilə başlayıram. Onlara başa salıram ki, sinifdəki uşaqların arasından bir nəfəri lider seçmək lazımdır. Biz beş qrupa ayrılaçğıq, qruplara tapşırıq veriləcək, hər bir qrup məsləhətləşərək ümumi qərara gələcək və cavab verəcəkdir.

Beləliklə, məqsəd uşaqlarda birgə işləmək, qrup daxilində normal ünsiyyəti saxlamaq, düşünmək və ümumi qərarə gəlmək vərdişinin yaradılmasınadır. Məşğələnin başqa bir məqsədi onlarda sosial-idraki bacaraqların, bir-birini diqqətlə dinləmənin, daxili anlamanın, düzgün seçim aparma qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir.

Sinif hər birində 6 nəfər olmaqla 5 qrupa bölünür. Qrupların hər biri bir dəyirmi stol arxasında əyloşir. Məşğələ diskussiya şəklində keçirilir, Böyük kağızda yazılmış aşağıdakı suallar divardan asılır:

– "Sinif lideri" sözlərini necə başa düşürsünüz?

– Demokratiya dedikdə nə başa düşürsünüz?

– Seçim nə deməkdir?

Diskussiyanın qaydaları iri hərflərlə yazılış şəkildə təqdim olunur:

1) Bir-birimizin sözünü kəsmirik.

2) Hər kəs fikir söyleyə bilər, lakin qəbul olunması üçün onu əsaslandırmaq, sübut etmək lazımdır.

Qruplara mə'lumat verirəm:

– Hər qrup öz liderini seçə bilər.

Beləliklə, şagirdlərin fəaliyyətini öz seçimləri ilə formalasdıram. Şagirdlərin sosial vərdişlərinin, nitqlərinin onlarda məs'uliyyətə qiyətləndirmənin formallaşmasına zəmin yaranır.

Qrurlara müraciətlə təqdimat verərkən diqqəti olmayı, düzgün, obyektiv qiymətləndirməyi tələb edirəm.

Hər bir qrupa xüsusü tapşırıq kartoçkası verilir:

I qrup

- Siz nə üçün sınıf lideri seçirsiniz?
- Sınıf liderinə bağışlamaq istədiyiniz eşyanın şəklini çəkin.

Cavab:

Biz sınıf liderini ona görə seçirik ki, o bizim qayğımiza qalsın.

Bizim arzu və istəyimizi müəllimə çatdırısin.

Bizimlə oynasın, aylənsin.

Şagirdlər kartoçkanın rəsmə aid hissəsinə bir kitab, iki şər şəkli çəkirler.

II qrup

- Sınıf lideri necə olmalıdır?
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət rəmzlərindən birinin şəklini çəkin.

Cavab:

Sınıf lideri yaxşı oxumalıdır.

Ağlılı olmalıdır.

O ham üçün numunə olmalıdır.

Müəllimin tapşırıqlarını vaxtında yerinə yetirməlidir.

İdman yarışları, oyunlar, gəzintilər təşkil etməyi bacarmalıdır.

Dostluq etməyi bacarmalıdır.

Ayrı-seçkilik etməməlidir.

Ədalətli olmalıdır.

Lovgalanmamalıdır.

Zəiflərə kömək etməlidir.

Kartoçkanın rəsmə aid hissəsində uşaqlar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağının şəklini rəsm etmişdilər.

III qrup

- Sınıf liderinə arzunuz?
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət rəmzlərindən birinin şəklini çəkin.

Cavab:

Sınıf liderinin bütün dərslerindən "5" almamasını arzulayıraq.

Arzu edirik ki, hamı ilə dostluq etməyi bacarsın.

Yoldaşları ilə rəftarı deyişməsin.

Sınıfda intizami tə'min etsin.

Sınıfda səliqəliliyi və təmizliyi gözləsin.

Geridə qalanlara kömək göstərsin.

Xəstələnmış uşaqların evlərinə gedərək onlara kömək göstərsin.

Vətənimizi sevsin.

Bayramların şən keçirilməsini tə'min etsin.

Yuxarı siniflərdə də liderliyi saxlasın.

Rəsmə aid hissədə Azərbaycan Respubli-

kasının gerbinin şəklini çəkmışdilar.

IV qrup

1. Sınıf liderində hansı keyfiyyətləri görmək istordiniz?

2. İstədiyiniz şəkli çəkin.

Cavab:

Biz sınıf liderində Azərbaycana məhəbbət görmək istordik.

Azərbaycan xalqına, onun adətlərinə hörmət görmək isterdik.

İstərdik ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev kimi vətənə sadıq olsun, mürbariz olsun.

Biz sınıf liderini hər şeyi bacaran, hamı tərəfindən sevilən şəxs kimi görmək istərdik.

İstərdik ki, o, ailədə də, məktəbdə də içtimai yerlərdə də dörin hörmət qazansın.

Kartoçkanın rəsmə aid hissəsində gözəl bir vazda gül dəstəsi şəkli çəkmışdilar.

V qrup

1. Siz öz dostunuzu, yoxsa nümunəvi şagirdi lider seçərdiniz?

2. Sərbəst şəkil şəkin.

Cavab:

Biz ağlılı, bilikli dostumuzu seçmək istərdik, lakin başqası yaxın dostunuzdan daha nümunəvi olarsa onu seçərik.

Biz elə şagirdi seçərdik ki, dostumuz da incəməsin.

Biz ədalətlə hərəkət edərdik.

Haminin xoşuna gələn usağı seçərdik.

Kartoçkanın rəsmə aid hissəsində belə bir rəsm çəkiblər: bir oğlan dayanıb, beş nəfər oğlan və qız əl çalır.

Hər bir qrup öz liderinin adını verir. Qrupların cavabları onların nümayəndələri tərəfindən oxunur, çəkdikləri şəkillər göstərilir və hər bir qrupun işinə qiymət verilir. Qiyməti şagirdlər verirlər. Bu zaman aşağıdakı me'yalar əsas götürülür:

a) fikrin dəqiqliyi;

b) məqsədin əhatə olunma dərəcəsi;

c) bədii tərtibatın səviyyəsi;

ç) nitqin aydınlığı, rövanlığı.

Qiymətləndirmə üzrə müzakirəni yekunlaşdırıldıqdan sonra hər qrupdan seçilmiş liderin adı yazı taxtasına yazılır. Hər bir qrup 5 nəfərin içorisindən kimə üstündük verdiyini bildirir. Beləliklə, səs çoxluğu ilə sinfin lideri seçilir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin bu fəaliyyəti onları demokratiya yoluna, başqalarının fikrini dinleyib, haqqı, ədaləti müdafiə etməyə, tə'sirə qapılmadan idarəetmədə berabərhüquqlu şəxs kimi iştirak etməyə yönəldir.

"UŞAQ MƏKTƏBƏ GEDİR" Y.Ş.KƏRİMÖV, "NAĞIL EVİ", BAKI, 2002.

Məktəb islahatının həyata keçirildiyi indiki şəraitdə çox mühüm uğurlarımızla yanaşı altıyaşlıların məktəbə hazırlıq səviyyəsinin qonaətbəxş olmaması bizi narahat edir. Bu problemin ciddiliyini nəzərə alan prof. Y.Ş.Kərimov uzun illər boyu apardığı müşahidələrinə və araşdırılmalarına əsasən yazdığı "Uşaq məktəbə gedir" adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Kitaba psixologiya elmləri doktoru, prof. Əbdül Əlizadə, pedaqoji elmlər namizədi Leyla Məmmədova rə'y vermişlər. Kitabın redaktoru pedaqoji elmlər doktoru Akif Abbasovdur. Kitab valideynlər, uşaq bağçaları tərbiyoçiləri üçün nəzərdə tutulduğundan elmi-kütləvi xarakter daşıyır. Kitabdan I sinif müəllimləri də istifadə edə bilərlər.

Kitab ailə şəraitində və uşaq bağçalarında uşaqın məktəbə hazırlanmasının mühüm məsələlərini əhatə edir. Kitabda, hər şədən əvvəl, uşaqın məktəbə hazırlanması analayışı açılır. Müəllif hazırlığın mahiyyətini elmi cəhətdən aydınlaşdırır, əhəmiyyətini əsaslandırır.

Uşaqın məktəbə hazırlanması sahəsində yol verilən nöqsanları valideynlərin də başa düşəcəkləri bir şəkildə, maraqlı faktlarla şərh edən müəllif uşaqın məktəbə hazırlanmasının bütün aspektlərini əhatə etməyə çalışmışdır. "Uşaqın məktəbə hazırlığı" bölməsində müəllif uşaqın fiziki, fizioloji inkişafı, gigiyena qaydalarına əməl etməsi, fiziki əməyinin və istirahətinin təşkili, yorğunluğunun aradan qaldırılması, bədənin sağlamlığı və möhkəmləndirilməsi-

nin onun tə'lim əməyinə hazırlanmasındaki əhəmiyyətindən söz açır. Sonrakı bölmədə uşaqın sosial, əxlaqi-iradi hazırlığı da əhatə edilir. Uşaqın məktəbə nə üçün getmək istəməsi, onun düşəcəyi yeni şəraitin tələblərinə hazırlanması, onda ünsiyyət mədəniyyətinin, əməksevərliyin, çətinliklərə qatlaşma vərdişlərinin formallaşması və s. əhatə olunur.

"Uşaqın məktəbə psixoloji hazırlığı" bölməsində altriyalılarda psixi proseslərin inkişafı, onların təfəkkürünün, müstəqil mühakimə yürütmə qabiliyyətlərinin tə'min olunmasının psixoloji mexanizminin nəzərə alınması və məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi tövsiyə olunur.

"Uşaqın məktəbə əqli hazırlığı" bölməsində məktəbəqədər müssisələrdə tərbiyə və tə'lim programı"nın tələblərinə uyğun olaraq uşaqların nitq inkişafı, savad tə'limi, ətraf ələmələ tanışlıq və ilkin riyazi təsəvvürlər sahəsində məktəbə hazırlanmalarının metodikası təqdim edilir.

Kitabın döyərli cəhətlərindən biri onda "Məktəbə hazırlığın pedaqoji diaqnostikası" bölməsinin verilməsidir. Bu bölmədə diaqnostikanın metodikası verilir. Diaqnostikanın təşkili üçün 18 səhifəlik əlavədə 35 növ iş aparmaq üçün material (rongli şəkillər və diaqramlar) təqdim olunur.

Bu məzmunlu kitab, həm də nəfis şəkil də buraxılmışdır. Uşaqların məktəbə elmi əsaslarla hazırlanmasında bu kitabın mühüm rol oynayacağına inanırıq.

B.HƏSƏNLİ, Ə.QULİYEV "ANA SÖZÜ", "ÇAŞIOĞLU" BAKI, 2002

Pedaqoji elmlər namizədi Bilal Həsənli və filologiya elmləri namizədi Əsgər Quliyev ibtidai siniflərdə sinifdən xaric oxunun təşkili qaydaya salmaq məqsədilə hər bir sinif üçün "Ana sözü" adlı münəxtəbat hazırlanıb çapa vermişlər.

Kitablara şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, nəzm və nəşr parçaları daxil edilmişdir. Onların məzmununu doğma vətənimizin dü-

nəni, bu günü, galəcəyi, hikmət dünyası, xeyirxahlıq, insanpərvərlik, ilin fəsilləri, təbiətin mühafizəsi və s. mövzuları əhatə edir.

Kiçikyaşlı məktəblilər üçün latin qrafiyası ilə bədii ədəbiyyatın olmadığı hazırkı dövrdə belə vəsaitin çap olunması təqdirəlayıq haldır.

*Seyda ABBASOVA,
pedaqoji elmlər namizədi*

Mahnı töhfəsi

SALAM GÖZƏL YAY!

Musiqisi: Rəşid Şəfəq.

Sözləri: Nəriman Həsənzadə.

Xor:

Salam, ay gözəl yay!
Salam, ay gözəl yay!
Dağlarda, bağlarda
Güllərin ətri var.
Oxuyur turaclar,
Laləli yamaclar.

Xor:

Salam, ay gözəl yay!
Salam, ay gözəl yay!
Mənim bu diyarım,
Mənim gül baharm
Qarşına çıxacaq,
Əlini sıxacaq.

Solo:

Dərədən çay gəlir!
Yay gəlir, yay gəlir!..

Solo:

Dərədən çay gəlir!
Yay gəlir, yay gəlir!..

Xor:

Budaqda ağ çiçək,
Öyilib, su içək...
Salam, ay gözəl yay!
Salam, ay gözəl yay!

Xor:

Budaqda ağ çiçək,
Öyilib, su içək...
Salam, ay gözəl yay!
Salam, ay gözəl yay!

The musical score consists of two staves of music. The top staff is for the piano, indicated by a treble clef and a bass clef, with a key signature of one sharp (F#) and a tempo marking of 'Allegro-energico'. The bottom staff is for the voice, indicated by a soprano clef, with a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written in Cyrillic script below the vocal line. The vocal part includes several melodic phrases, some with sustained notes and grace notes. The piano part features chords and arpeggiated patterns. The score is divided into measures by vertical bar lines and includes dynamic markings like 'mf(p)' and 'f(p)'.

*Körpələr evi və uşaq bağçaları üçün
məsləhət görülən didaktik stollar.*